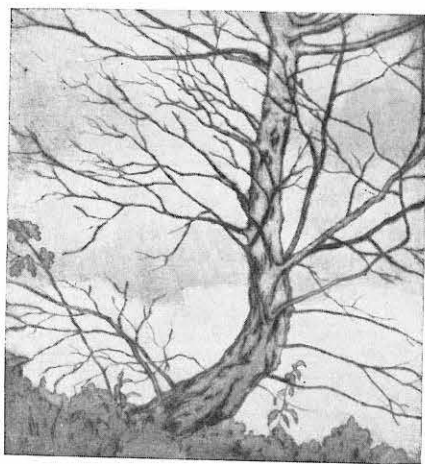

Jul paa Bornholm

JUL PAA BORNHOLM

1936

COLBERGS BOGHANDEL ... RØNNE
EDM. ANDERSEN
1936

Vinternat

*Kystbyen stænged sig inde, da Dagen for tidligt blev omme.
Mennesker samler sig kuldkært om Lampen i Stuen mod Vest.
Ud imod Havnen og Søen er Gaderne gabende tomme.
Alt er saa tyst, som om Byen lyttede efter et Komme.
Skulde den ude fra Ødet iaften vente en Gæst?*

*Flammen i Lygten paa Hjørnet er ensom og fattig i Skæret,
leger med puslende Skygger af Grene paa Vejenes Grus.
Himmelens Lys er af Vinterens osende Mørke fortæret.
Ganske forladt ligger Byen med Gaderne aabne for Været,
ligger og lytter i Angst mod det første og varslende Sus.*

*Ude om Skærene gungrer de sorte urolige Vande.
Stormen er vaagnet derude. Den fylder sin Stemme med Nat.
Og i en vinterlig Vildskab den stormer herind for at blande
Luften og Havet i brølende Skum mod de stenede Strande.
Gennem de løvløse Grene flænger dens Hænder besat.*

*Rudernes Flammer forsvinder, som om de af Blæsten blev slukket.
Mennesket søger sig Glemsel i Søvnens forjættede Land,
sover fra Uværrets Rasen som Blomster med Hovedet dukket.
Men i urolige Drømme de mærker, med Sanserne lukket,
Gjaldet af Vinterens Vrede, der stormer den hjemlige Strand.*

*Ængstet de halvvaagner stundom og hører det hvirvle og tude.
Bjælkerne sukker for Presset, naar Vindene vælter forbi.
Byger af sneblandet Regn slynges haardt mod den sortnende Rude.
Søvnen er naadig igen. Kun Strandvagten vandrer derude
iset i Brynet og bøjet mod Blæsten paa Kystbrinkens Sti.*

*Ude om Skærene Vandbjærge bryder med lysende Bræmmer,
dundrer og fyger med Skum over Brinken, der løfter sig stejl.
Lyder der Nødraab fra Havet? Er det kun Vindenæs Stemmer?
Strandvagten standser og lytter, og stadig hans Øre fornemmer
Stormen, der blafrer i Rummet som tunge og vanddrukne Sejl.*

Christian Stub-Jørgensen.

St. Hans-Kilde-Festen i Svaneke.

I Svaneke ligger et Skær af Fortid over den hele By. Terrasseformigt beliggende op ad Højder paa Bornholms yderste Østspids og med en vid Udsigt ud over Østersøen ligger Byen langt fra Alfarvej og gemmer trofast paa sine Minder. Ikke alene de gamle Bindingsværks-gaarde og -huse, de store Haver med halvt sydlandsk Plantevækst, med Vildvin og mægtige Valnød- og Morbærtræer ludende ud over Stengærderne, de krogede Gader, der snor sig ud og ind mellem Huse, Haver og Klippeblokke, taler herom, men ogsaa gammel Sæd og Skik, der endnu værnes stærkt af Svanekeboernes Sind.

Saa dybt gik denne Trofasthed, at Aarhundreders Løb og Nutids Jag ikke lagde den Skik øde, som kaldes St. Hans Kilde-Festen. Noget her i Landet i vor Tid ganske enestaaende er denne Svanekefest, der stammer langt tilbage fra Hedenskabets Dage. Andensteds paa Øen er lignende Skikke ophørt. Kildepyntning kendes fra de danske Øer, bl. a. fra Sværtekilden i Haraldsted, Midt-sjælland, hvor Skikken ophørte omkring 1840.*) I Nørre Hveddinge Sogn i Skaane samles Ungdommen St. Hans Aften til Dans ved de saakaldte Jomfrukilder, hvor hver ofrer en Kobberskilling eller Smaasten i Kilderne. Men i Danmark hører Kildefesterne nu en svunden Tid til. Kun Svanekefesten staar livskraftig tilbage.**)

Som efter en uskreven Lov udfolder det hele Sceneri sig ens Aar efter Aar. Aarets Konfirmander maa tage deres Tørn, som deres Forfædre i mange Led har gjort det før dem. Festpladsen er i Nærheden af Fyret paa en aaben Plads i Sydskoven. Nogle Dage før St. Hans graver Drengene forskellige Huller. En høj Mast med Flagstang foroven skal rejses som Midtpunkt mellem 5 Støtter af Mandshøjde, saaledes at der sammen med to Flagstænger som Indgang dannes en Syvkant. Afstanden fra Midterstangen til hver Sidestøtte er 3—4 m og mellem disse indbyrdes 2—3 m. I en Afstand af ca. 3 m fra de to Flagstænger, der markerer Indgangen og med samme indbyrdes Afstand som mellem disse skal opstilles endnu to Flagstænger, saa at der bliver en lille Flagallé. De to yderste af disse forbindes lidt over Mandshøjde med et Tværbræt, hvorpaa staar sirligt malet: »Velkommen til St. Hansfest«.

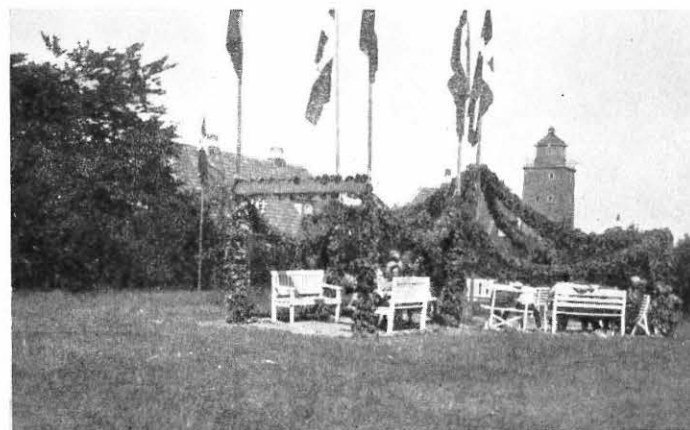
Efter at dette Arbejde er udført, og Skolens Fane i Procession af alle Skolebørnene er bragt til Stede og opstillet paa Pladsen, trækker Drengene rundt i Byen med en stor Arbejdsvogn for at laane Havebænke og Flag af Folk. Naar denne Vogn ses med de store Drengespændt for og en lang Hale af større og mindre Børn, der larmende følger efter, skyder paa eller sætter sig op, ved vi i Svaneke, at nu er det Skærsommer. Bænkene køres til en lille Havn bag Fyret, *Hullehavn*, og her ser man da Dagen før St. Hansaftensdag Pigerne ivrigt i Færd med at vaske disse, at de kan være rene til Festen;

St. Hans-Kilden i Svaneke 1906 (Fred. Jensen fot.)

derefter bæres de op til Festpladsen til Brug den næste Dag. Alt imens trækker den larmende Drengeskare igen rundt i Byen med den store Vogn for nu at samle sammen til et mægtigt Baal i Klipperne; navnlig hos Købmændene hentes meget gammelt Skrammel, tomme Tønder, gamle Sække, Papir og meget andet, ligesom Byens Folk ogsaa kan komme af med afklippet Tjørn og alskens Ragelse ved samme Lejlighed. Alt dette stables op til et Baal paa den ensomme Klippestrand bag Fyret.

Dagen før Festdagen begynder Pigerne om Eftermiddagen at »binde Kilde«, som det hedder. De har været rundt med store Baljer hos de Mennesker i Byen, der har Have, for at bede om Blomster, som de beredvilligt faar. Først bindes Blomsterkransen med Forbogstaver for Borgmesteren, Præsten, Overlæreren, Lærerne og Lærerinderne. Af tyk Staaltraad, nærmest som Hegnstraad, er lavet Ringe, en lille halv Meter i Diameter; i hver enkelt af disse er — ligeledes af Staaltraad — dannet et af de Bogstaver, som der er Brug for. Rundt om Ring og Bogstav bindes nu ensartede og ensfarvede Blomster; eet Navn med Nelliker, et andet med Violer, et tredje med Stedmoderblomster, et fjerde med Rødtjørnsblomster o. s. v., et Arbejde, der maa gøres med Omhu, at Blomsterne ikke skal svaje hid og did. Dermed er Klokkeren blevet henad 9 Aften, og Pigerne skynder sig hjem og i Seng.

St. Hans-Kilden i Svaneke 1932 (K. Th. Jørgensen fot.)

St. Hans-Kilden i Svaneke 1932
(K. Th. Jørgensen fot.)

Atter ruller nu et ejendommeligt Stemningsbillede sig op. Ved Mørkets Frembrud, sædvanlig mellem 10 og 11, trækker Drengene under megen Larm et Par store, flade Vogne gennem Gaderne ud af Byen ud paa Landet til den $\frac{1}{2}$ Mil borte liggende Præstegaardsskov i Ibsker. De skal »plukke Egeløv«. Naar Vognen er fyldt med det, sætter alle Drengene

med Undtagelse af dem, der skal trække den, sig op og under Hyl og Skrig kører de hjem. Efter at de har været paa Festpladsen med Læsset, skal Pigerne vækkes. Drengene bevæbner sig med Tudehorn, Trommer, Bliklaag og andre Genstande, hvorefter de ved 2-Tiden om Natten begiver sig hen til de forskellige Pigers Hjem, hvor de udenfor holder et Spektakel af den anden Verden.

Pigerne op, i Tøjet i en Fart og ud paa Festpladsen for at binde »Løvtaget«, d. v. s. 4 Guirlander af Egeløv, der fra det øverste af Midterstangen skal gaa ned til henholdsvis en Sidestøtte i hver Side og de to Flagstænger ved Indgangen. Sidestøtterne forbindes foroven hele Vejen rundt med Guirlander af Elmeløv og vild Kørvel. Hele Natten arbejder de søvnige Pigebørn med at binde Løvet fast til Snore, Meter efter Meter. Drengene har imens stillet Flagstænger og de andre Stænger op, og ved Solopgang gaar Pigerne i Gang med at binde om disse med Blomster.

Opad Formiddagen hjælper nogle voksne til med at anbringe Guirlanderne. Den ene Ende af Løvtagets Guirlander bindes til Sidestøtterne foroven og i samme Højde til Indgangens inderste Flagstænger, de modsatte Enden samles i en Ring og hejses op ad Midterstangen, og derved er dannet det let buede, pyramideformede »Løvtag«. Sidestøtternes Guirlander anbringes — ligeledes i Buer — foroven hele Vejen rundt; Navnetrækkene hænges op; for Borgmester, Præst og Overlærer paa Midterstangen, de øvrige paa Sidestøtternes Inderside. Inde midt under det hele opstilles 3 Stænger, paa ca. $1\frac{1}{2}$ Meters Højde, samlede foroven og skraanende udad ned til Grønsværet og paa det fineste ombundne med Skarntyde- og Porcelænsblomster. Her under er en Spand gravet ned i Jorden; den er fyldt med Vand, bestrøet med fine Blomsterblade og omgivet med en bred, tæt Krans af Kornblomster. Det er »St. Hans-Kilden«, en »falsk« Kilde ganske vist, et Minde om og en Erstatning for den rigtige Kilde, der i sin Tid fandtes

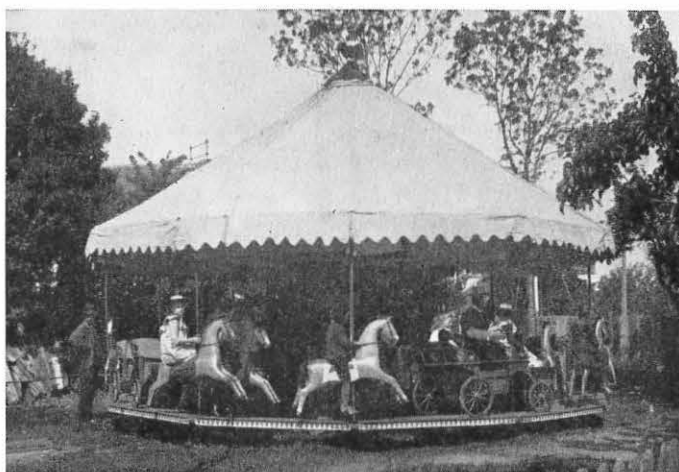
ved Vigehavnen. Langs den indvendige Side af Sidestøtterne og i Indgangsportalen anbringes nogle af de rene Bænke. Resten stilles op hist og her i Udkanten af Festpladsen. Velkomstschildet over Indgangen pyntes langs Kanten foroven og forneden med mørkerøde Pæoner. De fire Flag i Indgangen og det over Midterstangen hejses; ved Middagstid staar »Kilden« færdig i al sin friske Skønhed og kalder paa Mennesker til Midsommerfest. De trætte Børn kan nu sove nogle Timer, indtil Festen tager sin Begyndelse. Men langs Gaderne staar ved Hushjørner og Døre adskillige smaa »Kilder«: Blomster og Grene kunstfærdigt stillet op af de mindre Børn som Efterligning af den store Kilde. Vandet i det lille Krus nedenunder er bestrøet med fine Blomsterblade, og der bliver lagt adskillige Smaamønter deri i Dagens Løb. Denne Skik med de smaa Kilder er ikke gammel, en 30 Aar eller lignende. Et bemærkelsesværdigt Træk i Svanekebørnenes Karakter er det, at man intetsteds ser noget Barn staa Vagt ved sin »Kilde«.

Ved Tre-Firetiden om Eftermiddagen indfinder Festdeltagerne sig. Fra Byens yderste Huse ude ved Fyret gaar en Allé af Flag langs Vejen ud til Festpladsen, og selve Indgangen til denne markeres af store Flag. En tæt Strøm af Mennesker i Stadstøjet søger ud til »Kilden«, og snart er Festpladsen et broget Skue. Et smukt Syn er denne harmoniske Blanding af Mennesker i alle Aldre, feststemte og bundet af Traditionens Magt. »Kilden« efterses og beundres. Folk sætter sig paa Bænkene; inde ved selve »Kilden« maaske nok mest de ældre og syge for at hente Helse i Midsommerens Kildenvæld. Der lægges Mønter i »Kilden«, som Børnene Dagen efter deler imellem sig. Ungdommens muntre Skæmt og Latter og de ældres Passiar sammen med det hele Natursceneri og »Kilden« fortøner sig til et Festbillede af stor Finhed og Stilfærdighed.

En ny Tradition i Festen er Tale af Præsten og Sang af et Børnesangkor. Snart begynder et Hornorkester at spille; nogle unge faar sig en improviseret Dans i et Hjørne af Festpladsen, mens maaske mangan ældre Svanekebo af det hele Trylleri vugges ind i Minderne om sin egen Ungdoms glade Tid. Børnene tumler sig rundt om i Leg. »Slikmutter« gør store Forretninger, og en og anden forvilder sig ind i Skoven

»St. Hans-Kilde« i Listed 1932, opstillet af Børn. (K. Th. Jørgensen fot.)

Karrusellen med »Pepita« i Toppen (V. Myhre fot.)

og ud til Klipperne for ogsaa der at nyde Midsommer.

Et Par Timer rører dette Liv sig; saa gaar mange hjem, men kun for at komme igen og se »Kilden« i den synkende Aftensol. Mens Sommeraftenen lægger sig tyst over det hele Billede, begynder Nattens Kogleri. Mod den dybblaa Himmel, ved det store Hav, paa de forrevne Klipper bag Fyret funkler nu et mægtigt Baal og tænder en sær Stemning af Trylleri.

En Mængde Mennesker staar paa Vejen ved Fyret og følger med; det er som at se ind i et Krater af Ild, hvorom Drengene underligt trolddomsagtigt løber hid og did for at være nær ved Ilden og smide nyt Brændsel i Baalet. Pludselig lyder et Drøn eller to fra Fyrets Sirene; det vækker Munterhed hos nogle, Gysen hos andre, men Overraskelsen udløses snart; det jager vel for Alvor Heksene ad Bloksbjerg til, men er dog Disharmoni at bringe ind i et vidunderligt smukt Natur- og Folkebillede.

Lidt efter lidt daler Flammernes røde Skær mod Jord, Mørket falder tættere, og langsomt river Mennesker sig løs fra Trylleriets og gaar hjem. Men paa Hotel »Østersøen« straalder der Lys fra alle Vinduer ud over Havet, og her trædes Dansen af de unge i den lyse Sommernat.

Saaledes former St. Hans Kilde-Festen i Svaneke sig nu; om tidligere Tidens Kildefester kan der skrives et Kapitel for sig. Enkelte Ændringer er af helt ny Dato. I 1935 førtes for første Gang — efter Initiativ af Overlærer Ask — Skolens Fane til Festpladsen i Procession af alle Skolens Børn og plantedes under Sang et Par Skridt foran Indgangen til »Kilden«; dermed er Begyndelsen gjort til en ny Tradition. Gammel er heller ikke Skikken med Møder: Afholdsfolkene begyndte, og den nuværende Præst, *Ejnar Olsen*, har i ca. 14 Aar — enten i Forbindelse med Afholdsfolkene eller alene — talt, mens et Børnesangkor under Lærer *Nielsens* Ledelse har sunget før eller efter Mødet. Kildefestens særegne Præg er dog ikke blevet udvisket herved.

Selv om Aarets Konfirmander gennem hele deres Barndomstid er blevet fuldt fortrolige med den Kunst at »binde Kilde«, er det dog godt med en ledende Haand ved Arbejdet, helst en, der ikke mærkes for

meget. I mange Aar var det afdøde Dyrslæge *Jürgensen*, den uegennyttige Grundlægger af Svaneke Nordskov; før hans Tid vist ikke nogen bestemt; efter hans Død i 1918 har det været Kommuelærer *Vald. Hansen*, Svaneke.

Den rigtige Kilde og den oprindelige Festplads laa umiddelbart syd for Vigehavnen. I sine »Livserindringer« (1887) S. 36 fortæller *Madvig* om sine Barndomsaar i Svaneke 1804—17: »St. Hansdag feiredes i selve Byen ved en lille Kilde mellem Havklipperne, hvori der da kastedes Blomster, og paa en lille Slette i Nærheden, hvor de unge Fiskere og Sømænd og Pigerne dansede, medens der beværtedes fra Vogne.« Denne Kilde blev ødelagt af Stormfloden 1872. Derefter flyttede man til en Plads umiddelbart vest for Vigehavnen, hvor man i Mangel af den rigtige Kilde greb til at grave et Hul i Jorden og deri sætte en Tønde eller en Ballie, fyldt med Vand, der saa pyntedes paa gammeldags Vis. Eet Aar, 1878, var Kildepladsen ved Ammunitionshuset i Byens nordre Kvarter; det Aar laa et Orlogsskib med Prins Valdemar og Kadetter om Bord i Svaneke Havn. Prinsen besøgte »Kilden« med sit Følge og kastede dermed Glans over Festen og rigelige Gaver i den blomsterstrøede Kilde. — I 1884 eller 85 laa Korvetten *Heimdal* paa Frenne Rhed, hvilket ligeledes gav Penge, og Officererne mødte i Uniform, dog ikke i Galla; det gjorde derimod Borgmester, der havde den Trekantede paa og Slire; men han gik til daglig i Uniform; altsaa maatte der noget extra til ved den festlige Lejlighed.

I 80'erne var der flere Flag end nu. Drengene laante henimod et halvt Hundrede Flagstænger, idet de havde Flagallé helt fra Baadebygger *Anders Munk Hansen* — længere ud var der ikke Huse. Flag var der af alle Slags — Standere og udenlandske fra de gamle Skippere.

Fra 1879 blev Festpladsen henlagt til Sydskoven, flyttedes omkring 1920 i en 7—8 Aar til Nordskoven paa en Plads nær vest for den Skanse, der ligger syd for Grynebækken; siden da har den atter været paa sin nuværende Plads. — I 80'erne hentedes Løvet i Skovsholmskoven; inden Drengene ved Midnatstid startede med 3 Enspændervogne laa de — for at sove hed det sig — paa en Lo; da i Dams Gaard ved Torvet.

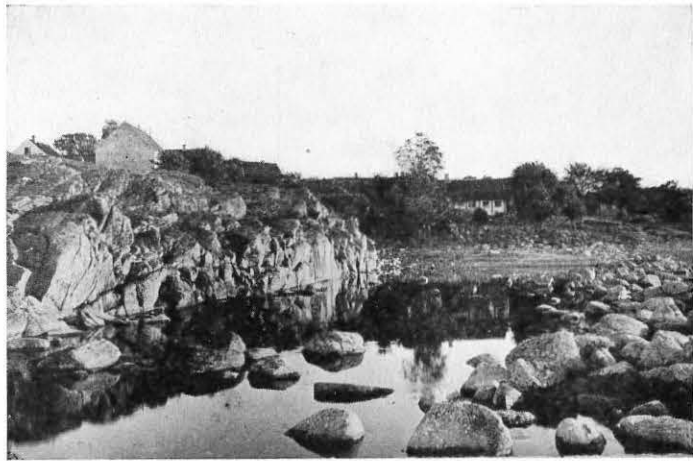
For en Menneskealder siden eller endnu længere tilbage var der flere Forlystelser knyttet til Festen end nu. Gamle Folk fortæller om en Danseestrate, hvor Dansen gik lystigt til Tonerne af en Harmonika eller en Lirekasse. En Karrusel med Heste og »Slæder« var opstillet paa Pladsen. Den blev trukket rundt af 2 Mænd. Musikken blev i mange Aar leveret af nogle stedlige Spillemand. Da disse døde, gik Karrusellen rundt til Tonerne af en Lirekasse. Naar Ejeren, *Ole Lind*, ringede med sin Klokke, holdt de to Mænd op med at skyde rundt, og Lind tog fat og bragte den helt til at standse. En Omgang kostede 2 Skilling. Udenfor Karrusellen var i passende Nærhed anbragt en Støtte, fra hvilken et Rør af Træ skraaned ned fra oven og over mod Karrusellen. En Mand stod og smed Ringe i Røret, saa de gled ned med nederste Halvdel ud af Røret. 5—6 af Ringene var

almindelige Jernringe, men een af dem var en gul Mes-singring. Under Farten søgte nu Drengene siddende paa »Hestene« at snappe disse; fik en af dem fat i den gule, havde han »fisket Ring«, som det hed, og fik som Belønning en gratis Karruseltur. — I Toppen af Karrusellen stod »Pepita«; det var en stor Dukke af Træ, udskåret af Ole Lind selv. Med en stærktfarvet Kjole paa — rød, grøn o. s. v., Farverne vekslede noget — og med Flag i Haand kørte den rundt med Karrusellen. Hvert Aar til St. Hans fik den en ren Kjole paa.

Mens Karrusellen svingede rundt paa Festpladsen, var der en bestandig Valfart paa Gaderne frem og tilbage mellem denne og Karruselejerens Gaard, »Karruselgaarden«, som den kaldtes; den laa et Stykke oven for Haven. — I det Skur, hvori Karrusellen stod til daglig, var nu opstillet Borde og Bænke. Ole Lind havde Borger-skab som Værtshusholder, og han solgte da her Kaffe, større Boller med Sveskekompot i Midten for to Skilling pr. Stk. og mindre med en Rosin i Midten for 1 Skilling pr. Stk., endvidere Peberkager, Sukkerkranse og »Tranbergs Brystsukker«, saadan kaldet, fordi de var lavet af en af Byens Bagere, Tranberg. — Senere holdtes Beværtningen i et Telt paa Festpladsen. Ogsaa »Sanne«, en gammel Kone, havde Beværtningstelt.

Fra en lidt senere Tid husker ældre Folk »Ane Lisbeth«, en Kone, der stod paa Festpladsen med en stor Kurv fuld af Æbleskiver, hun havde bagt, og som hun solgte. Uendelig nøjsomt og harmløst var det hele; men man morede sig af Hjertens Lyst. Mange fik en glad Dag ud af det for næsten ingenting; man maatte blot ikke glemme at kaste en Mønt i »Kilden«. En ældre Mand har fortalt mig, at han en Gang som Dreng gik til Kildefest med 7 Øre og kom hjem med 4. — Dagen efter Festen kunde man se Skoledrenge ligge og rode i Festpladsens Grus for om muligt at finde et Pengestykke, der var tabt.

Mærkeligt er det, at der kun er skrevet meget lidt om denne særegne gamle Svanekestik. *J. N. Madvig* omtaler den, som nævnt, i sine »Livserindringer«. I »Bornholmske Samlinger«, 8. Bind, 1913, S. 137, har Læge *M. K. Zahrtmann* i en Afhandling: »Billeder fra Bornholms Historie i Tilknytning til Middelalderens Kapeller« herom direkte kun een Linie, der lyder saadan: »Svanikebo havde deres hellige Kilde paa Kysten i Helligvig«. — I »Borriholmarijn« for 15. Aug. 1929 findes paa Bornholmsk en kort, livfuld Skildring af Festen, undertegnet »En Svanikabo«, — saa vidt jeg ved Kunstmaler *Oluf Høst*, der er født i Svaneke. — I »Gammelt å Nyt« 1934 har Fru *Louise Hansen*, Møllebakken, Svaneke, ligeledes paa bornholmsk Mundart skrevet smukt og levende om Kildefesten i hendes Barndom for ca. 60 Aar siden, hvortil Arkivar *Hans Ellekilde*, Dansk Folke-minde-samling, knytter en Kommentar. Af denne fremgaar, at Svanekekilden ikke nævnes af Ravn 1671, derimod i en Indberetning 1624 fra Præsten i Ibsker—Svaneke til Ole Worm. Endvidere, at Evald Tang Kristensen 1891 i »Danske Sagn« III, S. 232, har en kort Meddelelse herom fra Lærer N. B. Holm i Øster Tørslev

Vigehavnen, Svaneke, i Nærheden af hvilken den oprindelige Kilde var (V. Myhre fot.)

ved Randers, samt at Oberst *Th. Thornberg* (f. 1865 i Svaneke) har givet en udførlig og smuk Skildring af St. Hanspyntningen i Svaneke omkring 1880 i Evald Tang Kristensens Æresbog ved Hans Ellekilde.

Saa vidt Arkivar Ellekildes Kommentar.

Om adskillige Helligkilder i Danmark foreligger Af-handlinger, bl. a. i de vedkommende Amters historiske Aarbøger. Af den øvrige Litteratur, der omhandler Kildedyrkelse, kan i denne Forbindelse særlig henvises til A. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder, forskellige Af-snit i Evald Tang Kristensens Danske Sagn samt Axel Olrik og Hans Ellekilde: Nordens Gudeverden, Hæfte 5, hvor der er en Oversigt over den nordiske Kildedyrkelse og bl. a. et meget smukt Billede af en Kildepyntning i Dalarne.

Om Svanekefesten har der i de senere Aar staaet en Omtale i de bornholmske Dagblade om hvert Aars Kildefest, og i »Bornholms Tidende« 1934, Nr. 142, skriver en Turist, Frøken *Fred. Tolstrup*, Røskilde, udførligt om sine Indtryk af Festen under et Besøg i Svaneke.

Jeg selv har som Lærer i Svaneke oplevet Festen i nogle Aar og udspurgt gamle Folk om den. Paa det Grundlag hviler min Fremstilling af denne særegne Midsommerfest.

Anton Kjølbj.

*) Ved Sværtekilden holdtes Fest hver St. Hans og Frue Nat. Der blev fra en nærliggende Skov hentet Løv og grønne Grene, der blev stillet op, saa der var som en Løvhytte omkring med Dør ind til Kilden. En Garnvinde var opstillet og omvundet med Grønt og Lys sat i Hullerne, saa det var en hel Lysekrone. Lidt over Middag kom de gamle og unge med Kranse, Blomster og Blade, som de strøede i Kilden. Var det godt Vejr, dansedes der ved Kilden og ellers i Kildegaarden, paa Loen eller i Storstuen til den lyse Morgen. Almuen ofrede Penge til Kilden, som Sognepræsten den næste Dag tog ud af Offerblokken; disse uddeltes til Sognets fattige. Men saa blev der nogle Aar traadt saa megen Sæd og Kløver ned, at Manden i Kildegaarden blev ked af det, og omsider hørte Skikken op, omkring 1840. — Jvfr. »St. Knuds Helligdomme i Haraldsted«, Kbh., S. 9, 11 og 12.

**) I Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder nævnes Kildepyntning ved adskillige danske Helligkilder foruden Sværtekilden. Jeg har henvendt mig til kendte Mænd de paagældende Steder og erfaret, at Pyntningen overalt er ophørt.

Ved Kong Haagens Kilde i Hornbæk, Nordsjælland, er Skikken ophørt for ca. 150 Aar siden. De unge Piger drog da ud til Kilden og pyntede en oprejst Stang med Blomster, og der festedes til den lyse Morgen.

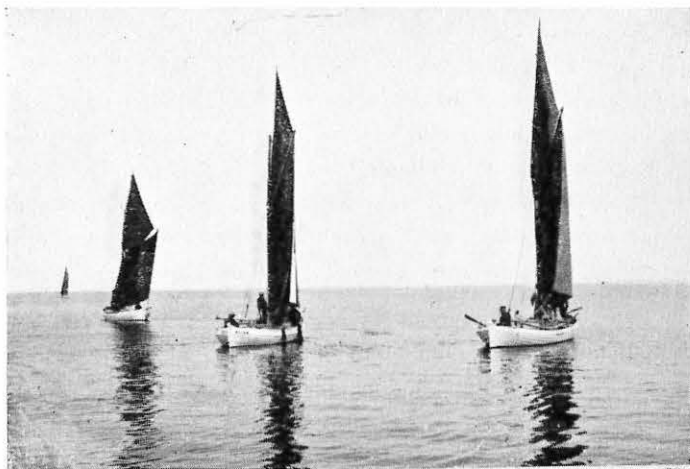
I Kjeldstrup ved Slagelse afløstes Kildepyntningsfesten for ca.

Fra det gamle Svaneke (V. Myhre fot.)

Silderøgeri i Svaneke (V. Myhre fot.)

Baadene gaar ud (V. Myhre fot.)

Svaneke

*Vi bor i en By ud mod Klipper og Skær
ved Havdybets brusende Vande,
hvor Skumsprøjtets Brus i det argeste Vejr
slaar højt mod de stenede Strande.*

*Vi bor i en By, hvor i Soldagens Glød
det grønnes langs Gader og Gyder;
mod Stengærdets Hæld finder Morbærret Ly,
og Valnød mod Vejen sig skyder.*

*Vi bor i en By med et Storhedens Skær
af stolte og henfarne Tider,
da Master og Vimpler og Faner og Ræer
stod tæt ind mod Bolværkets Sider.*

*Vi bor i en By med en fribaaren Æt,
paa Knæ ej for Lovbud og Tyng. —
Ad Stejlhedens Kløft bruser Stridhedens Væld
om Stenblokkens Tunghed og Klynge.*

*Vi bor i en By med et Mindernes Sprog
af Bindingsværksgaarde bag Kirke,
i Stilhedens Blund nu ved Vinter og Vaar,
i Drøm om et Fremtidens Virke.*

*Vi bor i en By under Korsflagets Dug,
vort Kærlighedspant og vort Smykke,
om Danmark, vor Moder, vort ældgamle Hjem
staar fast vi i Sorg og i Lykke!*

Anton Kjølby.

40 Aar siden af Husflidsfester. — Ved Kildefesten St. Hans Aften mødtes Egnens unge til Dans; endvidere var der opstillet en Bøsse, beregnet til Almisser for de fattige.

»Kildepyntning ved Hellig Anders Kilde i Landsgrav erindrings jeg fra min Drengetid for ca. 40 Aar siden; men det er forlængst gaaet af Brug; det holdt i hvert Fald op, da der kom Pumpe i Kilden omkring ved Aarhundredskiftet» (Stednavneudvalgets Sekretær cand. mag. Gunnar Knudsen).

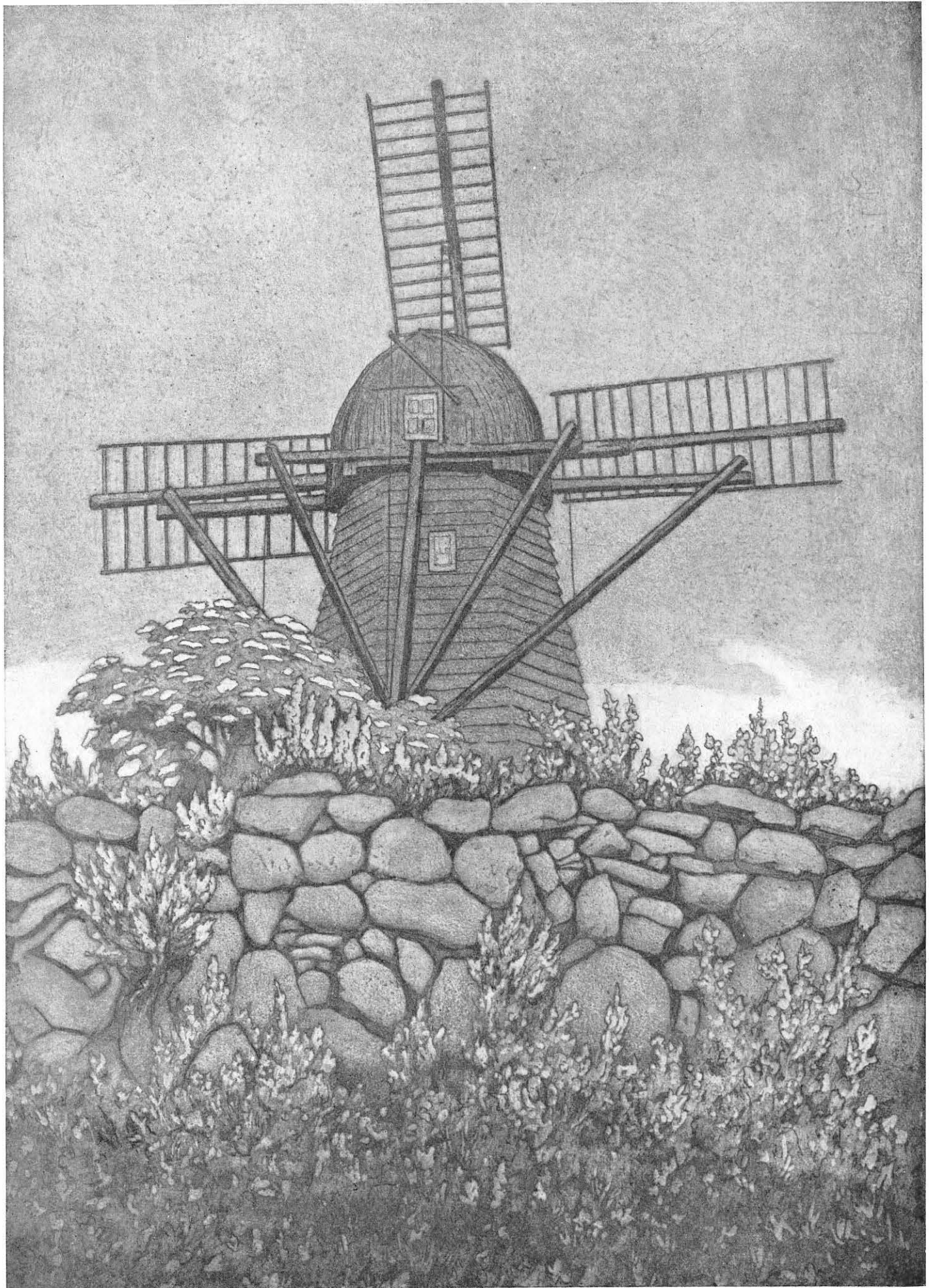
Ved Regisse Kilden i Frørup paa Fyn finder nu ikke mere Kildefester Sted.

St. Hansfesten ved Helligkilden i Rørkær, Sønderjylland, er forlængst forsvundet, og omkr. 1860'erne ophørte den Skik at komme

Penge i en Blok ved Kilden, naar man havde drukket af denne.

Om St. Knuds Kilde ved Hjørring meddeler Lokalhistorikeren, Postmester Klitgaard: Der holdes ikke Kildefester ved St. Knuds Kilde, men Museet i Hjørring, der i 1903 istandsatte Kilden, har en Kildekrukke, som stilles ved Kilden St. Hans Aften, og der kommer da nogle Smaabeløb deri, som indgaar i Museets Kasse. Der blev for ca. 30 Aar siden forsøgt at oplive de gamle Kildefester, og der var ogsaa i nogle Aar noget »Hæløj« derude, men saa faldt det bort, og det havde heller ingen Forbindelse med tidligere Tids Kildebesøg. Det vides, at man i 1903 har bragt et sygt Barn til Kilden St. Hans Aften; det er det sidste Vidnesbyrd om Dyrkelsen.

Den sorte Mølle, »Saga«, Syd i Rønne (Radering af Ernst Køie)

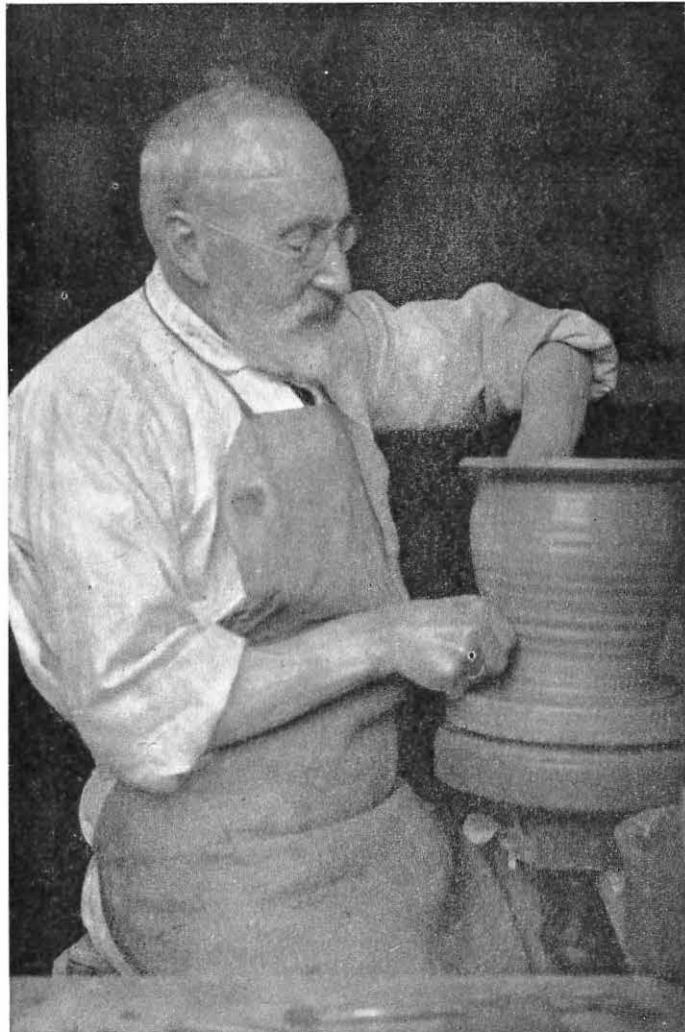
Nogle Optegnelser om L. Hjorths Terracottafabrik og dens Grundlægger.

L. Hjorth's Terracottafabrik i Rønne blev grundlagt i Aaret 1859 af Lauritz Adolf Hjorth, f. 27/12 1834.

Grundlæggerens Fader Lars Hansen Hjorth, som var født 9/11 1794 paa Hjortegaard i Østerlars, flyttede i 1823 til Rønne, hvor han blev gift med Maren Kirstine f. Knudsen, Datter af Avlsbruger og Brændevinsbrænder H. A. Knudsen, Skarpegade, Rønne.

Lars Hjorth byggede sig et Hus og oprettede her en Smedie. Huset var den Gang det yderste i Østergade og laa ud mod den aabne Byvang, og dette, nu over 100 Aar gamle, Bindingsværkshus, som stadig præsenterer sig smukt i Gadebilledet, blev Lauritz Hjorth's Barndomshjem.¹⁾

Som den yngste af 3 Brødre voksede han op her i frie, landlige Omgivelser, og naar han siden mindedes sin Barndom, da var det som oftest Engene og Byvangen — Moders Ko, som han vogtede der, og Faders Blæsebælg, som han fik Lov at trække; Markens Blomster og Fugle og de skiftende Aarstider — alle disse Naturbilleder, der stod maalede i hans Erindring. Han

L. Hjorth ved Drejeskiven

havde gode Forældre, og en lys og lykkelig Barndom. —

Skolegangen toges ikke alt for alvorligt i de Tider; naar der var vigtigere Ting at passe i Hjemmet, gik dette forud; men et godt Nemme gjorde, at han fik tilegnet sig de nødvendigste Kundskaber, og 14 Aar gammel sluttede han Skolegangen og blev konfirmeret.

Efter sin Konfirmation tog Hjorth Hyre med en af de smaa Skuder, der sejlede med Øens Produkter, Potter, Ure og Kartoffler fra Havn til Havn i Østersøen; dette var jo i de Tider den sædvanlige Overgang for de unge Knøse, et Udviklingsstadium, inden de bestemte sig for nogen fast Livsvirksomhed. Bl. a. sejlede han med Skipper Ølsted og med den senere som Skibsrheder saa bekendte Mogens Christiansen.

Sømandslivet tilfredsstillende dog ingenlunde den unge Knøs, og efter et Par Aars Sejlads sagde han Søen farvel; det kunde nok gaa an at sejle med Ure og Potter, men det maatte dog være mere tilfredsstillende at lære selv at fremstille disse Produkter.

Sejladsen blev opgivet, og en kort Tid hjalp han sin Morbroder Møller paa dennes Urmagerværksted, men gik derefter i Lære hos en af Byens mange Pottemagere.

At forme det bløde Ler blev da hans Livsopgave, — dette Forvitningsprodukt af selve den bornholmske Klippe, som laa færdigt i Jorden, og som besad saa eventyrlige Egenskaber og rummede saa mange Muligheder.

Allerede i Barndommen havde Leret spillet en Rolle i Hjorth's Liv; i de lange Dage, da han gik med Vogterstaven, havde hans bedste Underholdning været Leret, som han gravede frem i Engene. Han prøvede sig frem med det, om han kunde faa den bløde Klump til at ligne Moders Ko eller Møllerens Hest eller Gøgen med den lange Hale. Og i Faderens Smedeesse prøvede han at brænde disse sine første Skulpturer. —

Faa Haandværk er vel i det hele taget saa tilfredsstillende for Udøveren — saa skabende, som Lermageriet, hvor Raamaterialet tages lige op af Jorden og behandles af de samme Hænder gennem alle de nødvendige Processer til en færdig Vare; og faa af vore Fabrikker har vel haft Lejlighed til at uddanne sig i sit Fag saa helt fra Grunden af, som Tilfældet blev for Hjorth's Vedkommende.

Leret blev i de Tider opgravet langs Aaløb eller i Havbrinkerne, hvor det var lettest tilgængeligt; eller man gik lodret ned i »Skakter« paa flad Mark, hvor man vidste, at Leret var at finde i Dybet. Man optog Materialet om Efteraaret og lod det ligge og overvintre paa Findestedet, hvor Regn og Frost i Forening skørnede og udblødte Leret, som saa bragtes hjem til videre Behandling, inden Foraarstørken kom i Luften.

I Pottemageriet foregik derefter Æltningen, idet Leret

L. Hjorths Barndomshjem i Østergade, Rønne. Rekonstrueret af Ernst Køie

bredtes ud paa et Stengulv og i Timevis blev gennemtrampet med de bare Fødder, hvorefter den smidiggjorte Masse blev hengemt i fugtige Kældere til Lagring.

Saa foretoges den egentlige Formning — altid paa Drejeskiven, som sparkedes rundt med den ene Fod, medens den roterende Lerklump formedes med Hænderne. (Denne tusindaargamle Arbejdsmetode har staaet sin Prøve og lader sig ikke erstatte af nogen maskinmæssig Drejning, naar man vil fremstille Former med et levende keramisk Præg.)

De formede Kar forsynedes nu med Hanke, »Tude« eller »Ben« og stilledes til Tørring i Lufttræk eller i Nærheden af den altid lune Ovn.

Den afsluttende Proces var Brændingen, og — idet her kun beskrives den mest primitive Form for Pottemageri, som dette dreves for hundrede Aar siden — Varerne blev brændt færdige i een Brænding.

Denne Brænding bestod i en langsom Opvarmning af de raa Varer indtil en bestemt Varmegrad, hvorved det kemisk bundne Vand uddrives, og hvorved Varen, efter en langsom Afkøling, fremtræder i en helt ny Skikkelse. Det skøre og letforvitrende Kar, der gik i Ovn, tages ud som en forholdsvis haard og klingende Genstand, der ikke mere lader sig paavirke af Fugtighed eller Varme, og hvis Form overhovedet ikke mere lader sig forandre.

Et Kar fremstillet paa denne Maade vil imidlertid altid være porøst og derfor uskikket til at optage Indhold af flydende Form, hvorfor Overfladen maa dækkes med en haard, uporøs Hinde, og dette opnaaede man ved at paaføre det endnu ubrændte Kar et Overtræk, som under Brændingen smeltede til en glasagtig Skal (Glasuren).

Den simpleste Glasur, som anvendtes af de gamle Pottemagere, bestod af et letsmelteligt Metalilte, f. Ex. Blymonnie (ofte tilsat pulveriseret Vinduesglas), og den simpleste Maade at paaføre den var at overstøve det vaade Kar med Glasuren i Pulverform — en uøkonomisk og i høj Grad sundhedsfarlig Metode, da Mønien er meget giftig. Siden lærte man at udrøre Glasuren i Vand, tilsat et Klæbestof (sædvanligvis Kalveblod), og at dyppe Genstandene heri.

Brændingen foretoges i Ovne af 2 til 4 Kubikmeters Størrelse; disse var meget enkelt konstruerede, enten

»klinede« eller murede af Raasten, foroven indsnævrede til en Skorsten, der lige naaede op over Tagryggen paa den lave Værkstedbygning.

Naar Ovnene var fyldt med de skrøbelige Varer, som stabledes ovenpaa hinanden med Varsomhed, blev Ovn-døren muret til og Ilden tændt. Det i Forvejen kløvede og tørrede Skovbrænde kastedes ind i et Fyrhul ved Ovnens Bund, og den kraftige Flamme, der dannede sig, fyldte hele Rummet og trak bort gennem Skorstenen, saa man i sene Nattetimer kunde se Flammerne staa højt i Luften.

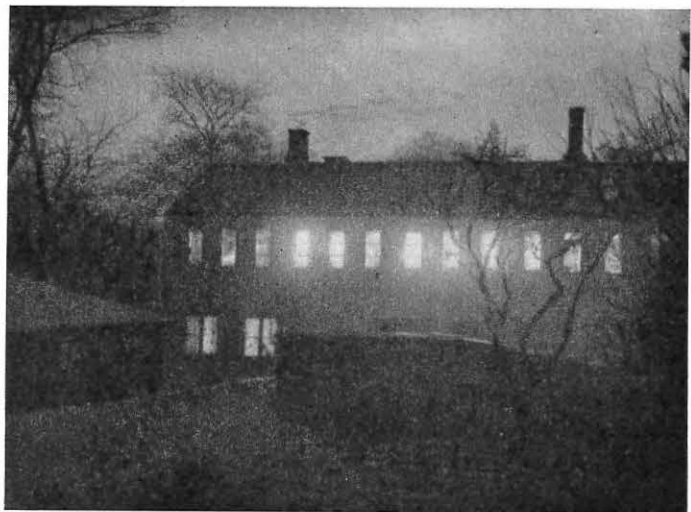
Ovnen tændtes gerne henad Aften, de trætte Arbejdere gik til Ro og overlod Fyringen til den mest kyndige Mand, som Natten igennem holdt Vagt. Med korte Mellemløb indfyrede han sine lange, harpiksduftende Brændestykker, varmede alt imedens Kaffedunken ved Ovnens Bund og ristede sine medbragte Sild i Ovnens Gløder, mens Vægteren forkyndte Nattetimernes Skriden.

Saa gryede Dagen, og en ny Person optraadte paa Skuepladsen; det var »Udbrænderen«, en Slags Embedsmand, der gik paa Omgang og havde til Opgave at lede Brændingens Afslutning for samtlige Pottemagere i Byen.²⁾

Denne overtog nu Kommandoen, undersøgte Varmen, trak med en lang Jernkrog Prøver ud af Ovnens glødende Indre og gav sine gode Raad ved Fyringens Afslutning.

Afsætningen af Varerne foregik lige saa primitivt som hele Fremstillingen. De Varer, der ikke solgtes paa Stedet, blev afhændede til Potteskipperen (naar Pottemageren da ikke selv var Skipper) for en fast Pris pr. Ovn eller for 2 Sk. pr. Stk. uanset Genstandenes Art og Kvalitet. (Denne enkle Betalingsform er ikke uden Sidestykke, f. Ex. har de bornholmske Fiskere lige op til vore Dage solgt deres Fangst til Kvaseskipperne for 1 Kr. pr. Snes, enten saa Torsken vejede 1 eller 6 Pund.)

Jeg har søgt at skitsere, hvordan Pottemagerhaandværket blev drevet i de Tider, da L. Hjorth begyndte paa sin Livsgerning. Ganske vist havde den tyskfødte Joh. Spietz allerede i Begyndelsen af Aarhundredet, og

Fabrikken, Aftenbillede 1892

Fabrikens Personale 1873 (L. Hjorth Nr. 3 fra højre paa Bænken)

siden hans Sønner, indarbejdet en betydelig bedre Produktion og fremstillede — ved Hjælp af bedre Lerblandinger, bedre Glasurer og mere praktiske Ovne — en langt værdifuldere Vare end de gamle Pottere; men dels holdt han sine Arbejdsmetoder hemmeligt (han malede sine Glasurer om Natten og for laasede Døre), og dels var de indfødte Lermagere vel saa konservativt indstillede, at de ikke kunde tænke sig at forandre Arbejdsmaaden, der var gaaet i Arv fra Forfædrene.³⁾

Efter Familien Spietz's Tid uddøde ogsaa denne særlige Varetilvirkning, hvoraf nu kun enkelte Stykker findes paa Museerne eller hos private Samlere.

Hjorth kom i Lære hos Pottemager Frederiksen, hvis Værksted laa paa Hjørnet af nuværende Klokkegade og Stettestræde. Han var den unge Lærling en god Mester, men ingen stadig Arbejder; han havde, som Skik var, foruden sin Bedrift i Byen tillige et lille Avlsbrug, der skulde passes, og en Fiskerbaad, hvormed han tog til Søs i Torskstiden. Under hans hyppige Fravær overlod han gerne sine Forretninger til den opvakte Lærling, efter at denne havde tilegnet sig nogen Indsigt i Faget.

De første Aar gik fredeligt og fornøjeligt; men Læretiden blev brat afsluttet, idet Frederiksen kom uheldigt af Dage paa en af sine Sejlture.

Lærlingen fortsatte dog Arbejdet nogen Tid paa det gamle Værksted, men flyttede siden til en anden Mester Fredrik Sonne i Østergade (nu Politikontoret) og derfra til Edv. Chr. Sonne, Storegade, hvor han afsluttede Læretiden 1856.

Udover de Havnebyer, som Skipperne besøgte, havde Hjorth ikke set mere af Verden end sin egen Fødeø. Nu, da han var fri Mand, vilde han ud at prøve Vingerne, og d. 22. Sept. stod han — udrustet med Ransel og en god Madkurv — ud af Rønne Havn. Han tog med Skipper Ølsted til København, og herfra kan man følge hans Færd Dag for Dag gennem en efterladt Dagbog, han havde ført, og som giver et godt Billede af hine Tidens Rejseliv.

Turen gjorde han fra København med Sejler til Stet-

tin og derfra med en 6 Timers Jernbanekørsel (Hjorth's første Møde med dette Befordringsmiddel) til Berlin for at søge Arbejde. I Berlin arbejdede han i 10 Maaneder paa Schumanns Porcelænsfabrik og tog samtidig Undervisning i Modellering paa Akademiet der. Derfra gik Turen, snart til Fods, snart benyttende de forskellige Befordringer, gennem Tyskland, Sachsen og Bøhmen med kortere Engagementer paa Fabrikker undervejs. I Schweiz slog han sig ned for nogen Tid og arbejdede paa en Steingutfabrik i Zürich til Sept. 58. Herfra gik Turen gennem Nordfrankrig, op langs Rhinen gennem den bekendte Stentøjsegn i Westerwald med Ophold i Köln, og tilbage til Schumanns Fabrik i Berlin.

Dagbogen indeholder mange interessante Afsnit, dog af mere privat Karakter, som viser, hvor ganske anderledes man ved denne primitive Rejsemaade lærte Land og Folk at kende, og hvor Venskaber knyttedes for hele Livet.

Den 2/3-59 gik Turen hjemad igen over Stettin og med John Sonnes Laksebaad over Østersøen til Bornholm.

Mange Indtryk havde fæstnet sig i Hjorths modtagelige Sind paa denne Rejse, og efter Hjemkomsten besluttede han at forsøge oprettet en egen Virksomhed for Fremstilling af fine Lervarer.

I Hjemmet i Østergade lagdes da Grunden til det Værksted, der skulde faa Betydning for Grundlæggeren selv, som for hans Slægt og alle de mange, der gennem Aarene fandt deres Levebrød ved denne Virksomhed.

Begyndelsen var saa enkel og beskeden som muligt. I den »østre Stue« blev den første Drejeskive opstillet (denne opbevares endnu paa Fabrikken), og i et Hjørne af Haven indrettedes Slæmmeri til Rensning af Leret. Dette bestod kun af en Trækasse med Sigte og to i Jorden nedgravede Sukkerfæde. I Bryggeriset opførtes en lille Brændeovn.

Hvorledes de første Experimenter er forløbne, kan ikke fastslaaes, men enhver, der har haft med Keramik at gøre under saa primitive Forhold, kan levende tænke sig alle Vanskelighederne; dog varede det ikke længe, før de første fejlfri Stykker kunde tages ud af Ovnen.

»Terracotta« var en helt ny Vare, ligesom Navnet var ukendt paa Bornholm indtil denne Tid.

Betegnelsen, som stammer fra Italien, betyder simpelt hen »brændt Jord«, og Navnet er anvendt bl. a. for de antikke græske og romerske Vaser fra det 5te Aarhundrede. Ved Terracotta forstaas en Lervare, fremstillet af fint slæmmet Ler, ofte med malede Dekorationer paa den glat polerede Overflade og brændt ved en forholdsvis lav Varme. Det skiller sig fra andre kendte Lervarer ved ikke at være dækket med Glasur, men have en omhyggeligt poleret Overflade, der erstatter Glasurens udglattende Virkning.

Lermaterialet, der benyttedes, var hovedsageligt gulbrændende Ler fra Onsbæk, enten alene eller tilsat rødt Ler fra Risegaard i Aaker, naar en rødligere Farvetone

ønskedes; eller med Tilsætning af Kaolin og Kridt til de hvide Forsiringer.

Af de første Ting, der fremstilledes, kan nævnes: Vandkølere og Smørkølere, hvor Lerets porøse Overflade gav en kraftig Fordampning af Vandindholdet, hvorved Afkøling opnaaedes; Fyrtøj, der var smaa fritstaaende Tændstikholdere med en ru Overflade til Afstrygning af de gammeldags Svovlstikker; Urtepotter, Tobakskasser, Potpourrikrucker m. m.

Disse Genstande forhandlede blandt Venner og Bekendte, ligesom Potteskipperne gerne tog nogle Varer med til at pynte paa den almindelige Salgs vare.

I Aaret 1862 blev Hjorth gift med Agnethe Wolffsen, Datter af Fabrikant H. Wolffsen (der grundlagde Fajancefabrikken Søholm i Rønne), og samme Aar købtes Ejendommen i Krystalgade, hvor Fabrikken gennem Aarene har haft til Huse (Købesummen 2000 Rdl. blev laant i den nystiftede Spare- og Laanekasse i Rønne).

Krystalgade har i væsentlig Grad skiftet Karakter i de siden forløbne Aar. Da Hjorth's Fabrik blev grundlagt, henlaa Gaden endnu, som saa mange af Byens Gader, med sin knudrede Brolægning og to dybe Rendestene, der tog Vandet fra Østerkvarter og Torvet. Ved store Regnskyl gik Vandet over alle Bredder, saa Gaden omdannedes til en ufarbar Vandflod, der tog med sig de løse Rendestensbrædder og alt rørligt Gods, og førte det med sig ned ad Nørrekaas til, hvor man maatte søge sine Ejendele, naar Katastrofen var ovre.

Gaden karakteriseredes fornemlig af Adolf Dams store rødkalkede Gæstgivergaard, samt paa Sydsiden af et langt Bindingsværkshegn, der omgærdede Hjørnejendommens Have, den Gang tilhørende den kendte Familie Jespersen,⁴⁾ og som naaede helt til nuværende Dyrslæge Veilbæk's Ejendom. Det var en af disse gamle Haver, hvor Hyld og Provenceroser lænede sig op ad Hegnet, og store Morbærtræer dryssede deres Overflod ud over Gaden. Den modsatte Hjørnejendom tilhørte Lysestøber Spelling, en kendt Skikkelse gennem mange Aar; herfra blev en Del siden købt og tillagt Terracotta-fabrikken.

Fabrikkens østlige Nabogaard, hvor Odd Fellow Logen har opført sin Nybygning, havde sin Historie. Her havde Christoffer Spietz (Søn af den bekendte Joh. Sp.) med sin Broder i mange Aar Fajancefabrik og Udsalg. Efter hans Død overgik Ejendommen til hans Husbestyrerinde Hansine Hansen — kaldet Sine Spietz — der i en lang Aarrække havde Udsalg af Spietz's Fajance ved Siden af sin Kolonialhandel.

Den af Hjorth købte Ejendom havde indtil 1829 tilhørt den bekendte Kaperkaptajn og Toldinspektør Ridder Wolffsen, og var siden overgaaet til en Slægtning Adjunkt Hasselriis. Den bestod af et 7 Fags Beboelseshus samt en mindre Længe mod Nord og en ret stor Gaardsplads.

I Sidelængen indrettedes Værksted; i Gaarden blev bygget en »Hodda« til Lerslæmning og Oplagsrum, og i Trefagsstuen til Gaden indrettedes Butik og Lager af

færdige Varer. Udsalgslokaler i de Tider opfyldte ikke Nutidens Krav; Kunden gik ind ad Porten, op ad en høj Stentrappe og ringede paa Dørklokken, hvorefter han blev vist ind gennem Forstuen til Butikken.

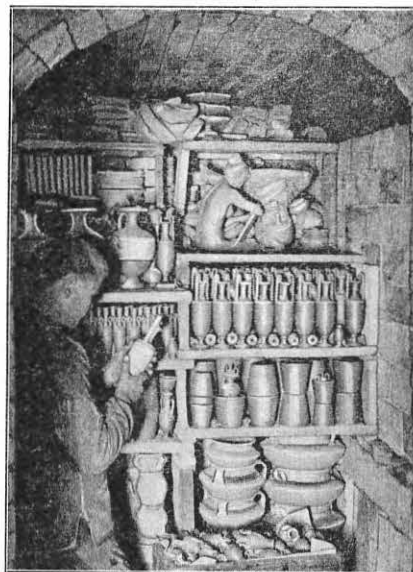
I Fabrikens Arkiv findes endnu Kassebøger, hvor Salget er indført, f. Ex. Krigsraad Kurtz — en Tobakskasse, fremmed Herre fra Kbh. — en Blomsterskaal 2 Mk.!

I Aarene 1861—65 er Fabrikken vokset med jævn Fart; Journalerne viser, at Mandskabet fra et Par Medhjælpere er vokset til et Personale paa 10 Personer — dog hovedsageligt Lærlinge. I 1871 blev den gamle Værkstedslænge erstattet med en to Etages Bygning med Brænderi i Stuen og Dreje- og Formestue ovenpaa med Plads til 15 Mand.

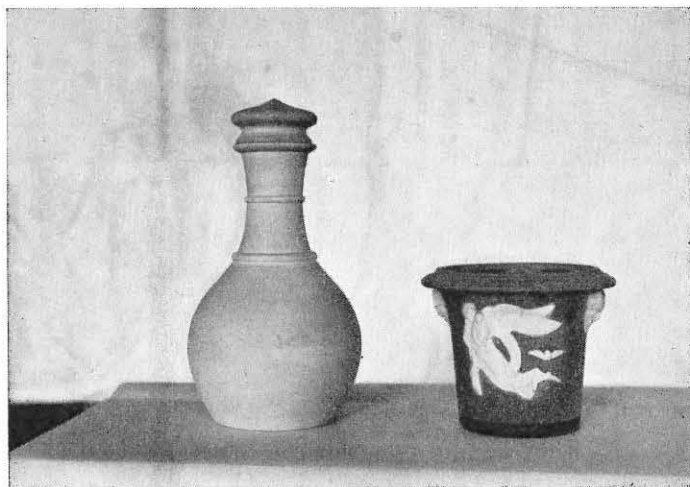
De fremstillede Varer havde ogsaa skiftet Karakter, Brugsgenstandene gled i Baggrunden eller tabte den enkle Karakter; Urtepotterne forsynedes med Løvefødder og pyntedes med Relieffer af Thorvaldsens »Dagen« og »Natten«, og de drejede Opsatser afløstes af Blomsterkurve, kunstfærdigt flettede af Lerstrimler og baaret af en springende Delfin som Fod. Oven i Skaalen anbragtes yderligere en lille Amorfigur med Pil og Bue for at gøre det saa yndefuldt som muligt.

I de første Aar havde alle Varerne kun den gullige Farvetone, som Leret fik i Brændingen; imidlertid fremkom uundgaaligt misfarvede Stykker, som var usælgelige. For at faa en brugbar Vare heraf blev disse Genstande »lakerede« i brun eller sort Farve; Lakeringen var en omstændelig Proces, som udførtes af ældre Kvinder (det eneste Kvindearbejde paa Fabrikken), men det var en solid Overfladebehandling, og de lakerede Genstande fik et nobelt Udseende.

Efterhaanden fandt man dog disse sorte Genstande for dystre, og for at live op herpaa begyndte man med den første Dekoration af Overfladen. Kunstneriske kunde disse Dekorationer ikke kaldes, de bestod i Overføringsbilleder, hvortil Trykkene fremstilledes paa Fabrikker i Tyskland, og de forestillede Alpelandskaber, Ridderborge fra Rhinen o. l., ofte indrammede i Rosenkranse i pragtfulde Farver. Senere afløstes disse naive Pyntebilleder af haandmalede Dekorationer i Oliefarver, som hovedsagelig udførtes af Damer udenfor Fabrikken, eller Genstandene sendtes til Dekoratorer i København, hvilket var ret omstændeligt.

Det indre af Ovnen

Af Fabrikkens første Arbejder ca. 1862

Denne Dekorationsmaade var dog heller ikke tilfredsstillende, og da de antikke græske Vaseformer i rødt Ler efterhaanden blev en Hovedartikkel, fordrede disse en anderledes stilfuld Behandling, og en særlig Malerstue med faguddannede Folk blev snart en Nødvendighed.

Hjorth var en god Modellør og Tegner, men han havde ingen Uddannelse i Penselføring.

Hjorth's Broder (senere Skoleinspektør i Rønne) var den første Dekorator, men det blev snart nødvendigt at engagere Porcelænsmalere fra København til at forestaa Arbejdet.

I 1874 købtes en Del af Naboejendommen mod Vest, og her indrettedes en god Malerstue med Plads til 8—10 Mand, samt en ny Butik og store Lagerrum.

I de første Aar, da Hjorth arbejdede alene, assisteret af et Par Medhjælpere, respekteredes ingen faste Arbejdstider. Sommerdags gik Drejeskiven allerede fra Kl. 3—4 om Morgenen; siden, da Personalet blev større, regnedes den normale Arbejdsdag fra Kl. 6 Morgen til 8 Aften, afbrudt af de nødvendige Maaltider — en hel og to halve Timer.

Gennem opbevarede Journaler kan man følge Bevægelserne i Arbejdstid og Løn op igennem Aarene; omkring 1880 var Arbejdsdagen fra Kl. 7 til 7.

Græsk Vase og Figur 1877

Alle Arbejdere, baade Drejere, Formere og Malere, blev antaget som Lærlinge efter Konfirmationsalderen og oplærte af Mesteren eller Overmaleren. Læretiden var 5½ Aar; i denne Tid fik Lærlingen i Kostpenge 3 Kr. om Ugen, samt smaa Procenter af det udførte Arbejde. Svendenes Arbejde lønnedes væsentlig efter Akkordpriser for hvert færdigt Stykke, og herved kunde en Mand tjene ca. 15 Kr. i Ugens 6 Arbejdsdage. Begrebet Timeløn kendtes ikke, men en »Dagløn« beregnedes til 2.75 à 3.00. Arbejdsmændene havde 10 Kr. ugentlig.⁵⁾

Det var en fast Regel, at de »udlærte« unge Mænd ved denne Fabrik altid gik ind i Arbejdernes Rækker med de Rettigheder og Pligter, som dermed fulgte, og dette Forhold satte i Tidens Løb et vist solidt Præg paa hele Personalet. Der udviklede sig en kammeratlig Tone blandt Arbejderne indbyrdes, og ikke mindst mellem Mester og Arbejder.

Dette faste Personale (1870—90) bestod helt igennem af interessante og intelligente Mennesker, velkendte i Byens Historie; saaledes kan nævnes:

Theodor Kofoed (senere kendt Købmand i St. Mortensgade). Hans Lund (senere Overdrejer paa Ipsens Fabrik, Kbh.). Peter Holm (Forstander for Baptistmenigheden, Byraadsmedlem i Rønne). Hans Kruse (Organist ved samme Menighed). Mathias Kofoed (Buntmager i Nygade). Michael Andersen (startede senere Fajancefabrik paa Lille Torv). Brødrene H. og K. Samson (H. S. senere Professor i Chikago). Hjorths Fætter Andreas Møller, Hans Hartvig, Adolf Berggreen, Mathias Bengtsen m. fl.

Fire af Folkene oplevede 70 Aars Fødselsdag, to fejrede deres 50aars Jubilæum ved Fabrikken.

Af Malerstuens Mandskab kan nævnes:

Overmalerne Aamodt og Cordsen (meget kendte Skikkelser i Rønne); ligeledes Andr. Rønne (Menighedsforstander og Inspektør ved Teknisk Skole i Rønne). A. Andersen (senere Købmand og Kirkeværge). Ole Boss, med flere.

Foruden de faste Folk paa Malerstuen var flere Tegnere og Landskabsmalere tilknyttet Fabrikken for kortere eller længere Tid. — Det kan endda nævnes, at Berømtheder som Holger Drachmann⁶⁾ og Kunstneren Kr. Zahrtmann har ydet Fabrikken deres Arbejde og Interesse, den ene som Landskabsmaler, den anden ved Tegning af antikke Vaser og Dekorationer.

Arbejdet gik sin rolige Gang i de Tider uden større Forskydninger. Forskaanet, som man var, for baade Krigs- og Krisetider, Arbejdsstandsninger og Overenskomstforhandlinger, kunde Budgettet lægges fra Aar til Aar.

Indkomsterne var smaa baade for Arbejder og Mester, men Livsfornødenhederne var indstillet derefter. De personlige Skatter var særdeles overkommelige, og Bidrag til Sygekasse og en Alderdomsunderstøttelse blev tilbageholdt af Lønnen, da Mestrene selv havde indstiftet og administrerede disse Institutioner.

Arbejdsdagen var lang, men ikke kedelig, og Konver-

Sortbrændt Terracotta 1880

sationen gik i Takt med Arbejdet. Alle Tidens Problemer drøftedes med Iver — Videnskab og Politik, Litteratur og Musik, Religion og Filosofi —, og Bølgerne gik til Tider højt paa Grund af Gemytternes Uoverensstemmelse.

Selv om Personalet var fast knyttet til Fabrikken, modtog man dog stadig friske Pust fra Omverdenen. Det unge Mandskab maatte jo, naar Tiden kom, rejse til Hovedstaden og trække i Kongens Klæder, og for nogles Vedkommende forlængedes Opholdet i København, idet de tog midlertidigt Arbejde ved P. Ipsens Fabrik eller ved andre, mindre Virksomheder, som var opstaaet (Wendrich, Budde-Lund); men efter at have luftet sig en kort Tid meldte de sig i Reglen til Tjeneste igen og overtog deres gamle Arbejdsplads — og hjembragte da Samtalestof for en hel lang Vinter.

Disse Folk var festligt indstillede, og man lod ikke en given Lejlighed gaa tabt til Fest. Hver Gang en ung Mand gik ind i »Svendenes« Rækker, fejredes Begivenheden med et »Svendegilde« — til Tider ved en Bolle dampende Punch og varme Æbleskiver, eller et »Gaasegilde«. Værkstedet blev da pyntet med Flag og Grønt, og der blev talt, deklameret og sunget og musiceret paa medbragte Instrumenter. Til andre Tider forlagdes Festen til »en Aften i Sommerlyst«.

Fabrikken besøgte af mange originale Størrelser. »Jørgen Ragg« kom med sin Sandsæk paa Nakken, stillede Sækken i Forstuen og gled stille ind paa Værkstedet. Han talte sjældent, nikkede kun lidt undseligt til Folkene — saa lidt paa Arbejdet, og listede af igen.

»Visemøller« havde mere Levemaade; han mødte op med sin Skindtaske med Sangene i til de forskellige Aarstider: To smukke Foraarsange, eller: En lille Jule-sang — med Engle og Harper o. s. v.; og han foredrog gerne et Par Vers for at stimulere Købelysten. — En Gang faldt hans Besøg dog uheldigt ud. Kruse, der var en varm Afholdsmænd, syntes ikke rigtig om den Atmosfære, der ombølgede Møller, og da en Flaskehals stak ud af hans Lomme, spurgte K. noget indiskret, hvad der var i Flasken. »Det er min Eddikeflaske!« — »Aa, lad mig lugte til den Eddike!« — »Nej, lad os nu

være Venner, lad os nu være Venner!« sagde Møller og trak sig fornærmet ud ad Døren.

Den gamle Smed Hovald Holm⁷) besøgte ofte Stedet; han udbredte sig om alt det gode Smedearbejde, han havde udført i sine Dage. Saa gav han ogsaa gode Raad for Sundhedens Bevarelse og viste, at han kunde skrive sit Navn uden at ryste paa Haanden. Dette fine Resultat tilskrev han en vis Slags Bitter, samt tidlig Nattesøvn og regelmæssigt Arbejde.

Martin Andersen (Nexø) kom som nybagt Skomager-svend og besøgte en Kammerat paa Fabrikken; han havde et stille, indesluttet Væsen og saa svag ud. Han kaldtes gerne »den brystsvage Skomager«.

Det meste Arbejde, som udførtes paa Drejerstuen og Malerstuen, var fint Præcisionsarbejde, der krævede skarpe Øjne og en sikker Haand; det er derfor ret uforstaaeligt, i vor »oplyste« Tid, at man kunde klare sig med Lysforholdene, som de den Gang bødes.

Indtil »Mikkelsdag« maatte man nøjes med Dagslyset, og Arbejdstiden blev da kortet lidt af, naar Vejret var mørkt. D. 20/9 »tændtes Lamperne«, hvilken Begivenhed ogsaa gerne fejredes ved en festlig Aften (Lysegilde).

Lampen var ikke P. H. den Gang, men en Petroleumslampe af ringe Kaliber (fem Liniers Fladbrænder hed denne Type), som hang i en Jernkrog lige for Ansigtet af Kunstens Udøvere. Stødte man til Lampen, faldt den paa Gulvet, og stænkedes en Draabe Vand paa den, sprang Lampeglasset (og saa maatte en Lærling løbe til Glaser Madsen efter et nyt) — og dog præsteredes der under disse primitive Forhold Arbejder, som ingen kunde yde Magen til i Retning af Akkuratessse nu om Stunder.

I Aarene 1870—80 var den røde Terracottafarve blevet den fremherskende; i det røde Ler udførtes da Kopier af Thorvaldsens Figurer og Relieffer, samt en Del antikke Skulpturer; men alt overvejende blev dog det græske Vasearbejde. Modellerne hertil udførtes i det væsentlige af Hjorth selv, i nogle Tilfælde dog med Assistance af Billedhuggere i København som: Hammeleff, H. C. Brix og senere Nic. Schmidt.

De græske Vaseformer, hvortil Originalerne fandtes i

Figurer fra H. C. Andersens Eventyr, modelleret af Nic. Schmidt 1885

Stentøj 1910

Museerne i Ind- og Udlandet, blev dekorerede efter de originale Forbilleder og i de rette Farver. Der maledes nu ikke mere med Oliefarver, men anvendtes en Emaille, som efter Paamalingen blev indbrændt i Leret i en dertil konstrueret Muffelovn.

Denne nye Emaillifarve blev opfundet paa Fabrikken efter længere Experimentering af Hjorth og Overmaleren i Forening, og den gav de dermed dekorerede Vaser et langt værdifuldere Udseende end den tidligere anvendte Oliefarve, og da den blev brændt ind i Leret, var den fuldstændig uforgængelig.

Omkring 1880 var Produktionen af Terracotta paa sit Højdepunkt; da var der skudt en ny Gren frem foruden de før nævnte, nemlig *Miniaturerne*.

Alle Vaseformerne blev nu tillige fremstillet »en miniature« (i Størrelse 3—5 cm) og dekorerede og brændt ligesom deres større Søskende. Desuden blev modelleret et Utal af Amoriner og andre Nipsfigurer, som formedes i Tusindvis, og som fløj ud over saa at sige hele Verden. Særlig var en Aftager i Berlin umættelig i at beordre disse Smaating. Barn i Vaskebalje — Dreng med Slæde — kyssende Amoriner o. s. v. var Betydelserne for dem, og nu maatte unge, fingernemme Piger engageres til at udføre dette Pillearbejde, og en Formestue for Kvinder samt en ny lille Ovn blev indrettet hertil.

Endnu lever i Rønne ældre Damer, der som unge Piger var beskæftiget ved dette Arbejde.

For en Fuldstændigheds Skyld skal endnu nævnes Kopierne af oldnordiske Urner, der dannede en Afdeling for sig blandt Fabrikken Modeller. Efterligningerne af de gamle Bronze- og Jernalderskar, særlig fra de bornholmske Gravfund, fremstilledes med en bronzeagtig Patina, og disse enkle, kraftige Karformer dannede en god Kontrast til alle de sarte græske Vaseformer. — Det kan nævnes, at daværende Amtmand Vedel ganske naturligt omfattede disse Modeller med særlig Interesse, efter som den gamle Oldforsker med egne Hænder havde udgravet et stort Antal af Originalerne hertil.

Vil man nu se tilbage paa, hvad der gennem disse Aar fremstilledes med saa megen Flid paa det gamle Værk-

sted, og bedømme dets Værd, da afhænger jo det set af Øjnene, som ser.

Med Datidens Øjne saa man med Ærefrygt op til alt, hvad Fortiden havde skabt af skønne og gode Ting; og kunde man naa til at fremstille noget, der var omtrent lige saa godt, syntes man at have naaet et tilfredsstillende Resultat.

At efterligne ægyptiske eller græske Kunstværker, at kopiere Thorvaldsens bedste Skulpturer o. s. v. betragtedes den Gang som det højeste Maal, man turde stille sig.

Og Varerne fandt sine Libhavere; de blev beundrede af høj og lav, blev prisbelønnede ved de talrige Udstillinger i Ind- og Udland, hvor de blev præsenterede, og de solgtes over hele Verden.

I Aarene 1870—85 havde Fabrikken gennem Udstillinger skaffet sig gode og varige Forbindelser i London, Berlin og Wien og havde desuden Aftagere i Stockholm, St. Petersborg, Hamborg, New York, St. Thomas og Sydney i Australien.

I Slutningen af Aarhundredet blev Markedet mere indskrænket; da forhandlede en stor Del af Varerne gennem en Repræsentant i Italien, som anbragte dem paa ca. 30 forskellige Pladser i Italien, Østrig og ved den franske Middelhavskyst; og ikke mindst de antikke Vaser var her en efterspurgt Vare.

I Begyndelsen af Firserne var Turismen her paa Øen endnu i sin Barndom, og man regnede ikke med den som nogen Indtægtskilde; men lejlighedsvis skete det dog, at en Damper kom til Rønne med Selskaber fra Sassnitz eller Greifswald. Det var oftest videnskabelige Udflugter af Geologer og Arkæologer med deres Professorer som Førere, der kom for at studere Øens Ejendommeligheder; og de fandt altid Vej til Fabrikken for at se det bornholmske Værksted og købe dets Frembringelser. At Hjorth talte godt Tysk og kunde give gode Raad angaaende Ture paa Øen, var heller ikke uden Betydning.

Det var store Dage naar et tysk Rejseselskab — med de skæggede Professorer i Spidsen — tonede frem. De oldnordiske Urner og Afstøbninger af bornholmske Runestene var Hovedattraktionen ved deres Indkøb, men mangan en lærd Doktor rejste ogsaa hjem med kostbare, rigt dekorerede Vaser og efterlod Valuta i skinnende tyske Guldmark.

Det varede dog ikke længe, før Bornholm blev rigtig opdaget af Turisterne, og gennem de efterfølgende Aar oparbejdedes et Hjemmesalg, som bødede noget paa den Afslappelse, der begyndte at mærkes paa de udenrigske Markeder.

Trangen til en Genfødelse af Varerne i stofflig Henseende meldte sig efterhaanden, og ved Siden af den gamle Fabrikation foretoges derfor stadig Forsøg for at finde en ny, solidere Lervare. Man kunde ikke se bort fra, at den gamle Vare var et skørt og sensibelt Produkt, som maatte behandles med Nænsomhed, og trods al Forsigtighed havnede meget deraf i Brokkassen, inden

det blev solgt; eller det blev knust under Transporten til de fjerne Udsalgssteder. Tillige var Overfladen altfor modtagelig for Støv og Smuds, der skæmmede Genstandenes Udseende, og som kun lod sig fjerne ved Ombrænding.

Det havde maaske ligget nær, om Hjorth havde slaet ind paa Fremstilling af det saakaldte Majolika — Lervarer med blanke, farvede Glasurer, som imidlertid var kommet frem paa andre herværende Fabrikker (Wolffsen, Viggo Andersen m. fl.); men dette blev dog ikke foretaget. Dels vilde denne Udførelse kun passe daarligt sammen med Fabrikkens øvrige Varer, og dels yndede Hjorth ikke at slaa ind paa Veje, som andre havde traadt.

I det »sortbrændte« Terracotta fandt man, omkring Aar 1900, en Afløser, der i nogen Grad opfyldte de stillede Krav. Dette nye bestod af en Serie Krukker, Skaale o. l., modellerede i kraftige Former og i en mere moderne Stil. De spinkle Hanke og anden unyttig Forsiring var helt udeladt, og Genstandene var beregnet paa baade at gøre Gavn og at hygge i en Dagligstue.

Disse Ting blev brændt paa en Maade, saa de blev vandtætte og fik en graasort, halvblank Overflade, som mindede om poleret Basalt eller sort Skifer. — Fremstillingen heraf var noget i Retning af den gamle Jydepotteindustri, idet Varerne under Brændingen blev udsat for en saa kraftig Røgpaavirkning, at Lerets Porer fyldtes med en uforbrændelig Grafit, som gjorde det haardt og tæt.

Det sorte Terracotta havde sin Blomstringstid i de første Tiaar af det nye Aarhundrede, men blev efterhaanden fortrængt af billige Efterligninger i Gibs eller letbrændt Ler, overmalet med sort Farve.

Fabrikkens yngre Kræfter syslede stadig videre med deres keramiske Experimenter, og der arbejdedes en Overgang med Begusdekorationer, med Lusterglasurer og med haardtbrændte Lervarer; men man blev dog snart klar over, at man for at opnaa en virkelig lødige Vare maatte ind paa at brænde ved højere Temperaturer end de hidtil anvendte; og herved kom man ind paa Fremstilling af det ægte Stentøj.

Ved »Stentøj« forstaaes en Lervare, der er haard som Sten, tung og kold at føle paa, som har en behagelig halvmat Overflade, og som er fuldstændig uporøs og modstandsdygtig mod al kemisk Paavirkning.

Dette Resultat beror paa et Samspil mellem Ler og Brænding. Leret skal kunne taale den høje Varmegrad, der er nødvendig (1200—1300°), uden at smelte eller deformeres; men det skal tillige have Evne til at »sintre«, d. v. s. fortætte sig, idet Lerets enkelte Partikler i den stærke Varme indgaar en fuldstændig Forbindelse med hinanden. Herved forsvinder alle Porer i Massen; Genstanden svinder betydeligt i Maal, faar større Vægtfylde og bliver stenhaard; og de anvendte Glasurer faar paa Grund af den høje Varme, de maa gennemgaa, en ædlere Karakter.

Allerede i 1902 blev der bygget en lille Prøveovn til

Stentøj omkr. 1916

Brænding af Stentøj, og de forskellige Lersorter og Blandinger blev gennemprøvet ved de stigende Varmegrader.

Der brændtes ved Nat og ved Dag, men det gik ikke lige godt den første Tid; enten naaede man ikke den tilsigtede høje Varme i Ovnen, eller Fyrkanalerne smeltede sammen paa Grund af uheldig Konstruktion, og fordi det anvendte Materiale ikke var ildfast nok. — Utallige vare de Misfostre af Ler, som maatte tages ud af denne Ovn. Naar Leret ikke smeltede sammen, kunde det blære op til en svampet Masse, hvis Form kun havde ringe Lighed med det, der var tilsigtet.

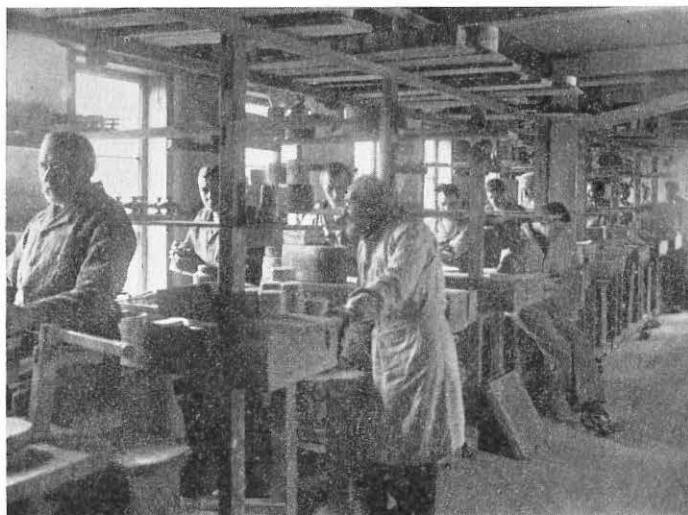
En anden Ubehagelighed viste sig ogsaa, idet en ellers vellykket Genstand efter Dages Forløb kunde staa og springe i Stumper med et højt Knald; Aarsagen hertil viste sig at være Uensartethed i Sammentrækningen af Leret og Glasuren, hvorved en Spænding opstod, som før eller senere maatte udløse sig i en Sprængning af Genstandene.

Den lille Forsøgsovn afløstes snart af en større, og de første vellykkede Stentøjsarbejder blev udtaget af denne Ovn i Hjorth's Fabrik (formentlig det første virkelige Stentøj, der var fremstillet her i Landet) i 1905; dog skulde der gaa baade Aar og Dage, inden man kunde sige at være helt Herre over denne vanskelige Produktion.

I Aarene inden Krigen fremstilledes endnu det fine røde Terracotta, Thorvaldsens Basrelieffer, det sorte Terracotta, de oldnordiske Urner og det nye Stentøj Side om Side — efterhaanden et ret broget Selskab.

Stentøjets Fremkomst vakte naturligvis Tilfredshed, og Hjorth fik den Glæde i sine sidste Aar at se denne Vare blive anerkendt og solgt; dog anede han vel ikke, at Stentøjet snart skulde blive det alt beherskende i Fabrikkens Produktion gennem et langt Aaremaal.

I Marts 1909 fejrede Hjorth sammen med sine Arbejdere og Paarørende Fabrikkens 50aarige Jubilæum ved en lille Fest. — Ved denne Lejlighed udtalte den gamle Fabrikant sin Glæde over det gode Forhold, der altid havde været til Stede, og oprullede i »levende Billeder« Fabrikkens Historie i de forløbne Aar. Fest-

Paa Værkstedet. I Midten L. Hjorth

ligheden markeredes yderligere ved Indstiftelsen af en aarlig (lønnet) Sommerferie for hele Personalet. Hjorth har her været forud for sin Tid; 25 Aar efter kæmpes der endnu drabeligt fra Arbejderorganisationerne for at faa lignende Bestemmelser indført i de forskellige Fag.

Hjorth var nu en gammel Mand, der havde sin bedste Tid bag sig, men endnu kunde man træffe ham beskæftiget ved sin Drejeskive; han kunde endnu inspicere sin Virksomhed og holde de forskellige Traade i sin Haand. — Arbejdstempoet var dalet, og Haanden, som før havde ført Modellerpinden saa sikkert, var begyndt at ryste lidt; men den Interesse, hvormed han alle Dage havde omfattet Arbejdet, var lige frisk.

Først i 1912 gik det ned ad Bakke med Helbredet, og Kræfterne svigtede; Hjertet vilde ikke mere, og d. 9de December brast hans Livstraad.

Med Grundlæggerens Bortgang maa Fabrikken historiske Tid siges at være afsluttet.

Krigstiden, der fulgte snart efter, omformede hele det gamle Billede. De udenrigs Forbindelser ophørte med eet Slag, og de udestaaende Pengefordringer blev umulige at inddrive, saa Fremtidsudsigterne tegnede sig en Overgang særdeles mørke.

Forholdene bedredes dog atter; der indarbejdedes efterhaanden et godt indenlandsk Marked for de nye Varer, og efter faa Aars Forløb medførte den almindelige Opgang i Skandinavien ogsaa et stort Opsving i Fabrikkenes Omsætningsforhold.

Til Held for Indehaverne blev Virksomheden i disse

gode Aar dog ikke slaaet større op, end at den kunde bære sig, da den uundgaaelige Reaktion indtraadte, og den gode Vare, man havde indarbejdet, har baaret Virksomheden oppe gennem adskillige vanskelige Forhold.

Gaar man i Dag gennem Fabrikkenes Lokaler, da mødes her nyt og gammelt.

Lagre og Udsalgslokaler er helt fornyede, en ny Malerstue er opført, og det gamle Brænderi er fornyet efter en Brand i 1918; men de gamle Lerkældere og Slæmmeriet ligger endnu i sin oprindelige Skikkelse, og endnu gaar Drejeskiverne deres Gang i den gamle Værkstedbygning fra 1872.

Endnu slynger sig Roser og Vinranker op ad Murene i den gamle Have og fortæller om ham, der plantede dem — og grundlagde det hele; plantede og grundlagde med Fortrøstning til den, der ene giver Vækst.

P. Hjorth.

1) Faderens Smedie blev drevet videre af den ældste Søn Peter, som paa sine gamle Dage nedlagde den og efter daværende Pastor Christensens Tilskyndelse indrettede Huset til Børnehjem. Dette første Børnehjem i Rønne dreves i en Aarrække af Martha Hjorth, Datter af den næstældste Søn Skoleinspektør Hjorth; og her døde Pastor Christensen, under et af sine hyppige Besøg, i Aaret 1903. Huset ejes nu af H. P. Bidstrups Byggeforretning.

2) Som Vederlag for Arbejdet udleveredes ham en Portion Middagsmad — saakaldet »Udbrændermad« — i Reglen Ærter og Flæsk, for ham selv og hans Familie.

3) Den Forbedring af Pottemageriet, der senere indtraadte (omkring 1860), skyldtes Bornholmere, der havde lært Faget ved Fabrikker andetsteds, f. Eks. Wolffsen, P. Andersen, Sonne; de forstod at slæmme Leret, indførte bedre Ovne og Glasurer. Deres Produkter kaldtes »gul Fajance« til Forskel fra Pottemagervarer.

4) En af de store Købmandsgaarde, den strakte sig helt til Amtmandsboligen i Storegade og ejedes af Sandflugtskommissær Jespersen, hvis Datter var gift med Etatsraad, Læge Zahrtmann, Kunstmaler Kr. Zahrtmanns Forældre.

5) Ifølge Journalerne modtog Holger Drachmann for Landskabsmaling: $\frac{5}{11}$ -72 — 20 Rdl., $\frac{20}{9}$ -73 — 50 Rdl., $\frac{25}{9}$ -73 — 76 Rdl. udbetalt.

6) De nævnte Lønninger er her omregnet efter den gamle Møntfod Rdl., Mk. og Sk., de nye Penge Kr. og Øre kom først i Brug i 1876.

7) H. boede paa Hjørnet af Snellemark og Grønnegade, hvor en Smedejernsvejrhane endnu fortæller om hans Virksomhed.

Kysten Nord for Rønne Havn 1868 efter Maleri af Fru Marie Daugaard (Bornholms Museum)

Kysten Nord for Rønne Havn 1936

Før
og
Nu

Øleaa.

Du springer op, fra »Ølene«
i Tundravaar
og fylder Hølene,
saa Bækforellen slaar;
dit Snevand fraader hvidt
nær »Gamleborgs« Granit
og bruser blaat i »Ringborgs« Skifferskaar.

Du er ej Flod, ej Elv,
kun Øleaa, dig selv,
Strøm snoet i Sol, en durglad Streng.
Lad Løvfrøkvæk gaa træt,
Mors Mælk faa Føl gjort mæt, —
Græshoppen fedler endnu paa din Eng.

Graa Vift af Flaggermus
og Uglens Mørkningssus
gaar over Røgen i dit Sommerhø.
Hvor Marehalm bandt Klit, —
blir hele Havet dit,
du aander ud i aaben Sø.

Med Graad dog næsten saa
vi Børn fra Gudena
en Dag nær Høst, hvor »u s s e l« da du var:
tynd Strøm i Rislerend
krøb under Spangen hen
til Stillevand i dine Klippekar.

»Ak, Mossø, Himmelbjærg!
uh! Øleaa, du Dværg!«
Min lange Bror og jeg, den drøje Fyr,
stod op og gik i Seng,
hver som en flyttet Dreng,
vildfremmed mellem Gaarde, Folk og Dyr.

Men Trøst vi fandt for Savn,
din Ø tog os i Favn
med Højlyng, Klippe, Skov og Sandflugtsstrand
dens Hjerter fandt vi nær,
min Broders Grav blev her;
han sank som Træ før Løvfald, hugget an. —

Ja, snart ved Brink og Sten
stod vi paa bare Ben
glad i vor Aa og følte frem en Stund
og listed' før et Spræl
i Haanden Sølvforel,
hvor røde Alger pletter sølvgraa Bund.

Og kom en Tordendag
med Bulder og Lynnedslag,
med Hvirvelvind og Himlen uvejrslaa,
løb Skylregn til, da sprang
Strøm højt til Bro og Spang,
og du blev Bjærgstrøm, lille Øleaa.

Her ælted halvvildt Kvæg
med Klove Stien klæg
som løb i Ellekrattet, sort og krum; —
hvor Foden gled som smurt,
stod spættet Gøgeurt
og Vammelduft af Kaprifolium.

I Græs paa gæret Pyt
laa Regnbu'skæret gydt,
en glohed Dag stank svovlet Tørvesmuld,
gul Solskinssalve flød
paa Smørblomst, og for Stød
af uvan Tyr sank svampet El omkuld.

Vi svang en lystig Krop
til Kirsbærtræets Top
og aad som Stære — Fuglebær med Sten —
og fulgte Søster Trop
da sad hun hanket op
sky som en bitte Ugle paa sin Gren.

Ved »Gryet«, vor Bautalund,
paa Engens svale Bund,
var ædle Svampes søde Findested, —
hvidt Laag og brun Lamel! —
tit bar vi hjem med Held
en Kurv at gøre Mor lykkelig med.

Om Askene i »Gryet«
sad Vedbend fast som syet
til Barken helt til Toppens slanke Spir,
og Bøge stod i Sol,
omsnoet af Kaprifol,
som gyldne Støtter om den graa Menhir.*)

*) Navn paa Bautasten i de keltiske Stensætninger i Bretagne og England.

Men Øleaa! — — Høst kom,
da laa du tørketom
saa knapt du kunde spejle Stjerners Lys,
og »Gryet« blev ful og led,
da rislede os ned
ad Ryggen Dødningsangst og Rædselslys.

Oktoberslud drev raa,
bag Graastensdiger laa
Skovæblerne — i Skæpper — drysset hen,
da stred vi os mod Blæst
og Rusk til Lys og Fest
i Gaard, hvor der var Datter og en Ven.

Ad dine Broer drog
de glade Kanetog,
mens Hovskæg svingede, og Sneklamp røg;
den døde aged' ud,
kold, kistelagt i Skrud,
ad Vintervejen, strøet med grøn Efeu.

Her har i Sne vi rendt
med Kælk, med Buen spændt,
naar Morgenrøg stod aarle op og steg,
i Strøm slog Isen Klink,
og Julestjerners Blink
skar gennem Kvistemyr med Spurveneg.

I al vor Drengetid
fra Sol til Sengetid
mens Raager byggede, og Svaler fløj,
gik her vort glade Liv, —
i Broderleg og Kiv
løb vi fra Træskopar og lappet Tøj.

Fra du med Strøm tar Raus,
fra Højlyng ud til Havs
er kort dit Løb, kun dine fem smaa Mil,
men lille Øleaa
hvor har du, — hvid og blaa, —
skabt mig et Drømmeland, min lille Nil!

Jul. Hein.

Min trofaste Ven.

I Vinduet laa du saa brun og saa skøn.
Jeg fanged' et Glimt af din Ynde,
skønt endnu var jeg for ung og grøn
til den Slags Leg at begynde.

Men Tiden den iler med dansende Trin,
og stedse mod dig stod min Længsel.
Da voved' jeg Skridtet, og du blev min.
Bortvejret var al min Trængsel.

Jeg gemte dig frydefuld til mig ind.
Din Varme ej Mage kender.
Din Aande strejfed' min Mund og Kind,
naar du laa i mine Hænder.

Du skærped' min Tanke, du gav mig Mod,
du dulmed' mig Sorgens Kvaler;
thi ingen anden som du forstod,
hvad Hjerte og Sind husvaler.

Var Hjernen saa træg som en stenet Vej,
du gav den igen dens Evne.
De tusind' Ting, du gav Liv for mig,
er slet ikke til at nævne.

Og var du end ofte en Smule sur,
det sætter Kulør paa Livet.
Ja, snorked' du stundom i Mol og Dur,
saa er det dig alt tilgivet.

Du koglende Fe, min Livsens Trøst!
Hver Gang, jeg var værst i Knibe,
da kæmped' vi sammen en herlig Dyst,
min trofaste Ven — min Pibe!

J. P. Kuhre.

Uda-arbai.

Vinteren er ved at vige for den gryende Vaar. Solen stiger højere for hver Dag; dens lysende Varme faar daglig mere Magt og Fylde.

I en lun Skovkrog stod en Klynge Piletræer (Palmer). De rødgraa Knopper forvandlede til gyldne Rakler.

Sum—sum! der kom en Bi, der kom mange, sugede Nektar og fyldte Kurvene med Blomsterstøv; sum—sum! hjem til Fremtidsslægten i Halmboet ved Skovbrynet! Og Menneskene glædede sig, naar Bierne viste sig med *boiser*. Det var et usvigeligt Varsel om, at nu kom For-aaret, Sommeren og dermed alle de udendørs Arbejder, der næsten regnedes som festlige, befriende.

Dâ-main blev efterhaanden Sneen for stærk, saa Far maatte ud og skovle den fra de klinede Lervægge; ellers vilde de trække alt for megen Væde.

Majnfolken tørnede ud fra den støvede Tærskelo, Økserne blev slebne, Savene filede (kan hælde *savfilarijn* — Musvitten — samtidig prøvede Stemmen), og saa gik det ad Skoven til. Træ skulde skæres og kløves, noget til »Gavn«, andet til Brænde, og bedst var det, mens *savajn* (Saften) var i det. Gavntre, der huggedes i Februar, raadnede ikke, sagde de Gamle. Brændet stabledes efterhaanden i kegleformede Stakke. *Stengjârn*, der slyngede sig om Have, Løkker og Skov, skulde efterses. To Mand fulgtes ad, en paa hver Side, og lagde de nedfaldne Sten paa Plads. Flere Steder var en stor Sten (»Springsten«) lagt paa tværs i Gærdet, saa der dannedes en Slags Stente ved Skovstierne. Sten var i det hele taget anvendt i vid Udstrækning. I Haven laa hugne Stenbænke under tætte Løvtag. Ved Damkanten var anbragt to store Sten, *bânkestenana*, hvor man »bankede Klær«, og en mindre ved Siden, som *piblana* kunde lære sig til ved. Bibænkens seks Ben stod i runde, hugne Stenkar, Gæssene drak af et trekantet Stentrug, *brâjn-jungens* Støtte var fæstet til en høj Granitsten, mens *brâjnkâred* bestod af fire Kvadersten (Sandstensplader). Uden for Porten laa *rytaraknaitijn*, en alenhøj, firkantet Stenblok, der benyttedes, naar man steg til Hest. Væsentlig fra en gammel Stranding stammede de paa Gaar-

Rytaraknajt

Den gamle Gaard

dene almindelige Stenborde, der næsten alle havde det ene Hjørne afhugget — efter Sigende for at slippe smertefrit uden om Strandingsreglementet. —

Og højere steg Solen, Jorden dampede, det blev *tormånad* (Marts) og Saatid. *Tre forer i tør gjer ejn rommer* (langstrakt) *vâr*, lyder et Ordsprog, et andet: *Tormånads rain e lissegodt som fåramøj paa jorn*. Videre hed det: *Arter ska sâs i ennajn på tor å me halla hoa*, dvs. i Slutningen af Marts, naar Jorden var saa tilpas tør, at Hestenes Hove ikke sank mere end halvvejs ned.

Frâue-dâ (25. Marts) skulde Kaalen gerne være i Jorden. Naar *haurafâulijn* (Vipstjerten) indfandt sig, var det Havrens Saatid, mens Byggen maatte vente, til Kirsebærtræerne stod i deres hvide Blomsterflor og Gøgen (12. Maj) kukkede: *kok—kok! så bjøg!*

Hvert Jordstykke havde sit særlige Navn, som vel i nogen Maade svarede til dets Ejendommelighed: *Lyres*, *Kjæjlarijn*, *Vassijn*, *Dæulabiddajn*, *Skaven*, *Hânkels-âger*, *Mâdvi-âger*, *Tjykkkan*, *Hârahojijn*, *Kijjles-âjnen* o.fl.

Gode Ønsker ledsagede Sædlægningen, hvis Afslutning fejredes med Nydelsen af *vârkâgan*. Fuglevarsler for de kommende Maaneder og Høsten toges i Betragtning: Byggede Skaden* højt, blev det en vaad Sommer; *galpada krâgan*, var Regnen paa Trapperne, og sang *ærijsfâulijn* (Engsnarren) i den duggede Sommernat, var det saa sikkert, at Laderne blev fulde. »Torden paa Barkvist« varslede ligeledes et godt Aar. Hvis Rugen Valborgsdag (1. Maj) var saa vidt, at den kunde *sjyla ejn råg*, tegnede den godt.

Tiden lider. Snart grønnes Skove og tilsaaede Marker. Tidligt lærte vi Børn at kende Byggen med sine højrevendte Bladspidser fra Havrens venstrevendte. — I alt det grønne lyste Gaardens nykalkede Længer; som Naturen smykkedes mod Sommeren, maatte jo ogsaa Bygningerne pudses op, betids og festligt.

Homlajn voksede i store Spring, saa *hujnakjaisijn*

*) Paaskedag var denne Fugl paa Bloksbjerg og tjente som Drikkekrus for Heksene!

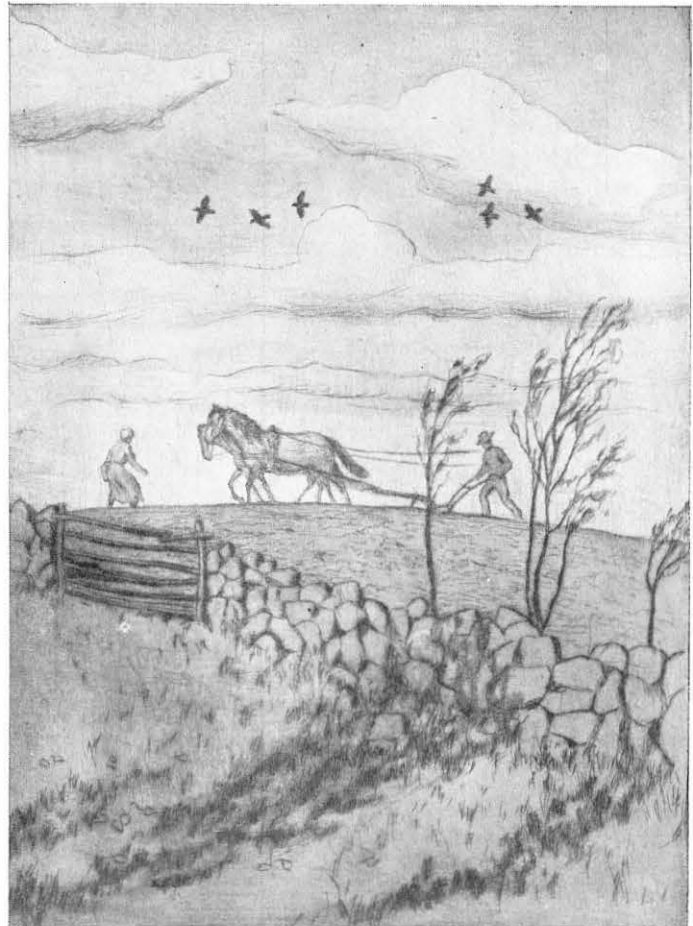
blev den for lav og Stængerne maatte sættes til. — *Torrujarn* og *lyngriva* fik en Omgang Slibesten. *Bretorruen* blev skaaret derude, hvor Jernalderkrigeren hvilede med Sværdet ved Siden og de hvide og røde Gøgerter voksede. Lyng brugtes til *opkjølnetoi* og *rygjalng*. Engene skulde *rønses* for nedfaldne Grene fra Skovkanten og Tidslerne stikkes. Nøje toges Tiden i Agt i alle Henseender. Naede man f. Eks. ikke at faa Kaalen udplantet og rodfæstet til St. Hansaften, maatte man ikke komme til Kildefest!

En solvarm Dag i Middagsstunden, naar alt aandede Fred og Hvile, kunde Gaardsrummet pludselig fyldes med Biernes glade Sværmelodi, og snart blandedes Kaneklokkernes Ringlen deri, idet der fra gammel Tid formentes, at de villigere samlede sig ved denne Lyd. Naar de saa var kommet til Sæde i Valnøddetræet, *kjøre ijn på dom* med en Dusk *statât* (*Mentha viridis*), bundet til en lang Stang, for paa denne Maade at genne dem ind i Kuben. Et andet gammelt Raad var at indgnide Kuben med Hjertensfryd (*Melissa officin.*).

Saa kom da den Tid, da Agerhø, Enghø og Kløverhø faldt for *saisijn* — og Havens Lavendler, Roser og St. Jacobsliljer for *saisen* (*sisarijn*). Roserne tørredes til Potpourri, Lavendler og Liljeblade overhældtes med Brændevin og brugtes til Saarbehandling. — Ved Høstningen af Enghø benyttedes en *høstræjna* (et Bræt, der bar den kørende og var forspændt med to Heste) til at samle Høet sammen i *vælder* paa samme Maade som en Hesterive, der ikke egnede sig saa godt til Enge, hvor der voksede mange *kattatarma* (Pengebladet Fredløs).

Sædhøstens glade, travle Tid var dog Udearbejdets største Fest. Lårse-Dâ (10. August) skulde Rugen normalt være i Baand, og Hveden blev høstet snart efter. Enkelte Aar kunde der saa blive et lille Pusterum, *mælhøst*, før Foraarssæden var moden. Slaaning og Binding af Rug og Hvede var ikke let, saa var Foraarssæden nok saa rar at behandle. Den skulde helst *læines* (Straaene rettes lige) eller *råites* om Formiddagen, og naar den saa havde faaet en Middagssol, var den tjenlig til at *rujla op* og bæres sammen i Stakke. — Leen skulde holdes godt skarp, *hâres*, derfor maatte hver *maiara* foruden med Strygespaan være forsynet med *sula*, *hârastæu* og *hârhammara*. Den lille Sten, der hang ved *hârsulan*, blev udsøgt med Omhu og var helst en lille Flintesten med Hul igennem. Der afsluttedes med et *maiaragjile*, hvorved der trakteredes med Æbleskiver (*hoppenhåller*, *fedthålskåger*) og Punch. Ved Hjemkørslen (*ijn-âgnijnen*) af Sæden kørtes der ofte med tre Vogne for at faa bedre Fart i det, saaledes at der stadig blev læsset en Vogn paa Marken og en aflæsset hjemme, mens en tom Vogn gik imellem. Denne sidste kørtes af en yngre eller ældre, hvis Arbejdskraft var ringere, dersom da ikke *moer sæl* tog Tømmen og *kjøre imæl*. Ved alt Høstarbejde vaagedes der omhyggeligt over, at intet gik til Spilde.

Efter Indhøstningen var der endnu mangt og meget at ordne uden Døre. Med spændt Forventning imødesaas saaledes Fiskedagen, naar *oen* (Voddet) blev taget

Oktoberpløjning. Radering af Ernst Koie

ned fra Loftet, bødet og maaske forsynet med nye Stokke. En *o* kan vel bedst sammenlignes med en stor, grovmasket Netpose, der, nedtyngt af nogle mindre Sten, blev trukket gennem Vandet af to Mænd, hver med en til Nettet fastgjort Stok. Naar de havde gaaet en Omgang rundt, blev *oen* halet op i Græsset, og snart sprællede gyldne Sudere og blanke Karusser Side om Side med en enkelt Gedde, som bidsk snappede efter ens Fingre. Den første Dræt blev sendt hjem til Køkkenet for at være parat til *ujnarna*, naar man vaad og *hal forgåzjader* kom hjem efter Fangsten. En Del af denne solgtes til Udsætning i andre Damme. *Klævagång å fiskavång* var hver Ejendoms faste Tilliggende i de Tider.

Bredtørv og Lyng skulde ligeledes hentes hjem. Heraf lagdes noget hen til »Tagrygning«, mens Resten kom i *torruhuzed*. For at holde Ilden i Kakkellovnen sattes en Bredtørv i en Bue over Brændeknuden. Gaffler og Knive pudsedes hver Lørdag Aften blanke mod en Tørv. Ogsaa Brændestablerne var blevet tilstrækkelig tørre til at samles ind — og saa kom Humleplukningen. Alt imens gik Ploven ude paa Marken Fure op og Fure ned, Dag ud, Dag ind. Højt oppe i Luften hang Glenten paa spilede Vinger, og Skovduens klaprende Vingslag hørtes. I Skoven rødmede Brombærrerne og Nødderne brunedes. Mikkelsaften var det en fast Regel, at *dræjn å paia* fulgtes i Nøddeskov. Før Egernet »importeredes« til Bornholm, kunde man plukke Nødder i Skæppevis.

Men hermed var Syslerne i det fri ingenlunde udtømt. Adskillige Nytteurter baade i Have og paa Mark spillede i gamle Dage en ganske anderledes Rolle end nu, som f. Eks. Malurten, der skulde være skaaret Mikkels-aften. Valnødder, Æbler og anden Frugt bjergedes i Hus hver til sin Tid. En klar Oktoberdag blev Gaardens Folk forsynet med en lille Pose, bundet med et Baand om Livet, saadan som *ausaplokkarna* brugte det, og man gik i Gang med *aggernplokniñnen*. Agern, der indsamledes i Tøndevis, var et saare vigtigt Foderemne til Faar og Svin om Vinteren. De anvendtes ogsaa som Kaffe-surrogat og regnedes for meget styrkende. Under »Plukningen« udsaa man sig nu og da en *hiventorn* til at lave

Spolepinde af i de lange Vinteraftener.

Vintersæden kom forholdsvis sent i Jorden: 27. Oktober gik under Navn af *dejn stora râu-sådâjn*. Ind til November vogtedes *kraiturn âuerlut* (over alle Stubbe), og i den Tid tonede *vâutehorrens*: Hå driv hjem! over Markerne, saa det gav Genlyd mod Bakkerne.

Straatagene var nu *rygjada* (belagt med Lyng og Bredtørv paa Rygningen); Stuer og Stalde lokkede »Folk og Fæ« ind i deres lune Hygge. 1. November: *skujle hver ko stå i klaun å hvert sjev ligja i haun* — hed det for et gammelt Ord. Vinteren stod for Døren; Tiden for *ijna-arbaid* kunde tage sin Begyndelse.

A. M.

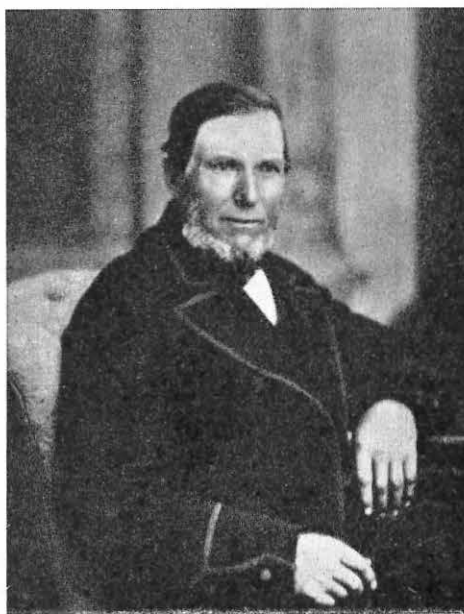
Lidt om I. P. Møllers Barndom samt hans første Optegnelser.

Fra den kendte Visedigter og Folkemindesamler, Urmager I. P. Møllers Haand foreligger foruden de faa trykte Ting (hvoriblandt: »Folkesagn og andre mundtlige Minder fra Bornholm«, 1867) adskillige Optegnelser fra forskellige Perioder. Ældst af disse er sikkert en lille Notebog paa et halvhundrede Sider, paabegyndt 1833, altsaa det Aar, da Møller kom i Lære hos Urmager August Peter Hansen (»Agostijn«) i Rønne, 15 Aar gammel (smlgn. Bornholmske Saml. XX S. 160—61).

Foruden en Del Afskrifter, hvoraf enkelte fra en senere Tid, nogle faa Tegninger og andet for Offentligheden ligegyldigt Stof, indeholder Heftet, der er overladt mig af Møllers Dattersøn, Raadhustjener Carl Lau, Rønne, nogle sparsomme Dagbogsoptegnelser¹ for Aarene 1833—36, hvorimellem er indskudt 5 »Sannsåger« (Borgesøe, Hammershus Slot, Under Hammershus, Læse Aae og Bonde Veede), der maa siges at være af en vis Interesse, — ogsaa fordi disse Førsteforsøg varsler særdeles lovende om den vordende Folklorists tidlige vakte Forsker- og Samlerglæde.

Forudsætningerne herfor kunde synes ringe nok, naar der ses hen til Møllers minimale Skolegang før 10 Aarsalderen og dens totale Ophør efter denne Tid. Dog kan man ikke sige, at han paa nogen Maade har maattet savne den Næring, der først og fremmest betinger Mu-

ligheden for al Folklorisme, den mundtlige Overlevering, en Kilde, han sikkert i rigt Maal har øst af under sit 3-aarige Ophold hos Bedstemoderen paa Tingsted i Vester Marie. — En af hans Døtre, Frøken Dagmar Møller, Allinge, har til Dansk Folkemindesamling leveret: Nogle Optegnelser angaaende I. P. Møllers Levned, hvoraf den væsentlige Del af nedenstaaende Træk til Belysning af hans Barndom er hentet.

Allerede 10 Aar gammel tog Jens Peter (f. 5/5 1818) Ophold hos Faderens Stedmoder paa Tingsted. Her vogtede han Bedstemoderens Køer og Faar, der efter Høsten sammen med Egnens øvrige Kreaturer gik »âuerlut« (frit over alle Marker). Paa denne Maade har han ikke kunnet undgaa at komme i Forbindelse med andre Vogterdreng og Tyendet, naar Dyrene hentedes hjem eller skulde malkes, og det slaar næppe fejl, at det er Minderne fra disse Aar, der bl. a.

har leveret ham Stof til hans første, ypperlige Viser, som *Vâutehorriñ* og *Halstødiñ*.²

Tingsted var i de Tider ikke blot en øde og fattig Egn (vilde man tigge paa Tingsted, maatte man selv tage Mad med), men ogsaa Hjemsted for alskens Røverpak og Tyvebander (Hakkeled), der spillede Kort om Dagen og stjal om Natten. Hjælpere skal de have haft hele Øen over og i Byerne Hælere, der aftog Kosterne og

afhændede dem ovre. Ogsaa Jens Peters Bedstemoder modtog ved et Par Lejligheder Besøg af maskerede Bandidter og maatte for at redde sit kære Skatol for Molest udlevere 20 Rd., 2 Sølvbægere, et do. Hovedvandsæg, og hvad der ellers var af Værdi. Bedstemoderen skældte dem ud, men de svarede, da de gik, at hun kunde være glad ved, at hun slap saa godt. Skønt de bestjaalne mente at kende Ransmændene, vovede de dog ikke at gøre Anmeldelse af Frygt for Hævn. En Nat blev endog Vaskekedlen, der var af Kobber, taget ud af Muren og kørt bort. Et saa at sige samtidigt Billede af disse utaalelige Tilstande afgiver Mordet i Vestermarie 26/11 1833, hvorom nærmere bl. a. i Bornholmske Saml. XVII S. 92—115.

I de ensomme, mørke Vinteraftener har disse og lignende Begivenheder, Sagn og Fortællinger sikkert givet Jens Peters Hjerne nok at tumle og fantasere med. Men ledige var de iøvrigt ingeniunde. Der var jo daglig Kreaturerne at røgte, Ulden at karte og spinde. I »Sjymnijnen«, naar den gamle hvilede sig lidt paa Bænken, kunde Drengen staa paa Kælke ned ad Bakken lige uden for Huset, men saasnart Lyset blev tændt, maatte han ind til Karterne. Bibelen og Salmebogen var hans eneste Læsning, Skolegang var unødvendig, mente Bedstemoderen. Af denne Luksus havde han kun nydt nogle Krummer Aarene forud, mens Forældrene boede i Arnage. Undervisningen besørgetes af en »Omgangslærer«, som i Kirken tillystes at kunne ventes paa den og den Gaard til den og den Tid; saa kunde de, der ønskede det, indfinde sig her. Da Jens Peter en Dag sammen med en jævnaldrende lille Pige stillede i den berammede Gaard, maatte de sidde paa en Kiste i en kold »Sâl« og vente paa Læreren lige til Aften. Denne havde foretrukket at blive paa en anden Gaard, hvor der var Selskab. Om Sommeren afholdtes overhovedet ingen Undervisning.

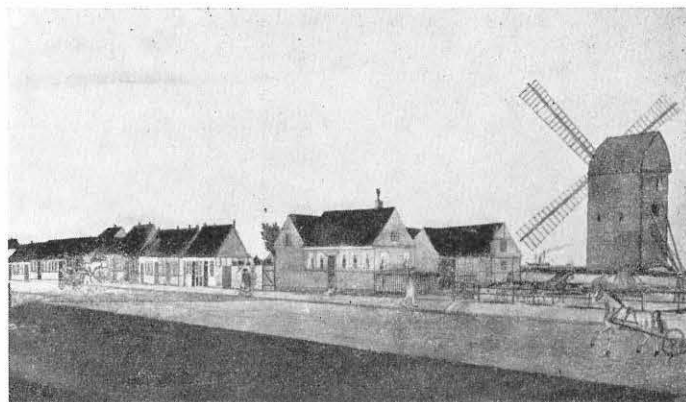
Men alt i alt var det tre gode Aar, Møller tilbragte hos Bedstemoderen. Han satte stor Pris paa hende, og hans modtagelige Drengesjæl har uden Tvivl i denne Periode modtaget stærke Indtryk og Paavirkninger, der skulde faa blivende Betydning for hans senere Forfatter- og Udgivervirksomhed.

Her forlader vi da for denne Gang I. P. Møller.

Efter de 3 Aars Forløb flyttede han til sine Forældre i Rønne, blev konfirmeret og kom i Urmagerlære, hvorom nedenstaaende Smaastykker kortelig fortæller. Om disse og de 5 smaa »Sannsâger« blot dette:

Det kan kun forbavse, at den purunge Møller til Trods for sin forsømte Undervisning er i Stand til at udtrykke sig skriftligt saa hæderligt, som Tilfældet er. Udover at have besørget Tegnsætningen og fjernet enkelte ubetydelige — saakaldte Retskrivningsforsyndelser har jeg ikke foretaget noget Indgreb i Teksten, der saaledes foreligger i den Form, som I. P. Møller, ganske naturligt noget paavirket af det gængse Bog-sprog, for 100 Aar siden gav disse Optegnelser.

A. J.

Den nordlige Del af Grummekulegaden.
Tegnet af Temmermand Nicolai Stiibolt 1852

Dagbogsoptegnelser.

Aar 1833 den 21 Junii kom jeg i Lære hos August Peter Hansen, Uhrmager.

Samme Aar blev Kjøbmand H. H. Colbergs Stuehus byggt paa 2 Etager højt og Provstedammen solgt til O. P. Rasch, Dbm.³

Anno 1834 var her i Rønne Opløb af første Borger Compagnie for at udfrie Marcus P. Rasch, som blev fastsat, formedelst at han ved Exercisen gik frem for Commandanten, og da denne ikke vilde lade ham løs, blev der stukket Brand paa en Ladelænge, som var fuldpakket med Kløver, hvorpaa bemeldte Rasch blev sluppet ud af Arresten. Samme Aar om Efteraaret kom en Mængde Tælle-Foustager og en Del løs brændt Tælle. Ved at bjerge 2 Foustager fik jeg cirka 13 Rd.; i alt fik vi i kontante Penge cirka 80 Rd., og naar vi beregner den løse Tælle med, blev det cirka 100 Rd.

Samme Aar blev Rønne Raadhus byggt, Rønne Nordre Udmark solgt.

1835 blev Grummekule-Dammen⁴ solgt til Kjøbmand Niels Mikkelsen. I dette Aar blev Havnen anseligt forbedret, Broen udflyt og Havnen gjort større. Sy[n]der Kaas anlagt i dette Aar til Fiskerhavn.

Ao 1836 om Efteraaret kom i Søen en Del Brædder, hvoraf jeg fik 1 Bræt.

Havnen forbedres Aar fra Aar. Dette Aar udgik Skipper H. Kofoed til Grønland og kom tilbage samme Aar.⁵

Samme Aar var her Officerer fra Kjøbenhavn for at undersøge og approbere Ammunition.

Sannsâger.

1. Borgesøe

ligger midt i den kongelige Almindingskov. Her stod i gamle Dage en Herregaard. Engang sendte de Bud efter Stedets Præst, at han skulde berette et sygt Menneske, og for at forhaane ham, lagde de en Soe i Sengen og lod Præsten komme til den. Men Præsten blev saa vred, at han, da han kom udenfor, manede Gaarden ned, at der blev en bundløs Søe. — —

Nogle Karle proberte engang at søge Bund udi Søen, og til den Ende bandt de 24 Høvævla sammen og lod

løbe ned i Søen og bandt en Plovkniv derved; men idet de fik den op, var Plovkniven borte og en Hestepande paabunden i Stedet, hvorpaa stod, at dersom de lode sig forstaa med sligt Spøg, skulde de komme selv ud efter.

2. Hammershus Slot.

Dette Slot vilde man i Begyndelsen bygge i Almindingen, men alt hvad man her byggede, blev om Natten bortflyttet, og ved nøjere Undersøgelse fandt man, at det blev did henflyttet, hvor det prægtige Slot Hammershus har staaet, og hvor endnu ses Rudera. Ved sidstnævnte Sted satte man nu stærk Vagt for at erfare, hvordan det der foregik om Natten, og en Mand, som just satte sig paa Muren, faldt i Søvn, og om Morgenens saa man, at hans Kjoleflig hængte ud gennem Muren, og en 3 Alen Mur var færdiggjort over ham. Nu forlod man det forrige og bygte Slottet sidstnævnte Sted.

3. Under Hammershus

gaar en Munding ind under Bakken, som er 6 Alen bred yderst og bliver smallere indere. Denne Gang, siger man, fører til Helligdomskilden i Rø Sogn. 2de Karle sløge engang om, hvo af dem der snarest kunde komme til bemeldte Kilde, den ene oven paa Jorden og den anden ad bemeldte Gang. Men Fanden, som midt under Slottet haver sin Bolig, led ikke, at nogen kom derind, hvorover han kvalte den Karl, som skulde gaa ad bemeldte Gang; men til Tegn førte han ham først frem, og da han, som løb oven over Jorden, kom til Kilden, sad den anden paa en Sten og var død. — Ligeledes slap man en Gaas derind; den kom ogsaa frem ved Helligdomskilden.

4. Læse Aae.

I denne Aa, som er den største paa Landet, boer en Trolld, som her kaldes Aae-Bobben. — Denne haver den Vedtægt, at han hvert 7ende Aar skal have en Mand til sig i Aaen, og de, som der omkomme, kommer ikke mer til Syne. Da det engang hændte sig, at ingen druknede til den bestemte Tid, hørte man ham raabe: Tiden er

omme, og Manden er ikke kommen. En Gaardmand, som boede lige oven paa Aabakken, stod og vaskede sig i et stort Kar med Vand, og saa snublede han hændelsesvis og faldt i Karret og rullede ned over Aabakken, og saaledes fik Trolden sin bestemte Mand.

5. Bonde Veede.

Hans Fader boede paa Bondeveedegaard og avlede ham med en Havfrue. Denne gav sin Søn stor Forstand, besynderligt at han havde den Egenskab, at han kunde see de Underjordiske, hvilket gjorde, at han blev en stor Fjende af dem.

En Høj [, som] ligger der i Nærheden, hvor de Underjordiske boede. Her red Bondeved engang forbi og saa, hvorledes de havde stillet Højen op paa fire Støtter og dansede derunder. En Jomfru, som saa Bondeveede, gav ham et Bæger, at han skulde drikke; men Bondevede kjende det alt for vel, at det var Gift, som der var i, og kastede det over Hovedet, idet han lod, at han vilde drikke; men nogle Draaber, som faldt paa Hestens Lænd, tog baade Hud og Kjød af. Bægret beholdt han og red, alt hvad han kunde, forfulgt af en stor Mængde Underjordiske, hen imod Kirken, og da han havde en ung Hingst at ride paa, sprang den ind med ham paa den indviiede Jord, og han blev da fri for dem.

1) Disse bør sammenholdes med 'de fyldige Minder fra Rønne i Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer, udgivne ved Th. Lind, Rønne 1934, idet den fire Aar ældre Møller tiltræder sin Læretid kun nogle faa Uger, før Johan Hansen kommer i Glarmesterlære hos J. P. Boos.

2) Om denne se: Borriijnholmarijn, 2. Aarg., S. 99—102.

3) H. H. Colbergs Stuehus er Købmd. O. P. Raschs Eftf.s Ejendom paa St. Torv. — Provstedammen laa ved Hjørnet af Torvegade og Nellikegade; den blev tilfyldt, og Pladsen er nu en Del af Tholanders Ejendom (St. Torv—Tornegade); denne ejedes 1833 af Købmand O. P. Rasch (1790—1875), Farfar til den 1933 afdøde Købmand af samme Navn.

4) Grummekuledammen laa Nord for Konsul Exsteens Ejendom. Grummekulegaden er den senere St. Torvegade.

LILLE TRINES HUS VED LYKKEGAARD

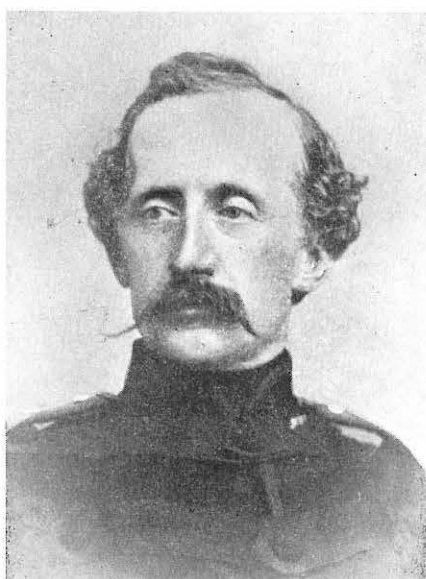
Kommandantgården i Rønne.

Gammel Købmandsgaard, købt 1844 af Staten til Bolig for Bornholms Kommandant

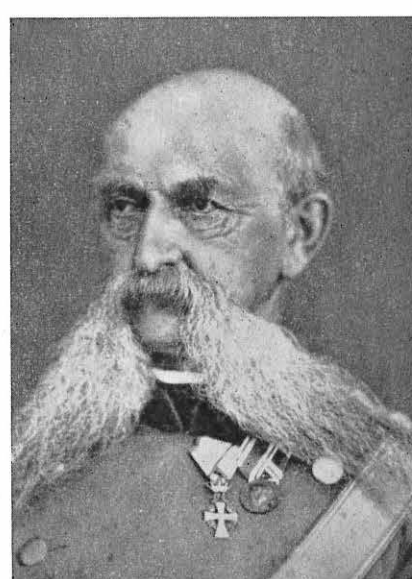
Bornholms Kommandanter gennem hundrede Aar

P. H. Schöning. 1842—1866

M. E. Fallesen. 1866—1876

C. L. O. F. Posselt. 1876—1887

Jul paa Bornholm

I. C. Blom. 1887—1892

G. V. E. Crone. 1892—1897

F. V. Krag. 1897—1901

C. M. C. Viale. 1901—1906

W. F. Laub. 1906—1910

H. D. Petersen. 1910—1916

V. Kofoed-Hansen. 1916—1921

O. B. Schouboe. 1921—1925

Th. M. Thornberg. 1925—1930

A. P. C. Stürup. 1930—36

J. T. Waagepetersen. 1936—

Officererne ved Bornholms Væbnings Artilleri og Rytteri 1891

H. C. Koefoed, f. 1860. Sekondløjtn., senere Ritmester. Ejer af Koefoedgd., Østermarie, til 1918.

V. M. Davitzen, 1839—1917. Kaptajn, Kompagnichef. Ejer af Baadstadgaard, Rø.

C. R. Bohn, 1827—1905. Kaptajn, Kompagnichef. Toldassistent i Rønne, senere Toldkontrolør i Gudhjem.

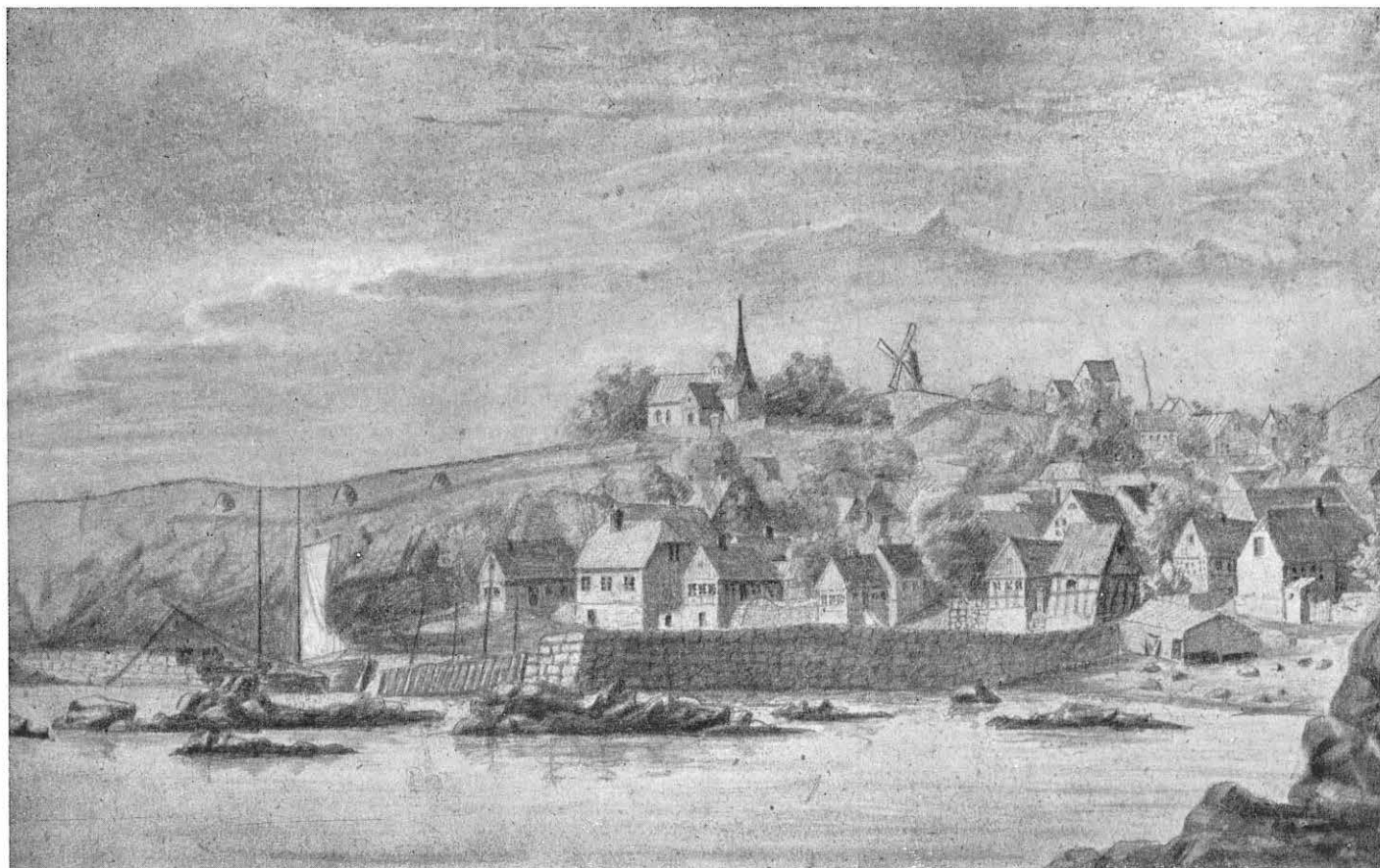
Lucianus Kofod, 1829—1904. Kaptajn, Tøjmester 1881—91. Folketingsmand 1858—64, 1869—81.

H. M. Nielsen, 1863—1932. Løjtnant, senere Kaptajn og Tøjmester.

I. C. Blom, 1827—1916. Oberst, Kommandant.

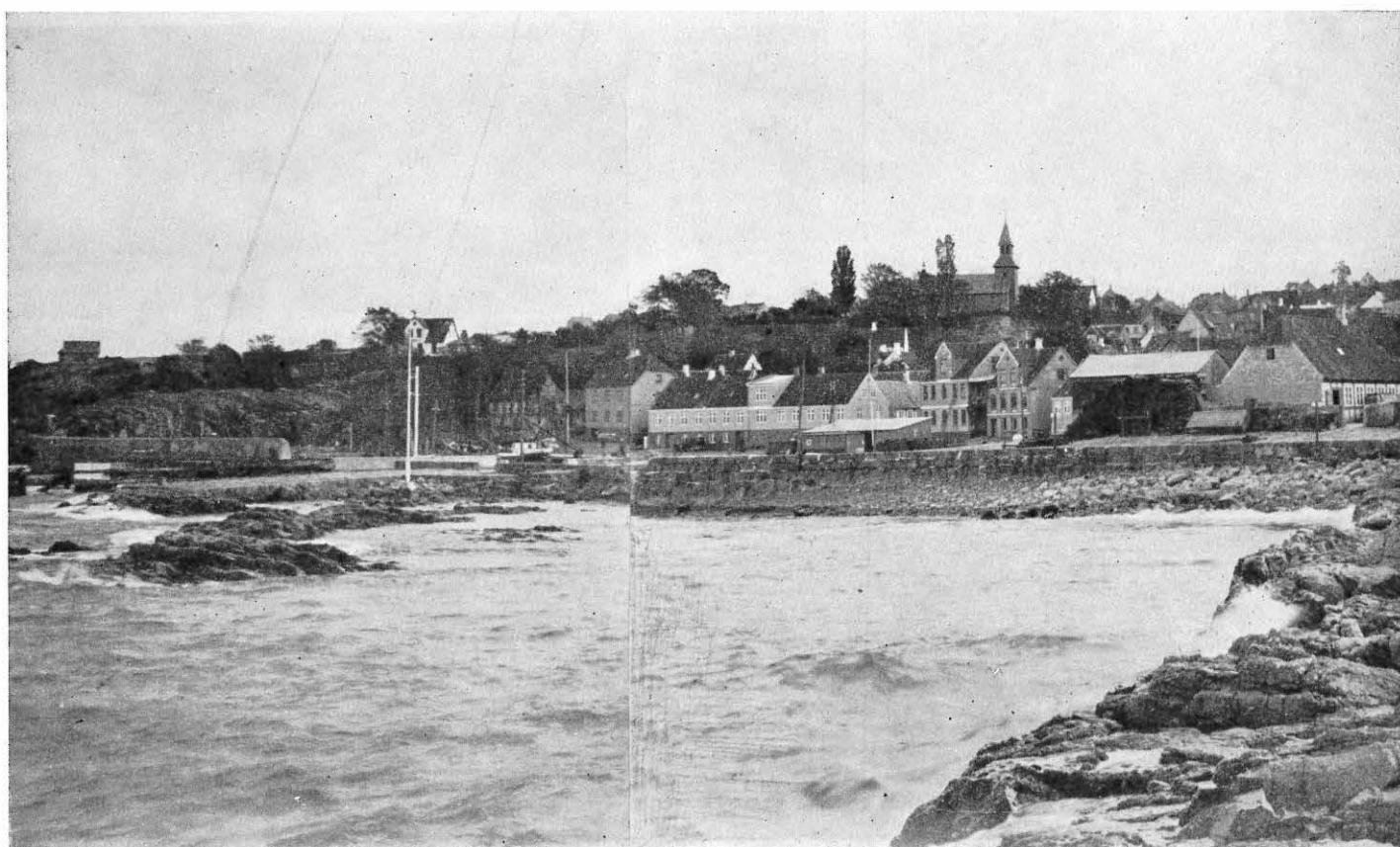
N. C. G. d'Obry Willemoës, f. 1867. Sekondløjtn., Redaktør af Bornh. Avis, nu Redaktør i Ribe.

M. G. Koefoed, 1833—1917. Ritmester, Eskadronschef. Ejer af Brogaard, Østermarie.

Gudhjem efter en gammel Tegning fra 1870'erne, signeret K. (Bornholms Museum)

Før
og
Nu

Gudhjem nu

Lidt om Skolevæsenet i Vestermarie for hundrede Aar siden.

I Vestermarie begyndte det ordnede Skolevæsen i Efteraaret 1836, da der blev ansat 2 eksaminerede Lærere, Lund i nordre og Knudsen i søndre Halvdel af Sognet, førend Skolebygningerne var færdige. Ved de nuværende Læreres Velvilje har jeg haft Lejlighed til at blade i Skoleprotokollerne, men i Kirkeskolen findes ingen Bøger fra den ældste Tid. I Smørenge Skole derimod er alle Protokollerne tilstede. De er i Tidsrummet fra 13. Okt. 1836 til 30. Sept. 1876 (incl.) ført af Lærer Knudsen med en Sirlighed og Omhu, som man vist skal lede efter Magen til, og de giver utallige smaa Oplysninger om Egnens Befolkning. Mærkelig nok fremgaar det ikke direkte af Bøgerne, hvor Undervisningen begyndte, men jeg maa antage, at Skolen hele det første Halvaar holdtes hos Didrik Funk, 14' Selvejergaard, Klint, for der staar ikke noget om Flytning. Den første Skoledag havde Knudsen 1 Elev, Peder Jørgensen, 14 Aar, Søn af Jørgen Jacobsen, 26' Selvejergaard, Sose; de to følgende Dage kom tillige hans Søster Bodild Kirstine, næste syv Skoledage endvidere 2 Piger og en Dreng fra Smørenge, siden 4 til, deriblandt en Søster til de to første Elever, 12¼ Aar. Antallet af Elever steg fremdeles lige til Juleferien, da der var indmeldt 48 Børn, de to sidste ligesom Nr. 32 fra Nylarsker. Den 3. Januar 1837 er Undervisningen begyndt igen med et større Antal Elever, en ældste Klasse med 64 og en yngste med 9. Nr. 32, Hans Andersen, var i Skole 5 Dage i 1837; han døde d. 13. Januar. De to Klasser er blevet undervist samtidig lige til 8. Juli 1843. Blandt de nye Børn er en Søster til de to første fra Sose, 8¼ Aar. Der er først ved en Fejltagelse skrevet 5 Aar, men det var en Broder til hende, Jørgen Peter, som kom i Skole senere hjemme, der var saa ung. Nogle Aar efter er de senere Smørengebønder Lauritz Thorn og Lars Westh kommet i Skole i næsten lige saa ung en Alder. I 1839 fyldte en daværende Elev 20 Aar. Det var Jørgen Peter Hansen, Søn af afdøde Hans Probjørn Clausen; han »gik paa Omgang« ligesom en Broder til ham. De var altsaa hjemløse.

Men det var om Skolevæsenets Begyndelse, her skulde fortælles lidt. Øverst paa Skole-Journalens dertil indrettede første Blad har Skolepatronen med stor og karakteristisk Skrift indført den første Inspektions-Paatægning: »D. 23de Februar, besøgte jeg Skolen i Søndre Distrikt og fandt mig meget vel fornøjet undtagen, det forekom mig, at der i stuen var meget kolt. — L: M: Kofoed.« Tæt nedenunder den lemfældige Paatæle, som er gjort vægtigere ved et NB, staar med halvmikroskopisk Skoleskrift: »(Verten, D. H. Funk, skulde besørge Skolestuen opvarmet. K.)«. Det er især Børn fra Smørenge, Klint, Myreby og Lyngen, der har besøgt Skolen i det første Halvaar; Sose er sparsomt repræsenteret. Men den 12. April 1837 flyttedes Skolen ifølge

Vej. Radering af Ernst Koie

Protokollen fra 14. Selvejergaard til 26. (som nu hedder Aagaard), hvorefter der kommer en stærk Tilgang af Sosebørn, men ret stærkt Frafald af tidligere Elever. Hen paa Sommeren er der stort Frafald over hele Linien.

I andet Kvartal 1837 er der — paa Papiret — 68 Børn i ældste Klasse og 56 i yngste. I Journalen har Præsten skrevet en kort Beretning om den befalede Eksamen, som afholdtes 28. April og 1. Maj, og hvortil 52 Børn mødte. Den er underskrevet af Grønbech (Præsten) samt L. M. Kofoed, Christian Hansen, Christen Piil og Jens Schow.

»Fra 16. til 28. October incl. holdtes ikke Skole formedelst dens Flytning«, staar der skrevet. Denne Flytningsferie maa vist forstaas saaledes, at man har ønsket at indvie den nye Skolebygning ved den Eksamen, som skulde afholdes sidst i Oktober, og Halvaaret paa 26. Selvejergaard var udløbet d. 12. Oktober. Ved denne Eksamen, som afholdtes Mandagen den 30. Oktober 1837, mødte kun 10 Børn. I Præstens Beretning hedder det, at »Sognepræsten med Skolepatronen og Skoleforstanderen I. Kofod vare nærværende«. Underskrifter: Grønbech, L. M. Kofoed og I. Kofoed (Jørgen Kofoed, 9. Selvejergaard). I November begyndte mange Børn igen at give Møde i Skolen.

Af Bøgerne fremgaar, at der har boet en Møller A. H. Nielsen paa 16. Selvejergaards Grund. Har der staaet en Mølle? Særegent for bornholmske Forhold er det, at mange af Egnens Bønder havde Officersrang. Der var Kaptejn Sorth, Kæmpegaard, og Løjtnanterne H. Kjøl-ler, 24. Sgd., Müller, Nylarsker, J. P. Sose, Hullegaard,

J. B. Westh, 10. Sgd., Johan Kofoed, 10. Vdg., og P. Ibsen, Sose. H. S. Dam, Sose, og P. Jensen, Gildesgaard, som først kaldes Gaardmænd, nævnes senere som Løjt-nanter. Udbygger H. C. Boss i Smørenge kaldes fra 1839 Sergeant. Navne af særlig bornholmsk Præg er Elna Stobba (i Fattighuset) og Karna Raage.

Skolelodden i søndre Distrikt var 6 Tdr. Land stor; noget af den var Eng. Skolebygningen var opført i det nordvestlige Hjørne af Lodden; den var anselig efter den Tids Forhold, i Stil med Datidens nye Stuelænger paa større Gaarde, Bindingsværk og Halmtag. Nøjagtig hvorledes Skolen tog sig ud i Efteraaret 1837 kan jeg ikke fortælle; mit Bekendtskab med den begyndte ca. 40 Aar senere, men formentlig havde den da ikke under-gaaet nogen væsentlig Forandring. Hovedbygningen var ca. 27 m lang og henved 8 m bred. Et mindre og to lange Fag i den østre Ende var Lo og Stald, 6 Fag i Midten Beboelse, mod Syd med Forstue, hvorfra ogsaa var Indgang til Skolestuen, de vestligste 4 Fag. Mod Syd laa Haven med Stengærde om, mod Nord den lille Gaards-

plads med et Udhus, parallelt med Hovedbygningen, med Lervægge paa godt $\frac{1}{2}$ Meters Tykkelse; dets Længde er godt $8\frac{1}{2}$ og Bredden $4\frac{1}{2}$ m. Halmtaget paa Udhuset gik et Stykke ud over Gavlene. Mellem de to Længer var Vippebrønden; Brøndkarmen var 4 store Sandstensplader, og i den ene var Aarstallet 1837 indhugget. Billedet paa Omslaget af dette Hefte, et Indtryk fra Snejulen 1892, viser den vestlige Del af Skolen. Der var da nylig kommet Plankeværk om Gaardspladsen i Stedet for det tidligere Stengærde. Fra 1880, da Sose Skole blev oprettet, blev den gamle søndre Skole kaldt Smørenge Skole. Fra 1916, da en ny Skole var bygget lidt nordligere, har den gamle Smørenge Skole i stærkt forandret Skikkelse været Avlsbrugerejendom.

Vestermarie nordre Skole, som efter Thingstedskolens Oprettelse altid kaldes Kirkeskolen, var af samme Type. Hovedbygningen staar endnu, temmelig uforandret, som en Del af Skolekomplekset.

Ernst Køie.

Bemærkninger paa en Reise til Bornholm

fra 3die til 8de August 1829 af E. G. TAUBER

Den her gengivne Beretning om en Rejse til Bornholm 1829 er forfattet af daværende Direktør for Sorø Akademi, tidligere Rektor i Kolding, senere i Frederiksborg, Erich Gjørup Tauber (1782—1854). Beretningen har ikke været trykt før; den opbevares i Manuskript paa Universitetsbiblioteket i København (Add. 241 a og b, 8vo).

Forste Blik paa Øen og Modtagelse i Rønne.

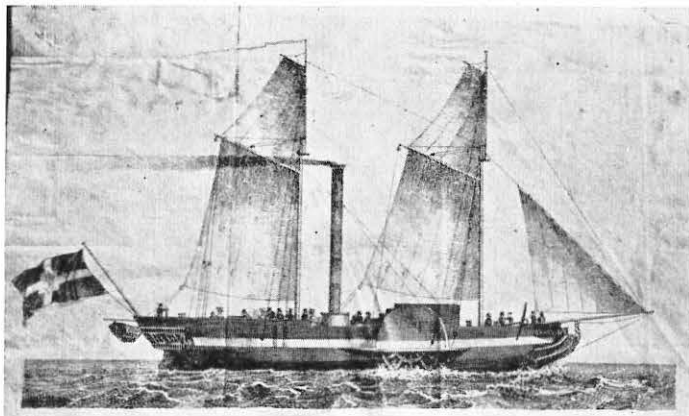
Alt længe havde Solen beskinnet Ruths Kirke. *Dania* skred frem i rask Fart og kastede sin Røgskye langt bag sig i den rene Morgenluft. Ved Udgangen af Skjærene ved Rønne Havn kom adskillige af Indvaanerne os imøde i egne Seilsbaade og hilsede med Hurraraab. *Dania* løsnede sine Velkomstskud, som besvaredes fra Kastellet i Rønne, og dette syntes at have været et Signal for hele Byen til at strømme os imøde. Kysten blev levende, saalangt vi kunde øine. Skibsbroen fyldtes med Mennesker i den Grad, at vi neppe kunde trænge sig frem. Hurra-Raab gjenlød og besvaredes. Selve Træer, Plankeværker og Tagrygge vrimlede af nysgjerrige Tilskuere. Man havde ventet et større Antal, end der kom 100 Studenter vare meldte for under Ørstedes¹ Ledsagning at anstille mineralogiske Undersøgelser. Jeg blev

allerede paa Skibet overraske af bornholmsk Gjæstfrihed. En ganske fremmed Mand — Captain *Sonne*² — tilbød mig sit Huus til Logis og ledsaget af ham ilede jeg over Brinker og Skraaninger her imod Havet til hans pyntelige Bolig lige for Kirken, hvor jeg i en ganske fremmed Kreds mødtes med ukonstlet Gjæstfrihed og intet savnede af Familielivets Bequemmeligheder.

Rønne har nogen Lighed med Dragør kun at den er af større Omfang, Huus fra Huus adskilt ved mellemliggende Haver og med et Folketal af omtrent 4000 Indvaanere. Af Bygninger udmærke sig 3de, som tilhøre Capitain *Wolfsen*, Cancellieraad *Lohmanns* Enke og Byfoged *Pingel*.³ Blandt dennes Jndtægter nævnede man en Sum af Byens Kasse for at holde til Almene tjeneste en Hingst, en Tyr og en Orne. Jeg var saa heldig under mit Ophold i *Rønne* at blive Vidne til et Kirkebryllup og derved gjøre Bekjendtskab med de bornholmske National-Drægter. Fruentimmernes Hovedpynt eller den saakaldte *bornholmske Nølle* (en hvid Hue med Kniplinger og røde Silkeblomster i Panden og et bredt

E. G. Tauber

Hjuldampere »Dania«, købt til Danmark 1825. Gik i Rute-fart mell. Københ. og Aarhus, senere mellem Aarhus og Kallundborg. Træsnit i Kronborgmuseet.

Silkebaand i Nakken) var det mest særegne ved Pynten hos Barnefadderne.

Selskab paa Dampskibet.

Etatsraad Lund Committerede i Rentekammeret

— *Wolffhagen*

Kammerjunker Kofod Auskultant i Ditto

Justitsraad Winther Contoirchef for Matrikulvæsenet i Do

Justitsr. Schmidt do i tyske Cancelli

Dr. theol. Kofod, Sognepr. v. Helliggæst K. m. Kone

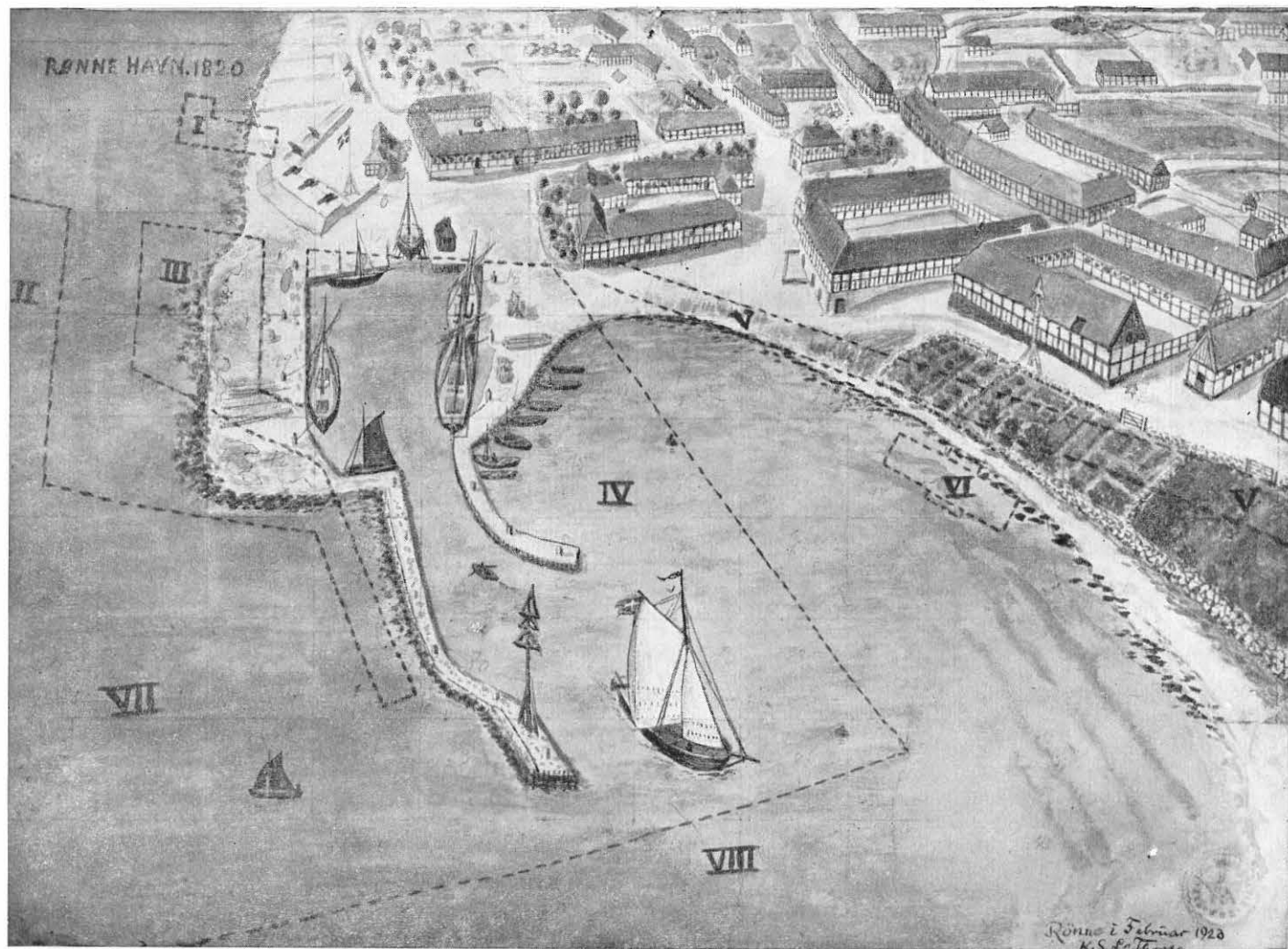
Tømmermand *Kofod* m. 2 Døttre
 Commissionær *Hasle*
 Skibscaptain *Rønne* (en Bornholmer)

Udflugt til Almindingen.

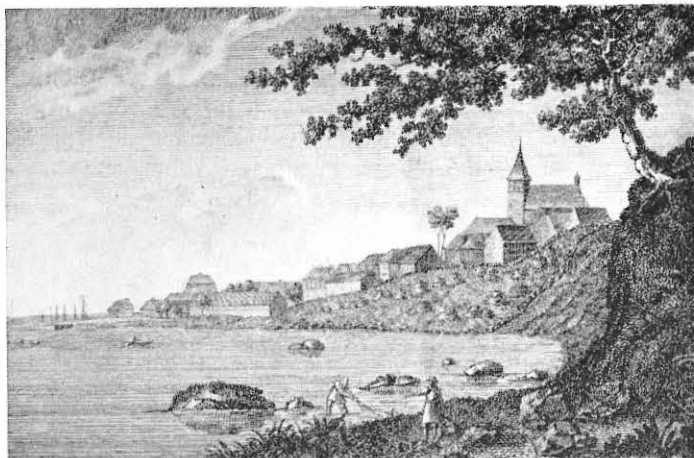
Klipper, Klipper! raabte den lystige L., da vi mange Miil ude i Søen øinede den høiryggede Nordkyst af Bornholm og saae *Ruths* Kirke hæve sig høit op over Hammerens (*) anselige Field, og »Klipper, Klipper« gjenlød endnu bestandigt i mit Øre som et Trylleord og Løsenet for min Reise efterat jeg var steget i Land paa den flade Sandkyst ved *Rønne* og temmelig utilfredsstillt havde gennemstrefet dens brolagte og ubrolagte (**) Gader. Jeg besluttede indtil videre at lade *Bornholms* Hovedstad ligge mig ubeseet og ubetraget i Ryggen. Jeg længtes efter at betragte bestige og beføle disse graaladne mosbegrøede Kegler, som man kaldte Klipper. Vel havde jeg allerede fra Havet af gjort Bekjendskab med dem, men det var for flygtigt til at begrunde nogen tydelig Forestilling og igiennem Kikkerten seete vare de for Øiet ikke meget forskellige

(*) Dette Ord betyder paa bornholmsk et klippefuldt Forbjerg.

(**) Kjøbstæderne p. B. ere enten aldeles ikke eller kun i enkelte Gader brolagte.

Rønne Havn 1820. Rekonstrueret af Arkitekt K. Thorsen.
 I Nuværende Toldbod. II Dampskibshavn. III »Jættahavn«. IV Inderhavn. V Havnebakken. VI Gl. Badeanstalt. VII Yderhavn. VIII Pakhuskaj

Rønne 1810. Tegnet af O. J. Rawert.

fra vore sædvanlige Kampestenene, slængte mellem hinanden i Dynger, kun at Klipperne hist og her vare gennemvævede med grønne Kantninger af Mos og Hedeplanter. Men ganske anderledes saae de efter mine Rejsfællers, de indfødte Bornholmeres, Beskrivelse ud nærvædet og min Phantasie dannede sig efter denne en besynderlig Virvar af ny og ukjendte Naturscener, Vandfald, Rokkestene, Biergkrystaller, Drybstene, Sølvklipper, Diamanter skjulte i Gaaseæg, Kort al den over- og underjordiske Herlighed, som de misundelige Gnomer pleie at skjule for os Sletteboere. Min brave *Bornholmske* Vært, Capitain *Sonne*, — der som alle Bornholmere følte sig stolt af den Roes, jeg som en Fremmed, tillagde hans Fædreland — styrkede mig fuldkommen i den Idee, at opgive Reisen til *Christians-Øe* (hvortil Dampskibet gav Lejlighed) og hellere at see den største og vigtigste *Øe* tilgavns end dem begge ikkun halvt. Og lovede han mig, naar jeg vilde antage ham til min Fører og ikke ændse nogen legemlig Anstrængelse i det korte Tidsrum af 3 Dage (da Dampskibet dvælede ved *Øerne*) ei allene at bereise med mig det Jndre saavel som Kysterne af Bornholm, men gjøre mig opmærksom paa de vigtigste Naturmærkværdigheder som gjør dette Land saa interessant for Fremmede.

Jeg tog med Glæde mod Tilbuddet og den øvrige Tid ved Frokostbordet anvendtes til at gjøre de nærmere Aftaler, hvoriblandt vare:

- 1 Kl. 5 om Morgenen er Enhver rede til at tiltræde Vandringen eller Kjørslen
- 2 Jngen Invitationer modtages til Jndskrænking i Reisetiden
- 3 Nattequarteer søges i det seneste 3 Timer efter Solens Nedgang
- 4 Kolt Kjøkken medtages i en Reisekurv

»Horra skal kudske for os« raabte Captainen i ægte Sømandstone ud af Døren og Horra det er den bornholmske Benævnelse paa Drengen : Gaardskarlen traadte ind for at erholde de nærmere Instructioner. Captain S. en munter og levelystig Mand, der i mange Aar havde ført eget Skib paa Island, havde, som han sagde, den hele Sommer længtes efter en saadan Land-

tour, som nu tilbød sig for mig. Gjæstgiversteder findes intetsteds paa Bornholm, men hvert Huus er rede til den Fremmedes Modtagelse og hver Huusfader sætter en Ære i at være hans Vært. Min Captain, der ikke kunde fornægte sin gamle Sømandsnatur, uagtet han i nogle Aar havde ombyttet en borgerlig Handelsbedrift i Rønne med det omflakkende Sømandsliv, var med sin store Seilsbaad stukket i Søen, saasart han havde øinet de høie Røgskyer fra Danias Metalmast og havde, da han hørte, at jeg intet bestemt Adressebrev havde, med ægte bornholmsk Gjæstfrihed indbudt mig, at tage tiltakke med sit Huus. Dette var indrettet som en veludrustet Kahytte med smuktmalet Boskab i alle Værelser og en vakker ung Kone syslede i Kjøkken og Kjælder.

Et Par smaa bornholmske Heste, der som Katte ere vante til at springe paa Klipperne, blev førte ud af Stalden og spendte for en lille pyntelig Vogn, der var saasmaltporet, at den uden Fare kunde hoppe op og ned i de snevre Klippeveie. Jeg fik Hæderspladsen paa det midterste Sæde, Horra paa det første og min Vært paa det sidste og saaledes gik Farten rask fremad ad *Almindingen* til, hvor vi vilde bringe *Holzførsteren*, Captain *Rømer* til *Rømersdal* den første Lykønskning til hans nye Justitsraadstitel, som Kongen havde benaadet ham med i Anledning af *Ferdinands* og *Carolines* Formæling 4 Dage forud.

Manden, som vi besøgte, var en rask og rørig 60 aaringer, som har Fortjenesten at have beplantet Jordsmondet imellem de golde nøgne Granitmasser og Klippe-revner, jeg troer mere end 500 Tønder Land foruden med Naaletræer af forskjellig Art med Løvtræer af Bøg, Eeg, Ask, Birk o. s. v., som alle staaer i frodigste Væxt.

Vi sadde i en god Pasiar med *Holzførsteren* ved en Kop Kaffe, da de to *Etatsraader* og de 2 *Justitsraader* pustende og stønnende kom op fra *Echodalen*, hvor de vare stegne af Vognene for at nye det sjeldne Naturspil af et musikalsk Echo, som jeg til endnu større Fuldkommenhed Dagen efter fandt i *Dynd-Dalen* ved *Røe-Klipper*, hvor Maalet ved et næsten musikalsk Affald sank efter Tonestigen, saa Stemmer tordne, brøle, lyde, hviske

Rømersdal 1815. Tegnet af O. J. Rawert.

fra Klipper og Lunde, som om en Hær var stillet der med tusind Munde. Det var ikke det stavelserige fjerne Echo, som lyder fra Koldinghuses Ruiner eiheller den langsomme, længeventede Tone, som kommer fra Tranekjær Slot. Det var et Musikchor af 100 gjækkende Nymphes og Dryader som syntes at drive et hemmelighedsfuldt Spil med den eensomme Vandrers.

Rytterknægtens Top bestaar af fladliggende Granitmasser, i Form af collosalske Ligstene, og glat afslebne paa den øverste Side, som om vedvarende Vandstrømme vare gangne over dem. En fortræffelig Udsigt haves fra dette Bjerg især over Landets sydlige og sydvestlige Dele. Norden og Østen dækkes for en Deel af een derfra udgaaende Bjergryg. Overskuet fra dette Standpunkt seer Bornholm ud som en stor Have, gjennemvævet af Skovlunde, Bakker, Agre, Enge, Bønderbyer og Kjøbstæder og begrændset af det farlige Hav, hvorpaa Skibe i hundredevis udfolde deres hvide Seil.*

En yndig Sommeraften gav dette Skue ny Ynde og selvkabelige Glæder gjorde Aftenen til een af de behageligste, jeg tilbragte paa Øen. Skaberen af de bornholmske Skovplantninger Justitsraad *Rømer* vidste at fortælle Noget interessant om enhver Gjenstand og den komiske Maade, hvorpaa Captainen paa Dampskibet misforstod eller lod som han misforstod alt hvad der hørte til Geognosie eller Antiquiteter gav Anledning til megen Latter. Glæden fik et nyt Omsving, da mine vakkre Rejsfæller hemmeligen havde ladet bringe det høilovlige Kongelige Rentekammers Madkurv og Flaskefoder op paa Klippen, en ypperlig Madkurv af Bonitet og Indhold af officiel Charakter da den pleier at medgives Matrikel-Commissairerne paa deres Reiser, et Skriin med stærktbeslagne Messingkanter og Hjørner, som af Etatsraad Ewer var forsynet med Portviin af bedste Sort. Dugen blev bredt paa Rytterknægtens Ryg og vi nedlode vore trætte Lemmer imellem de mosbegroede Stene. Vi tiltalte vexelviis Madkurven og det messingbeslagne Skriin og tilstode eenstemmigen at de gode Kammerfolk forstaae at gjøre Forretninger, som sig bør.

Endnu maa jeg før jeg forlader Almindingen omtale Prinds Christians Fest.⁴ De bornholmske Piger talte endnu med Henrykkelse om denne *Prindsefest*, thi de ansee det som deres Skjønheds Triumph at de have behaget den skjønneste Ætling af den danske Kongestamme. De spillede ei heller nogen ubetydelig Rolle ved Landets Festligheder og Prindsens Nedladdenhed vidste at betage dem deres naturlige Frygtsomhed. Rønne Piger vare de, der først dristede sig frem paa Skuepladsen, 54 af dem i hvide Klæder modtoges Hs. kgl. H. med en Sang, da han den 14 Juli 1824 om Aftenen holdt sit

* Hammervandet er det egentlige Farvand for de paa Østersøen seilende Skibe fordi det er renere for Grunde, end Farvandet sønden for Øen. Jeg saae det medens jeg var der opfyldt bestandig med henved 50 frem og tilbage seilende Skibe.

Kysten ved Nebbe Odde, Nord for Rønne, ca. 1890

Indtog i Rønne igjennem en Æreport som var oprejst for ham ved Byens østre Port, og paa samme Sted togede ved hans Afreise — som offentlige Tidender meldte — »tause, men rørte Afsked med den høie, saa hulde Prinds«. Selv for Landsbypigerne var disse Dage en Fest. Endnu den samme Dag Hs. Kgl. H. indskibede sig, afsang Øster-Larsker og Gudhjems unge Piger en Sang til ham. Men stærkest lever dog i Folkets Erindring *Sommernats-Festen*, som Prindsen gav det hele Øefolk for sin egen Regning paa Almindingen.

Reise til Hammerhuses Ruiner.

Jeg sov sødt i mit kahytagtige Sovekammer i Rønne Natten imellem den 4de og 5te August. Jeg havde forstuvet min Fod ved at løbe ned fra Klipperne og det ængstede mig ved Hjemkomsten Noget, at dette Tilfælde skulde berøve mig Evne til de Fodvandring, som ere uomgængelig fornødne for den, der ret vil gjøre sig bekjendt med de bornholmske Naturmærkværdigheder. Men Badning og Gnidning før Sengetid havde bragt Naturen tilbage i sin gamle Orden og da de paa Rønne Gader musicerende Sviin vaagnede mig ved Mørgengry, var jeg saa forfrisket, som om jeg nylig var staaet op fra Examensbordet i Sorøe.

De gule Heste med sorte Manker og Haler af gammelnorsk Race hoppede ud af Stalddøren og Solen var ikke kommet meget høit op paa Himlen, da vi i stærk Trav trilledes hen ad de bløde Jordveie, som under Navn af Rønne Gader føre til den nordlige Side af Havnen hvor Veien dreier op til Hammeren.

Den første Gjenstand, der tiltrak sig min Opmærksomhed var *Flyvesandet* langs med den vestlige Kyst paa en Strækning af omtrent en Fjerdedeelmil mellem *Rønne* og *Hasle*.

Flyvesandet langs med Søkysten ved *Rønne* er nu næsten dæmpet ved Hjælp af Marchalm og Klittag, som voxer godt og for at sikre Agrene ere i et Bøsseskuds Afstand fra Stranden høie Diger opførte, som ere beplantede med levende Hegn. Større Omfang og Magt

har Sandet norden for Steilebjerget, hvor den hele Odde, Sandhammeren kaldet viser Spor af Flyvesandets ødelæggende Virkninger og udgjør et stort Sandhav, der truer med aldeles at overfyge og ødelægge Sandvigs og Allinges rige Agerland.

Hele Vestkysten imellem *Rønne* og *Hasle* er opfyldt med *Kulgruber* af forskiellig Dybde og Bonitet. Min Tid tillod mig ikke selv at bese Kul-gruberne, men een af mine Medreisende fortalte mig, at dette er ret interessant. Man iføres en Biergmands Hjelm, sidder ned ved et Toug ridende paa en Træsadle. Schakten ved Terkilds Mølle er 30 Alen dyb og har 4 Stoller (Sidearme) hvoraf een paa 130 Alen.

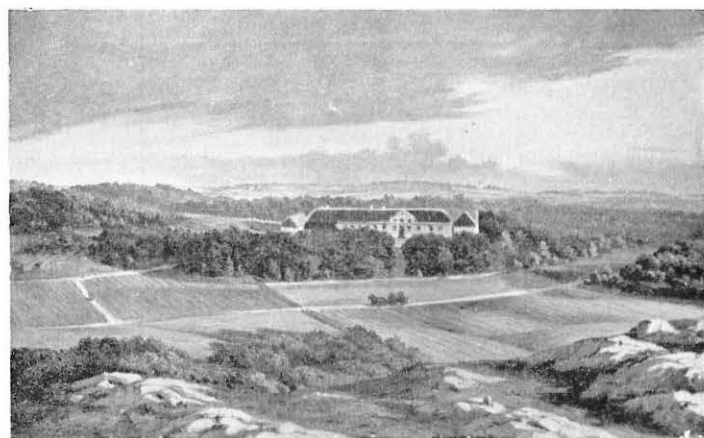
Vi besluttede at gjøre en Baadfart fra Fiskerleiet *Vang* til Hammershus Ruiner og imidlertid lade Hestene nyde Hvile i Slotsladegaarden hos den gamle *Kofod*, en Ætling af Bornholms Befrier fra det svenske Aag, *Jens Kofod*. Det er ikkun i stille Veir at man kan beseile den vestlige Kyst af Bornholm, saa stærke ere Brændingerne ellers imod de næsten lodret staaende Klipper. Men i saa skjøn en Sommermorgen som den der faldt i min Lod at nyde den 5te August 1829 og som høre til Sjeldenhederne i indeværende urolige og regnfulde Sommer veed jeg ingen Nydelse at anbefale til Elskere af Naturskjønheder, saa ærefrygtbydende og op-høiet, som den at roe i en lille Fiskerbaad langs med de majestætiske næsten lodrette Klipper, som udgjøre Bornholms Grændser mod Havet paa Øens vestlige og nordlige Side. Klipperne bestaae af en smuk fiinkornet Granit, stundom isprængt med brune i det sorte sig tabende Glimmerblade eller gjennemvævet af Aarer af mørkerød Farve og prydet hist og her med yndige Bjergkrystaller. En dyb Taushed herskede. Det var som vi begge min Fører og jeg vare hensunkne i stille Betragtning af Naturens herlige Mesterværker. Paa vor venstre Side det umaadelige udstrakt i en stor speilklar Flade, paa Høire uhyre Granitblokke taarnede paa hinanden i afvxlende snart lodrette, snart ternede Masser. Dybe Kløfter og Grøfter findes hist og her, som alene ere tilgjengelige fra Havet af og derfor ere uforstyrrede Boliger for en utallig Mængde Søfugle. Een af disse Bierghuler siges at staae i Forbindelse med Slottet, som dog er aldeles usandsynligt.

Slottet selv har havt den mest imposante Beliggenhed jeg nogen Sinde har seet. Dets Grundvold udgjør en stor rund næsten lodret affaldende Granitklippe, hvis Fod mod Vesten beskylles af Havet og paa de øvrige Sider omgives af dybe Dale. Efter Øiemaalet hæver den blotte Klippe sig over 200 Fod over Vandspeilet.

Vi landede i en Kløft paa den vestlige Side af Slotsruinerne ved det saakaldte Salomons Kapel.

Slotsvange-Gaarden.

Min Vært havde lovet at vise mig en ægte bornholmsk Bonde, ein Mann von ächtem Schrott und Korn,⁵ og tillige at skaffe mig en gjæstfri Vederkvægelse efter Morgenens Anstrengelser og han førte mig derfor til en an-

Slotsvangegaarden (Hammersholm), set fra Steilebjerg
Maleri af A. de Lorange 1860 (Bornholms Museum)

selig Bondegaard nogle Bøsseskud fra Slotsruinen, som eies af *Hans Kofod*, en Descendent af den ved Printzenschiolds Mord berømte *Jens Kofod*. Gaarden var af anseligere Bygning end sædvanligt er paa Bornholm og alle Omgivelser af Marker, Lunde og Enge røbede en velhavende Bondes fredende Haand. Store Steentrapper førte fra Gaardspladsen til Vaaningshuset og da vi indtraadte i den store Borgstue vel behængt med Rifler og andre Skydegeværer, modtoges vi venligen af en Piblaraspa, som bød os tage Sæde paa een af de lange Bænke indtil hendes Fader kom.

Bonde-Magnaten lod os vente nogle Minutter paa sig. Endelig traadte han ind, en temmelig kjæmpemæssig Figur med et veldannet ærligt Ansigt, en to-alenlang Stok i Haanden, Beenklæderne heftede i Seler uden paa Vesten og over denne en aabenstaaende Bonde-Kofte. Han syntes at være omtrent en 70 Aar, talte hoit i en syngende Tone, som havde nogen Lighed med det Svenske. Han lod sig af Captainen underrette om, hvem jeg var og rystede derpaa kraftigt Haanden paa mig, bedende mig og min Reisefælle nedlade sig paa Bænken, medens han med Ryggen støttet mod et Skab tog staaende Plads foran os med Hænderne foldet over sin lange Stok. Det var en gigantisk Figur med et smukt regelmæssigt Oldingeansigt, som udtalte Kraft og Selvfølelse. I Begyndelsen havde jeg ondt med at forstaae hans bornholmske Toneart men da han udtrykte sig med temmelig Ordrighed kunde jeg ikke lettelig forfeile Meningen af det han sagde. Han afbrød ofte sig selv midt i Talen for at irettesætte Gaardskarlene som efterhaanden traadte ind og tause bændede sig ved et af de nederste Borde i Borgerstuen. Deres forknytte Svar røbede Agt for hans huusfaderlige Myndighed.

Bordet var dækket med bornholmske Skinker og hjemmelavet Kornbrændeviin og vor Vært havde ladet sig underrette om hvad Slags Folk — som han kaldte det — der vare komne i Besøg til Landet med Dampskibet, da han henvendte sig til mig med det Spørgsmaal: »Med Forlov er han og virkelig Etatsraad?« »Ja. Hs. Maiestæt Kongen har havt den Naade at tillægge mig Rang med Etatsraader.« Det Tvivlende i hans Mine forsvandt og han spurgte videre hvad Slags Embede jeg

havde. Jeg var i Forlegenhed med at forklare ham hvad en Director for Sorøe Academie var for en Person og vendte derfor Svaret om til det Spørgsmaal om han kjendte Holberg. Og da han med et muntert Griin sagde at han ikke alene kjendte ham men havde læst alle hans Komoedier sagde jeg: For de Penge H. fortjente ved sine Comoedier kjøbte han et Baronie og dette Baronie skjænkede han til Sorøe Academie for at der skulde opdrages og oplæres en Hob unge Folk til Kongens Tjeneste. *Han* Er det hans Bestilling at varetage det, da har han faaet et godt Kald, dersom ellers Adelens Børn nu tildags due mere end i forrige Tider.

Bondens Datter den førmtalte Pibla gjorde Honneurs ved Bordet og da han havde tildrukket os en Velkomstskaal af det store sølvlaagede Kruus, kom Talen paa Prinds Christians Besøg paa Bornholm i 1824, hvor han ogsaa gjæstede Kofod paa sin Gaard hvorom denne med synlig Selvtfredshed fortalte os saaledes: »Jeg stod ved dette Skab, da Prindsen traadte ind ad Døren med en heel Hob Folk. Han spurgte mig en heel Deel om min Gaard og da jeg havde bragt ham hvad Huset formaaede, sagde Prindsen, lad os nu faae et Glas Viin af mit Flaskefoder, men det vil vi drikke af det Sølvbæger, som Kong Frederich Den Tredie har skjænket hans Oldefader. Den har han vel endnu. »Jo, Deres Kongelige Høihed«, sagde jeg og langede den frem af Skabet. Da tømte Prindsen det halve af Bægeret i et Drag og rakte mig derpaa Resten«.

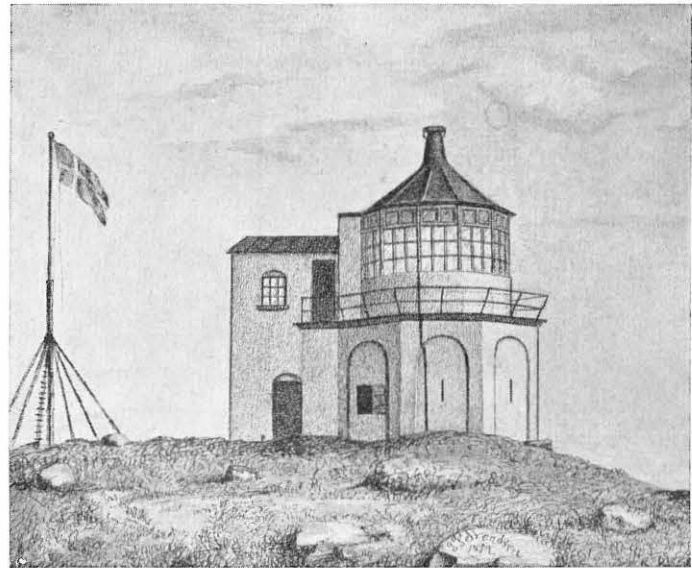
Denne Nedladdenhed, saa vel som den Udmærkelse Prindsen havde vist ham ved Festen p. Rytterknægten at lade ham kalde, fornøiede Oldingen overordentlig og han talede med varm Begeistring om den smukke og vakre Prinds. Paa det Spørgsmaal af Prindsen »hvordes gaar det ellers her paa Landet?« havde Bonden svaret godt og slet som man vil D. K. H.! Amtmændene passe ikke paa Herredsfogderne og Herredsfogderne ikke paa Procuratorer. Hvor over Prindsen smilede og saae til Amtmanden og Herredsfogderne, som var i hans Suite.

Bægeret, som Kong Frederik III har skjænket Jens Kofod er over 8 Tommer høit, i Form af en Pokal paa en høi Fod og udvendig paa denne saavelsom Skaalen rigelig forsynet med ophøiede Zirater og Udbullinger. Ogsaa vi nøde Æren af at drikke af dette Kongebæger.

Steilebjergets Fyrtaarn.

Jeg samtalede endnu en Stund med den vakkre Bonde, da S: mindede mig om, at Vognen var forspendt og Dagens Timer sparsomt maatte benyttes, naar vi inden Natten skulde komme til Hvile hos min gamle Discipel Præsten i Øster-Larsker. *Hans Kofod* fulgte os til Grændseskjellet af sin Mark og trykkede os ved Skilsmissen varmt i Haanden.

Vi maatte snart forlade Vognen for at komme op paa Steilebjerget, der ikke lod sig bestige tilfods og ansees for at være 272 Fod^s over Havets Overflade. Paa dette Bierg overseer man den hele nordlige Deel af Born-

Fyrtaarnet paa Steilebjerg 1802—71 (til 1851 Stenkulsfyr, derefter Lampefyr). Tegning af I. P. Svendsen 1812 (Bornholms Museum).

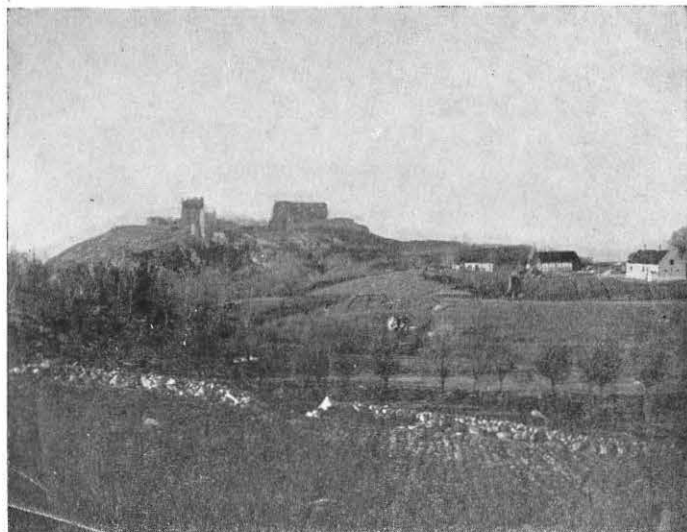
holm noksaavel som fra Hammershuus. Paa Toppen af Bjerget findes et Fyrtaarn, hvor et Blusfyr underholdes der reflecteres mod Søen fra en stor Messingplade. Taarnet er 6 kantet og huult i Midten for igjennem Kanaler at lede Lufttrækken ind i Skorstenen eller Huulheden, der er bedækket med en Steenkulsrast. Jo mere Træk der er, desbedre blusse Kullene, derfor tillukkes ved Træskodder, som styres ved Snore, de Sideaabninger i Taarnet, som vende fra Vinden. Trealtens høie Vinduer, forenede med Bly, som i et Gevæxthus omgive Værelset til alle Sider, for at Fyret kan skinne derigjennem. Ruderne sidde løse i Blyet og musicere derfor bestandigen, som i et gammelt Kirkekapel. Fyrpasseren sagde at dette var nødvendigt, da de derved bedre kunde udholde pludselige Vindstød. En Skieppe Steenkul forbruges per Time. Til Adskillelse fra dette Fyr har det paa Christiansøe en roterende Flamme. Bornholms Fyr har været tændt siden 1802 og har vistnok forebygget mangt et Skibbrud og Stranding, der ellers ei ugjerne sees af Indvaanerne, der bruge det Udtryk: Det staaer godt! der betyder: Skibet løber ikke fra os.

Vognen holdt ved Foden af Steilebjerget og vi kørte uden nogen betydelig Dvælen igjennem *Sandvig* og *Allinge* — to ubetydelige Flækker forbi Fiskerleiet *Teign* til

Rø-Kilde eller Helligdommen

et Forbjerg paa den nordøstlige Side af Øen med nogle fortræffelige Naturmærkværdigheder af Klippe Søiler, Sø-Grotter, og en Kilde, der formedelst den helbredende Kraft man i Fortiden tillagde den har givet Stedet sit Navn.

Her besluttede vi at dvæle et Par Timers Tid for at nyde en skjøn Sommeraften i en paa yndige og majestætiske Naturscener lige riig Egn. Hestene bleve indstaldede hos en Bonde i Nærheden af Stranden og vi vandrede tilfods igjennem *Dynddalen*, der begrænses af majestætiske Ege og gennemstrømmes af en rivende Skovbæk, der danner et Vandfald. Det er her hvor det

Hammershus Ruiner omkr. 1890 (før Hotel »Hammershus« byggedes)

mest mærkelige Naturspil og afvejlende *Gjenlyd* findes, som jeg nogensinde paa mine Vandringer i Fædrelandets Egne har truffet paa. Naar vi raabte, var det som hele Dalen paa engang blev befolket, og tusinde Stemmer brølede, tordnede, hviskede fra Klippe til Klippe fra Lund til Lund, de af os udtalte Ord Hvortil det Koglerie? — Koglerie — Koglerie — Koglerie. Veien var ligesaa romantisk skjøn, som besværlig at vandre. Stundom aabnedes en Udsigt til Havet igjennem en smal Steenrevle, der tillod os at betragte den vilde Natur i sin hele Herlighed, men oftere omgaves vi af tæt Skov og maatte med Livsfare ved Understøttelse af enkelte Rosenbuske eller Dværgbirke nedglide fra Afsats til Afsats paa steile Klippevægge, hvor et Feiltrin maatte sætte os ud af videre Stand til at fortsætte vor Bane. Det var den nordbornholmske Natur i sin hele rædselsfulde Pragt. Endeligen naaede vi Stranden, hvor tæt ved Havet *den hellige Kilde* udspringer af Klipperne. Mægtige Granitkolosser laae henslængte i Havet, som om de vare udkastete af Titanernes Hænder og paa disse maatte man krybe, glide og springe for at naae det Sted, hvor Kilden sparsomt udgyder sine Vande i det indstrømmende Hav. Vi kunde af Mangel paa Øse ikke komme til at smage dens Vand. Ikke langt fra Kilden er paa en Pæl fastgjort en Bøsse, hvori milde Gaver indsamles til Sognets Fattige.

Paa begge Sider af Kilden, dog paa venstre i nogen større Afstand hæve sig tvende lodrette fritstaaende Klipper omtrent 70 Fod op af Havet, som Steenstøtter af en temmelig paafaldende Form. Den ene har en uhyre Piedestal af Granit hvorpaa den hviler i Form af et uhyre Kvadrat, den anden ligner i Afstand, især set fra Havet af, en collosalsk *Menneskefigur med Forhoved*, Pande, Næse og Hage og et anseligt Skjæg af vilde Røn og Dværgbirk. Jeg havde just sat mig ned til Hvile — som Kaptainen spøgefuldt bemærkede — i dens ene Næsebore, da Baaden fra Fiskerleiet som vi forud havde bestilt til at roe med os uden omkring Klipperne indfandt sig. Vi steg da forsigtigen ned af Stenmandens

Ryg for at gjæste et Par ligesaa vidunderlige Naboer af ham, *de underjordiske Sø-Grotter*, som ere bekjendte under Navn af *Saltovnen*. De ere 2de den vaade og den tørre Ovn. Aftensolen kastede et mildt Lys paa Havspeilet da vi steg om Bord og vi maatte efter alle Bornholmeres Sigende takke vor gode Lykke, der havde ført os i saa stille en Aften til Rø-Klipper, thi havde Havet havt mindste Bevægelse vilde Klippehulerne været høist vanskelige at beseile og havde en Luftning fra Nordost reist sig vilde det have været ganske umuligt saavel for medelst Brændingens Heftighed, som fordi Klippehulerne under saadanne Omstændigheder sædvanligvis fyldes ganske med Vand. Min Vært viste sig ved denne Leilighed som en erfaren Lods. Med en Lynceus's⁷ Blik vidste han at opdage de under Havfladen skjulte Klippestykker og at commandere Roerkarlene snart til Høire snart til Venstre for at undgaae disse. Endeligen vare vi paa Skuepladsen for vor Baadfart og en mørk Klippe opsperrede sit vide Gab for at modtage os. Fiskerne kaldte den *Salt-Ovnen* eller den vaade Ovn og Formen af den var ei ulig med en Bagerovn eller en hvælvet Kjælder. J Begyndelsen var alting lyst og smukt. Man behøvede ikke at hæve Hovedet i Veiret for at betragte de smukke Drybstene (Stalactites) som i Form af Smaatrakter hævede sig frem af Klippeloftet, thi det afspejlede sig alt i den klare Vandflade. Disse Drybstene ere ganske besynderlige langagtige Steenpiber aabne indvendig buede foroven og smalle forneden som en Tragt, saa man tydeligen kan skjønne at de maa være fremkomne ved Hærdelsen af den igjennem Klippen i Aartusinder nedsivende Fugtighed. Deres Masse er temmelig porøs og utæt (et Par Stykker, som jeg afbrød fra Klippen gik itu for mig i Vognen). Af Farve ere de hvidagtig glinsende. Klippetaget var af temmelig ulige Beskaffenhed, snart hvælvede det sig i en anselig Runding, snart saa vi kunde staae opreiste i Baaden snart sænkte det sig dybt ned imod Vandfladen saa vi maatte lægge os ned paa Maven for at skride uskadte frem under de fremragende Klippespids. Efterhaanden forsvandt og Dagslyset, som i Begyndelsen i tilstrækkelig Mængde trængte ind igjennem Hulens Aabning og vi maatte med Aarer og Stænger famle fremad imellem Klipperne. Endeligen — vi var komne midtveis i Grotten, der er 30 Alen — fandt vi paa at prøve, hvorledes Echoet vilde lyde i dette frygtelige Svælg. Men formodentligen kunde Jordaanderne ikke lide disse gjentagne Angreb paa deres skjulte Helligdom, thi ved Siden af det hule frygtelige Gjenlyd hævede sig paa samme Tid nogle forunderlige hæse Stemmer fra Hulens Baggrund og inden jeg saa mig for havde jeg modtaget et Par saa vældige Ørefigen af en usynlig Magt, at Hatten faldt af Hovedet paa mig. For mine Øren lød en vedvarende Susen og Brusen som fra et fjernt Vandfald, stundom allene afbrudt ved fornævnte hæse Skrig. Jeg hævede uvilkaarligen Hænderne i Veiret som til Forsvar mod mine usynlige Fjender, og jeg opdagede da snart, at det ikke var Jordens Aander, jeg havde at kjæmpe med, men Luftens, det er:

en utallig Mængde Søfugle Aalekrager, Havgasser og Pokker ved med hvilket Navn.

Vi vare endnu ikke nøiede med vore underjordiske Opdagelser, men da vore Fiskere sagde, at der i Nærheden var en anden Ovn, som kaldes den tørre Ovn eller Svarte-Unen (Sorte-Ovn) af det bestandige Mørke som der fandtes, og som man tilfods kunde trænge ind i, da dens Stade i Klipperne var en Deel høiere end Havfladen: kunde vi ikke bare os, men maatte see hvorledes denne saae ud. Men den tiltagende Aftenskumring hindrede os fra at betragte mere end Mundingen af samme og vi beklagede, at vi ikke havde medbragt en Fakkell eller i det mindste et Surrogat for denne, et Lys, et Fyrreblus eller sligt.

Bobbe-Aaen.

Hvad man egentlig kalder Skove, d. e. Strækninger, bevoxne med anselige tykstammede Træer, mangler Bornholm ganske. Derimod har den mange yndige Lunde, som giver Landet Anseelse af en stor Have. De skovrigeste Dele af Landet ere Egnene paa den nordostlige Kant af Landet i Rø- og Øster Larsker Sogne. Om Almindingsens Skovplantager er tilforn talt.

Disse Smaaskove, som frodig voxer i Fjelddalene, give Nordkysten af Bornholm et frisk og levende Udseende. Her findes Lunde af Birk, Eeg, Elm, gennemvævede af Buske af Røn, Hassel, Hyben, Hagetorn og Slaaentorne. Ogsaa Frugttræer, især Kirsebær findes hist og her adspredte i Skovene. Vi fandt en sand Vederqvægelse i disse Frugter, da vi steg op fra Svarte-Unen. Efter en Timestids Fart igjennem disse Skovegne befandt vi os pludselig paa Høiden af en temmelig betydelig Præcipit ved hvis Fod en temmelig stor Aa styrtede frem, der ved den regnfulde Sommer var bleven mere vandrig end sædvanligt og dannede ved adskillige Fordybninger i Bjerget et anseligt Vandfald. Det var *Bobbe-Aaen*. Nedkjørslen er malerisk smuk, idet Veien slynger sig langs med Bredden af Afgrunden, hvorigjennem Aaen vildt slynger sig frem over afrevne Klippestykker. For en Sletteboer syntes det et Vovestykke at kjøre ned langs med Siden af denne steile Afgrund, thi fik Hestene Magten fra Kudsken, vilde disse ufeilbarligen nedstyrte paa de nedenunder fremragende Klippespids, hvorfra neppe Mennesker eller Dyr efter Sandsynlighed vilde komme levende tilbage. Frygt for en sliq Nedfart saavel som det interessante Syn af de hist og her fremragende Bjergkrystaller, som spillede i Aftensolens Straaler med gule og røde Flammer, bevægede mig til at gjøre Nedfarten tilfods og lykkedes det mig ved Hjælp af den medtagne Hammer at afhugge fra Klipperne een af de saakaldte Grisetànder, som jeg endnu bevarer som en af de interessanteste *spolia opima*^s i mit bornholmske Reisekabinet. Klippevæggene, som omgive Aaleiet paa begge Sider, hæve sig, især paa den Side hvor Veien gaaer, til en lodret Høide af over 20 Alen.

Øster-Larsker Præstegaard.

Det aftenedes stærkt, og jeg maatte derfor opgive mit

Ønske at betragte Østersøens grændseløse Flade fra Gudhjems stolte Forbjerg. Gudhjem er et Fiskerleie paa Landets østligste Kyst, hvorfra er den nærmeste Overfart til Christiansøe. Denne Klippe-Øe med sine skinende-hvide Fæstningsværker viste sig imidlertid tydelig nok fra Veien af, skjøndt vi mere og mere holdt mod Høire for des snarere at naae vort Bestemmelsessted.

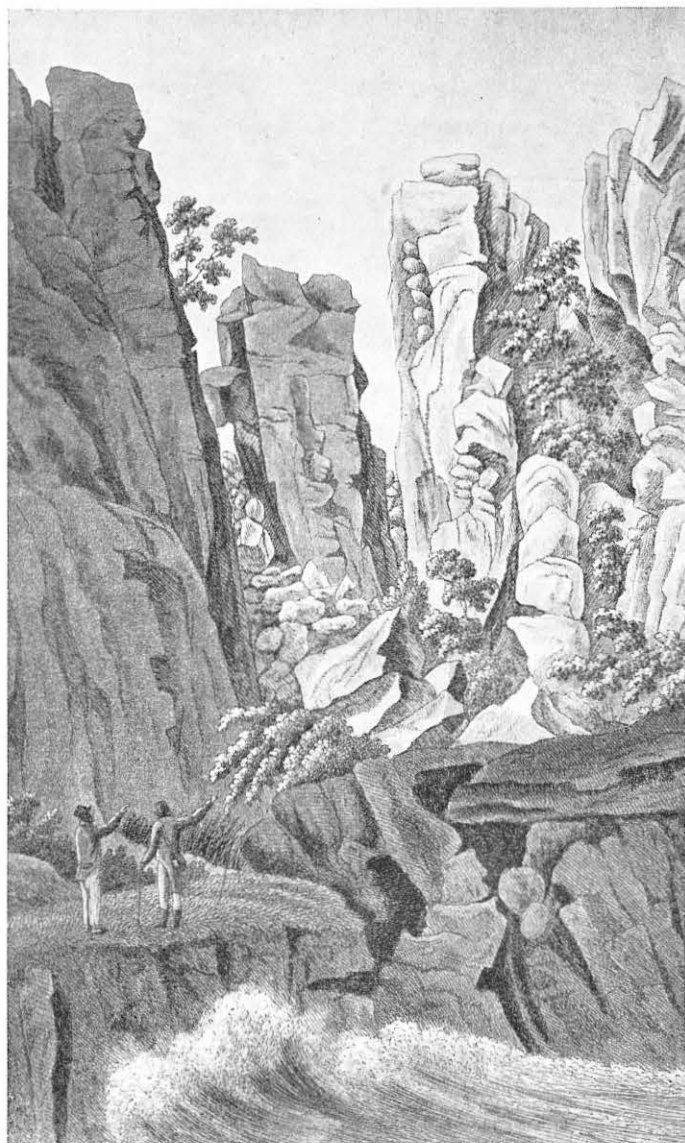
Solen var alt længe dalet i Østersaltets Vover, da vi naaede vort Natte-Herberge. Ei lidet overraskedes Præsten,⁹ min gamle Discipel, ved mit Komme og vi fornyede i venlig Samtale Erindringen om mangen hellig Forbindelse, medens hans unge Hustrue bredte Dugen paa Bordet for at fremsætte til Vederqvægelse for de trætte Reisende, hvad Huset formaaede.

Det er et vanskeligt Hverv for en Jkke-Jndfødt at vinde Jndvaanernes Tillid og end vanskeligere at gjenvinde denne, naar den er tabt, det være endog ved Strenghed i sine Pligters Opfyldelse. Øboernes Charakter er Stivsind og de antage let et fjendtligt Sindelag mod Enhver, der saarer deres Nationalfølelse eller arbejder deres Nationalfordomme imod. Min Ven gav et sørgeligt Exempel herpaa. Han var ganske kommen paa tvert med sin Menighed. Hørende til det strengere Partie af Theologer, der hylder en streng Sædelære, irettesætter og revser med Ordets Myndighed alt hvad der strider mod denne, ei allene aabenbare Laster, men Forsømmelse af Kirkegang, Communion, Sabathens Helligholdelse osv havde han stødt an mod Bornholmernes Yndlingslast, den kjære Brændeviinsdrikken, og derved paadraget sig mangehaande Forfølgelser og Chikaner af disse. Betyngtet med en stor Studentergjæld, kunde hans oeconomiske Forfatning under saadanne Forhold saa meget mindre forbedre sig, som nogle Niddinger havde funden Leilighed til at bestjæle ham for en Sum Penge, som han i længere Tid havde opsparet til et vigtigt Øiemed og Sammenholdet blandt de misfornøiede Medlemmer i Menigheden gjorde Opdagelsen vanskelig.

Jeg dvælede ei længer ved disse Skyggesider i min Vens Embedsliv, end hans Fordring paa Medfølelse gjorde det til Pligt for mig. Med mere Tilfredshed fortalte han mig om sit lykkelige Huusliv — han eiede en vakker Kone og en nydelig lille Datter, Moderens Billede, førte mig i den tidlige Morgenstund omkring i sin Have, hvis smagfulde Anlæg var hans egne Hænders Arbeide og hvis Løvhytter bare fraværende Venners Navne.

Tæt bag Præstegaarden hævede sig en smukt formet Klippe af sammenhængende lysegraa Granit med hvide Aarer, hvis Overflade var afglattet ved Vandløb fra høiere Stæder og som i Rifterne prydedes med mørkegrønne Enebærbuske. »Jeg vilde give 1000 rd til jeg havde den paa Sorgenfri« havde Prinds Christian sagt til min Vert ved et Besøg hos ham for et Par Aar siden og denne havde smilende svaret: »Og jeg er strax villig til at afslutte Handelen, naar D. K. H. selv vil lade den bortføre«.

Vi besaae inden vor Afreise Kirken, der er een af de

Randkleveskaaret. Tegning af O. J. Rawert 1815

4 mærkelige runde Kirker paa Bornholm. Den havde i det Udvendige Formen af et Krudttaarn med et Taarn som en Sukkertop.

(Den 6te August 1829)

Randkleven med flere Naturmærkværdigheder.

Vi vendte atter vor Fart imod Havet, da Landet paa den østlige saavel som nordlige Side af Landet tilbyder Skuet af de interessante Naturmærkværdigheder, hvortil jeg regner: *Sølvklippen*, *Randkleven*, *Paradis- og Helvedes-Bakken*, *Frederiks Stenbrud ved Nexø*, *Diamant-Kloderne i Rispebjerg* og *Cement-Bruddet i Limensgade*. At beskrive disse Gjenstande vilde blive for vidtløftigt for disse Blades Hensigt, der allene er at opstille en Ledetraad for Hukommelsen, hvortil mine Fremtids-erindringer kunne knytte sig. Jeg vil derfor indskrænke mig til at give en kort Notits om hver af disse Gjenstande.

Sølvklippen er det interessanteste Naturphænomen, jeg har seet. Et næsten lodret opstaaende Forbjerg paa Østkysten af Bornholm imellem Fiskerleierne Gudhjem og Meelstad skinner det i Øiet naar Morgen Solen saaledes som under mit Ophold staaer paa, med en næsten blændende Glans fra den rene mælkehvide Qvarts, hvor-

af det bestaaer. Da Materien var temmelig sprød, lykkedes det mig med Hammeren at afslaae et ei ubetydeligt Stykke, som jeg gjemmer til Erindring i min lille bornholmske Mineralie-Æske.

Randkleven er en Klippe-Rift der har nogen Lighed med de saakaldte Geeler i Norge. Næstefter Helligdommen ved Røe kilde saae jeg ingen stoltere Klippe paa Bornholm end *Randkleven*.

Paradis- og Helvedesbakkerne (en halv Miil nordvest for Nexø) ere derimod mere stortklingende Navne i det mindste i Sammenligning med sidstnævnte. Hiin antages at være 180 Fod over Havet og begge bestaae af temmelig høie tildeels ubestigelige Klippevægge, med en Bjergslette i Midten.

Steenbruddet ved Nexø har Bequemmeligheden af Nærliggheden ved denne Kjøbstads Havn og har et horizontalt Sand-steens-lag langs med Jordens Overflade, der drives for Kongelig Regning og leverer Bygnings-stene, Trappesten, Gulvfliser, Gravmonumenter og nogle Møllestene. Skade at Steenlaget ikke er rigere. Man frygter for at det inden rum Tid vil blive forbrugt, dersom ikke nye Aarer eller Lag skulde blive opdagede.

Rispebjerg ligger mellem St. Povls og St. Peders Kirker paa den sydlige Deel af Øen og er Sædet for de Bjergkrystaller, der ere bekjendt under Navn af bornholmske Diamanter. Krystallerne ligge inden i en forstenet Leerskorpe, der ligner Gaaseæg eller smaa hollandske Ost. Naar disse synderslaaes indeholdes i Midten en Hulhed af nogle Tommers Diameter og denne Hulhed er besat med en Mængde smaa Krystaller, hvoraf de fleste vel ere umodne, men enkelte ved Slibning kunne erholde en Glands liig den af bøhmiske Stene. Skade, at Moden nu ganske har bragt denne Artikel ud af Kurs. J Frederik den Femtes Tid skal dennes Dronning Lovise have baaret en Naal med bornholmske Diamanter. *Limensgade*. *Porcellainsjorden* hvoraf flere Skibsladninger aarligeaars føres herfra til Porcellainsfabrikken i Kjøbenhavn faaes deels herfra, deels fra Kanegaarden i Knudsker Sogn, men i Særdeleshed ved Grødbyaaen i Aaker Sogn.

Svanike er en besynderlig Klippeby, Husene ligger paa Klipper. Gaderne gaee imellem Klipper (de kunne derfor ei brolægges) og Havnen er et Bassin i en Klippe og kan derfor ei fordybes.

1. H. C. Ørsted, der flere Gange besøgte Bornholm og undersøgte Øens geologiske Forhold.
2. Sonne boede i en Gaard, der laa Nord for Kirken, begrænset af Kirkepladsen, Ruden og Violstræde.
3. Toldinspektør Ridder Caspar Wolffsens Gaard laa i Grønne-gade, nu en Del af Fabrikken »Søholm«s Ejendom, Toldinspektør Chr. Lohmanns i Østergade, Vest for Teatret, Byfoged J. C. Pिंगels dannede St. Torvs Nordside, nu Købmd. S. P. Sillehoveds Ejend.
4. Prins Christian (senere Chr. VIII) besøgte Bornholm 1824. Hans Dagbog om Rejsen er aftrykt i Bornh. Saml. XVI.
5. En Mand af den gode, gamle Skole.
6. 74 m.
7. Græsk Sagnfigur; han kunde se gennem Sten og Jord.
8. Rigt Bytte, egentlig om den romerske Feltherres Bytte, naar han, efter at have fældet den fjendtlige Feltherre, bemægtigede sig dennes Vaaben og Rustning.
9. P. L. B. Ingerslev (1791—1875), der var Sognepræst i Østerlarsker og Gudhjem 1824—34.

**Portrætter af kendte Bornholmere,
afgaaet ved Døden sidste Aar**

Hans Johansen. 1. Novb. 1848—13. Oktober 1936. Tidl. Arrestforvarer i Svaneke.

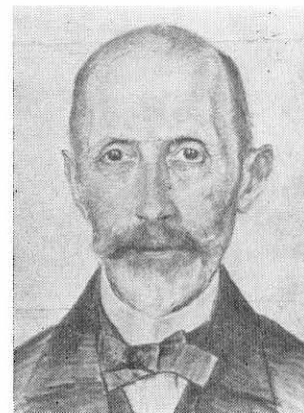
Johs. Bruun. 22. Febr. 1854—23. April 1935. Cand. pharm. Landlæge i Rønne.

H. P. Korfoed. 4. Novb. 1878—23. Oktober 1935. Pens. Lærer, Allinge.

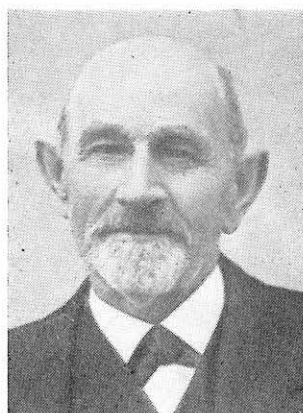
Laurits Hansen. 26. Aug. 1889—22. Oktb. 1935. Bygmester i Østerlars.

H. L. R. Blum. 22. Decb. 1864—20. Novb. 1935. Amtsforsvalter i Rønne 1902—13. R.

Hans V. Kofoed. 17. Juni 1867—9. Decb. 1935. Tidl. Ejer af Gadegaard, Kuudsker.

A. P. Lind. 15. Septb. 1856—16. Decb. 1935. Tidl. Ejer af Siegaard i Klemensker.

Hans Marcher. 9. Oktb. 1887—24. Decb. 1935. Mejeribestyrer, Bodilsker.

Hans Sonne. 20. Januar 1855—3. Januar 1936. Rentier Mølleby, Nexø.

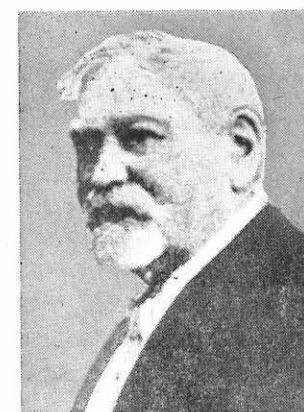
Frøken Agnete Dam. 15. Juli 1864—5. Januar 1936. Fhv. Skolebestyrerinde, Rønne.

Olaf Lund. 30. Septb. 1886—10. Januar 1936. Konsul, Rønne.

Hans Brandt. 17. Juli 1861—13. Januar 1936. Tidl. Ejer af Lundegaard i Østermarie.

Lars Odbergesen. 16. Aug. 1855—17. Februar 1936. Fhv. Redningsbestyrer. R. Dm. Nexø.

Villy Holm. 27. Juni 1888—20 Januar 1936. Overtoldbetjent i Hasle.

H. Arnoldus. 23. Aug. 1862—28. Januar 1936. Tidl. Ejer af Høje-gaard i Nyker.

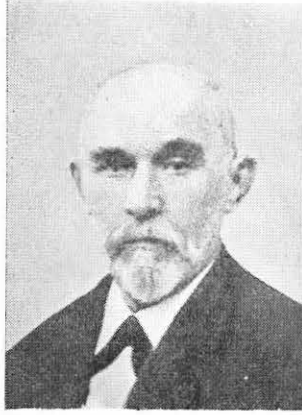
C. V. Wiwel. 30. Novb. 1867—27. Januar 1936. Byfoged og Borgme-ster i Svaneke 1910—19. R.

Johs. Erthmann. 12. Juni 1872—31. Januar 1936. Konsul, Grosserer, Rønne.

Jokum Brandt. 4. Oktb. 1857—1. Februar 1936. Tidl. Ejer af Eges-gaard i Bodilsker.

Rasmus Madsen. 2. Maj 1859—23. Februar 1936. Tidl. Ejer af Aspesgaard i Pedersker.

P. L. Lindholm. 1. Novb. 1869—24. Februar 1936. Skomagermester i Rønne.

L. P. Mauritsen. 20. April 1886—26. Februar 1936. Politibetjent i Allinge.

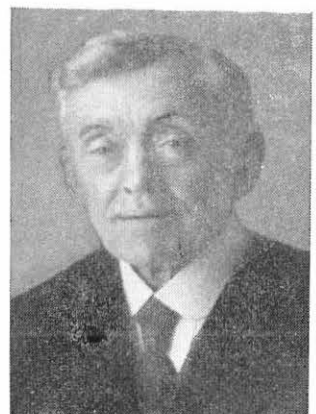
Chr. Larsen. 5. Februar 1869—1. April 1936. Stenhuggermester. Tidl. Borgmester i Allinge.

Vilh. Kristiansen. 29. Novb. 1862—3. April 1936. Fhv. Fiskeribetjent, Rønne.

S. K. Kobell. 28. Novb. 1844—6. April 1936. Læge i Rønne fra 1872.

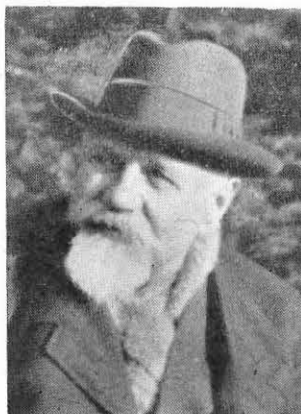
Edv. Hansen. 10. Septb. 1856—10. April 1936. Pens. Lærer, Svaneke.

Chr. V. Jørgensen. 15. Juni 1870—17. April 1936. Toldforvalter i Nexø.

Jørgen Madsen. 6. Juli 1859—23. April 1936. Tidl. Ejer af Frigaard i Poulsker.

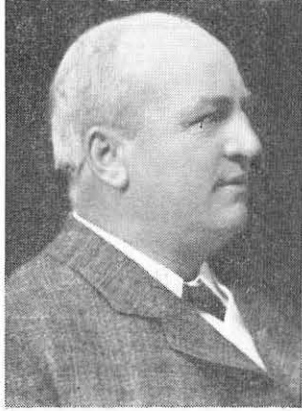
Holger A. Hansen. 7. Febr. 1867—25. April 1936. Ingeniør, Aakir-keby.

Chr. Hjorth. 14. Juli 1862—4. Maj 1936. Proprietær, Dbmd. Magle-gaard, Østermarie.

Axel Dam. 4. Maj 1868—8. Maj 1936. Dr. phil. Folketingsmand, Lærer ved Nexø Realskole og Seminarium 1894—99.

Carl Nielsen. 8. Maj 1856—13. Maj 1936. Fhv. Bankdirektør, Rønne.

Carl Sjøberg. 4. Novb. 1863—13. Juni 1936. Restauratør, Rønne.

H. C. Berg-Munch. 19. Novb. 1872—16. Juni 1936. Tidl. Købmand og Konsul i Nexø (Billedet fra ca. 1915)

Hans A. Lau. 15. Marts 1847—30. Juni 1936. Fhv. Lods, Nexø.

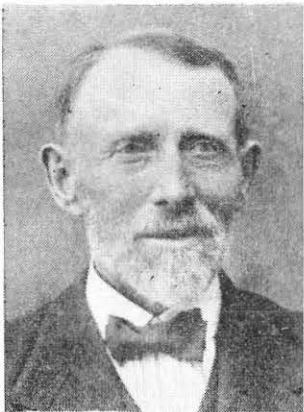
J. P. Marcher. 18. Decb. 1865—1. Juli 1936. Fhv. Postmester i Nexø.

Lauritz Hansen. 9. Septb. 1858—6. Aug. 1936. Landbrugskandidat, tidl. Ejer af Ravnsgd. i Østermarie

O. Malling. 22. Oktb. 1888—20. Aug. 1936. Dyrlæge i Hasle.

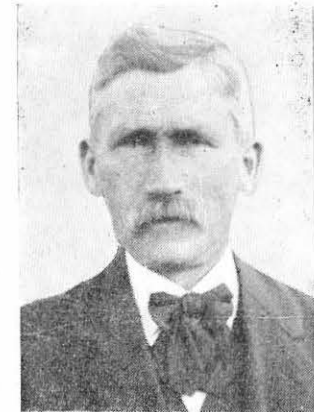
Marlin Madsen. 23. Marts 1867—24. Juli 1936. Husmand. Bakkehuset, Nylars.

Niels Andersen. 19. Febr. 1866—9. Septb. 1936. Bygmester, Aakirkeby.

Jørgen Bendtsen. 18. Decb. 1861—26. Septb. 1936. Distriktsforstander, Klemensker.

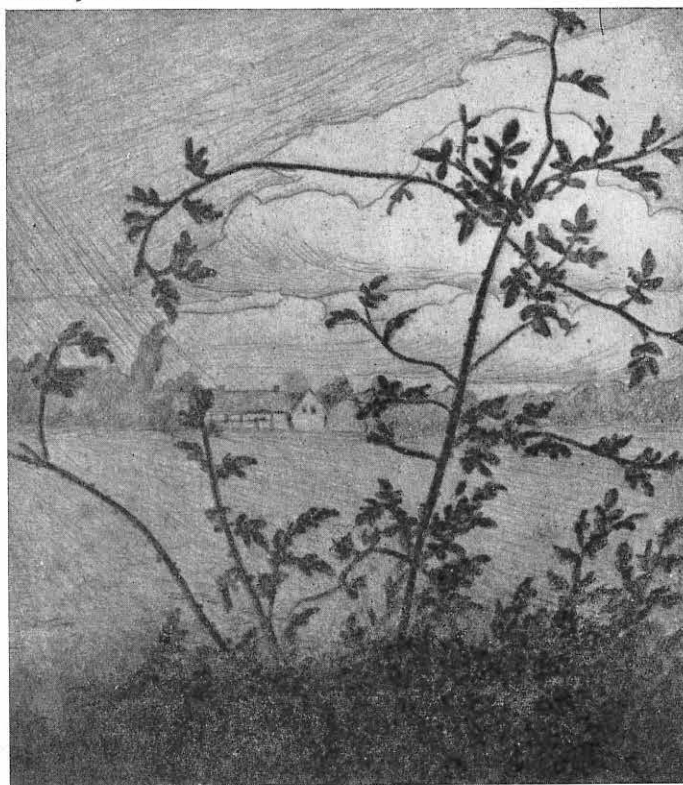

Anthon Kofoed. 22. Juli 1877—3. Oktb. 1936. Avlsbruger, Bakkehuset, Klemensker.

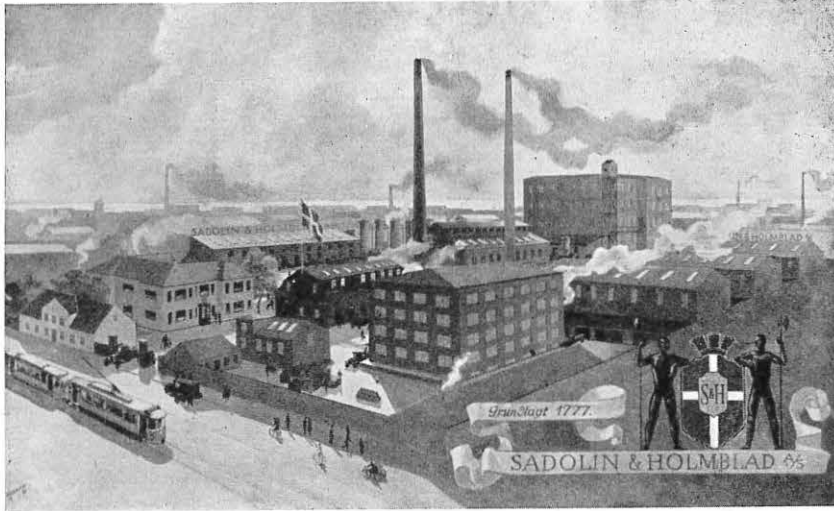
Indhold af 4. Aargang:

Titelvignet efter Radering af Ernst Køie	Side 1
Vinternat. Digt af Christian Stub-Jørgensen	3
St. Hans-Kilde-Festen i Svaneke. Af Anton Kjølbj. Med 6 Fotografer	4
Svaneke. Digt af Anton Kjølbj. Med 3 Fotografier fra det gamle Svaneke	8
Den sorte Mølle, Benmøllen »Saga«, Syd i Rønne. Radering af Ernst Køie	9
Nogle Optegnelser om L.Hjorths Terracottafabrik og dens Grundlægger. Af P. Hjorth. Med 11 Fot. og 1 Tegning af Ernst Køie	10
Før og nu I. Kysten Nord for Rønne Havn 1868, efter Maleri af M. Daugaard, og 1936.	19
Øleaa. Digt af Jul. Hein	20
Min trofaste Ven. Digt af J. P. Kuhre	21
Uda-arbai. Af A. M. Med 2 Fotografier og 1 Radering »Oktoberpløjning« af Ernst Køie	22
Lidt om I. P. Møllers Barndom samt hans første Optegnelser. Af A. J. Med 2 Fotografier og Vignet af Ernst Køie	24
Kommandantgaarden i Rønne. Fotografi	27
Bornh. Kommandanter gennem hundrede Aar. 14 Fotografier	27
Officererne v. Bornh. Væbnings Artilleri og Rytteri 1891. Foto.	29
Før og nu II. Gudhjem i 1870'erne, efter en Tegning, og nu, efter Fotografi 1936	30
Lidt om Skolevæsenet i Vestermarie for hundrede Aar siden. Af Ernst Køie. Med en Radering »Vej« af samme.	31
Bemærkninger paa en Reise til Bornholm fra 3die til 8de August 1929 af E. G. Tauber. Med Billeder	32
Portrætter af kendte Bornholmere, døde i det sidste Aarstid.	41
Radering af Ernst Køie	44
Omslag, den gamle Skole i Smørenge, efter Akvarel af Ernst Køie.	
Bilag: Kone, der bøder Garn. Maleri af Ernst Køie.	

Radering af Ernst Køie

Redaktion:
E. Götzsche og Th. Lind

TRYKFARVER

til enhver Teknik indenfor den grafiske Branche. I et halvt Hundrede af Verdens Lande anerkendes vore Farvers fortrinlige Kvalitet og konkurrencedygtige Priser — Ogsaa dette smukke Hefte er trykt med Farver leveret af

SADOLIN & HOLMBLAD A/S

Nordens største og ældste Farvefabrik

Bornholms Laane- og Diskontobank

Udfører alle almindelige
BANKFORRETNINGER

HOVEDKONTOR I RØNNE

Kontortid Kl. 9—12 og 14—16

Afdelinger i Allinge, Gudhjem, Østermarie og Klemensker

Kontortid 14—16

BORNHOLMSK LITTERATUR

Bøger om Bornholm (Bidrag til Bornholms Bibliografi) v. E. Kofoed og E. Gøtzsche, er nedsl. til 1,00.

KORT OG FØRERE:

Afstandene paa Bornholm, af Edm. Andersen ..	0,50
Bornholm, af Amtmand Ove Kofoed (Særtryk)	1,50
Bornholm, af Daniel Bruun (Særtryk)	2,50
Bornholm, Diemers Fører (med 2 Kort)	1,15
Bornholm, af E. Lehmann (m. Kort og 2 Skitser)	1,50
Paa Bornholm 1936 (Turistfører med 14 Kort) ..	1,50
Bornholms Amt (Særtr. af Trap: Danmark), ib.	5,50
Griebens: Die Insel Bornholm (med 3 Kort)	2,10
Schuster: Das dän. Inselbad Bornholm (m. 4 Kort)	1,75
Bornholm, 1:150.000 (med 7 Bykort)	1,00
Bornholm, Færdselskort (7 Bykort, 5 andre Kort)	1,80
Bornholm, 1:75.000, af S. v. Brockdorff	1,50
Bornholm, Gyldendals Kort, 1:100.000	1,00
Bornholm, Colbergs Turistkort, 1:100.000	0,65
Bornholm, Generalstabskort, 1:100.000	1,20
Bornholm, do. opklæbet paa Lærred	3,00
Bornholm, do. 1:40.000 (4 Blade à 1,50)	6,00
Bornholm, do. opklæbet paa Lærred	11,00
Bornholm, Maalebordsbl. 1.20.000, ca. 16 Bl. à	1,50
Atlas Danicus Bornholm, af P. Hansen Resen ..	8,00
Almindingen, Turistkort 1:10.000	0,75
Almindingen, do. 1:30.000	0,25
Almindingen, Ledetraad for de Skovbesøgende ..	0,10
Christiansø Bogen, af Sophus Bang	1,50
Christiansø-Fører, af Sophus Bang	0,50
Christiansø Optegnelser, af Sophus Bang	0,50
Christiansø, Rejsefører, af Sophus Bang	0,50
Christiansø, udg. af Akademisk Arkitektforen. ..	2,75
Hammeren, Turistkort 1:30.000	0,25
Hammershus Ruiner, Fører	0,50
Hammershus, Führer durch die Ruine	0,50
Paradisbakkerne m. v., af K. A. Petersen (m. Kort)	0,75
Paradisbakkerne m. v., af Vilh. Jensen (m. Kort)	0,75
Rønne, Kort	0,25
Østerlars Kirke (Sct. Laurentius Kirke)	0,50
De fire bornholmske Rundkirker, af Hans Hjorth	1,00
Rønne Kirke, af Provst Bostrup	0,25

BILLEDVÆRKER:

Bornholm, fot. af Sigvart Werner. Udg. af Danmarks Naturfredningsforening	3,00
Et Dussin bornholmske Motiver efter Originaltræsnit af A. E. Kofoed og O. J. Nielsen	2,00
Bornholm, Raderinger af Mogens Ege og E. Westmann	3,00

HISTORIE, HJEMSTAVNSLÆRE m. v.:

Bornholms politiske Historie fra 1848 til vore Dage I (1848—52)	3,00
Borringholms Historie I-II, af M. K. Zahrtmann	12,00
i Shirtingsbind	19,70
i Vælskbind	22,00
Borringholms Krønike 1671, af R. Pedersen Ravn	3,75
i Shirtingsbind	7,50
i Vælskbind	8,50
Bornholmske Samlinger, udg. af Bornh. Samfund,	
Bind IX-XI à	3,00
Bind XII-XXIII à	3,50
Bornholms Historie I-II, af J. A. Jørgensen	
Bornholms Kirkehistorie I-II, af Karl M. Kofoed	
Bornholmerurets Historie	3,00
Hjemstavnsforedrag om Bornholm	3,00
Herman Bangs Kunstrejse paa Bornholm	5,00
Bornholms og Christiansøs Fiskeriforen, i 50 Aar	
Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening	
af Fiskefartøjer, Jubilæumsskrift	2,75
Folkelig og Indstift. p. Bornholm af Ph. R. Dam	3,75
Fra Rønne Dilettantkomedie, af Dr. Kabell	1,00
Hammershus Birks Historie, af K. E. S. Kofoed	3,00
Det bornholmske Sprog, af P. Møller	3,00
Bornh. Folkeminder, af Skovfoged A. F. V. Seier	5,00
Bornholmske Fugle, af Skovfoged A. F. V. Seier	4,50
Min Hjemstavn: Bornholm	1,25
Fra Sydbornholm, af Peter Thorsen	2,50
Vor Hjemstavn, af Peter Thorsen	1,50
Rønne Latinskole 1512-1912, af M. K. Zahrtmann	1,00
De danske Runemindesmærker, af Wimmer	5,75
Bornholms Oldtid, af Vedel	1,00

DIVERSE:

Jul paa Bornholm 1933-36; 4 Aargange à ..	2,50
Borriijnholmarijn (Bornholmsk Hjemstavnsstidende), udg. af P. Møller, 1., 2. og 3. Aarg. à	2,50
4.-5. Aargang i eet Bind	3,50
Gammalt à Nyt (Et lided borriijnholmst Aarshefte), red. af Elna Schøne, 2., 3., 4. og 5. Aargang à	1,00
6. og 7. Aargang à	1,50
Bornholmske Sagn og Sagaer, af Karl M. Kofoed	4,50
Karna Blåkujlla, Komedie af Hans Hjorth	2,00
Vår Larkan rygger, af Otto J. Lund	3,00
Bornholmer Ras, af Karl M. Kofoed	
Bornh. Sansager og Sange, af Karl M. Kofoed	
Bornholmernoveller, af Martin Andersen Nexø ..	
Af det dansk-norske Toldvæsens Historie i det 18. Aarh., af F. Jørgensen	3,00
Med Kajak gennem Europa, af G. Gornitzka	5,00
Per og Petra, Roman af Josef Maria Frank	6,50
Trekloveret paa Klippeøen (Børnebog)	2,00
Hr. Povls Ordonnans (Børnebog)	2,00
Rønne Skatte- og Adressebog	1,00
Bornholms Vejviser 1933. Restopl. sælges for 1,50.	

GEOLOGI:

Bornholms Geologi, af V. Millhers, indb.	5,00
Liden geognostisk Vejviser over Bornholm	1,00
Geologisk Fører, af A. Rosenkrantz	0,30
Das Grundgebirge von Bornholm, af K. Callisen	10,00
Bornholmer-Geologen M. Jespersen, af A. Garboe	10,00
Die Gesteine des Unterkambriums von Bornholm, af Kaj Hansen	6,00

BIOGRAFIER OG STAMTAVLER:

Johan Hansen: En bornholmsk Haandværkers Erindringer, ved Lektor Lind (indb. 10,50)	6,50
Forstander N. P. Jensen — En Mindebog	3,50
Stamtavle over den bornh. Familie Jespersen, ib.	5,00
Bornholmergeologen M. Jespersen, af A. Garboe	10,00
Lenemænd og Kommandanter paa Bornholm	0,75
P. C. Trandberg, af Karl M. Kofoed	3,00
Bornholmske Særlinge, af Karl M. Kofoed	4,75
En dansk Officers Kongofærd, af Kay Larsen	3,75
Friis Hansen som Sognepræst, af Villads Christensen	0,50

DIGTSAMLINGER:

Sti og Stjerne, af Pastor Karl Jespersen	3,00
Smil og Graad, af Anton Kjølbj	1,00
Skjulte Skatte, af Karl M. Kofoed	1,00
Enj Urtakost, af Otto J. Lund og Oluf Høst	2,00
Lyngblomster, af Otto J. Lund	1,00
Viser i bornh. Folkemaal, af K. A. Petersen	0,50
Sommervers fra Svaneke, af Valdemar Rørdam (med Tegninger af Ernst Kjøie)	10,00
Under Himlens Hvælv, af Chr. Sommer	4,50
Landet mod Solens Opgang, af Chr. Sommer	4,50
indb. i Vælskbind	10,00
Brogede Blomster, af Aakerlund	2,50
Bællaminje frå Mågleskåu, af J. P. Kuhre	1,00

HEFTER MED MELODIER:

Gamle bornholmske Melodier, af Hans Hjorth ..	2,50
Viser i bornh. Mundart, af H. Johansen, 4 Hefter à 0,75	3,00
14 gamle Viser i bornh. Mundart af H. Johansen	1,00
22 bornholmske Folkedanse, af H. P. Kofoed	3,00
Sange i bornh. Hjemstavnsmaal, af K. H. Kofoed	1,00
Nya borriijnholmska Vizer, af Elna Schøne	1,50
Ändeliga Sänga, af Elna Schøne	1,50
Lila Moer og Pærsa Viza, af J. P. Kuhre	0,90
Bornholms Tango: Østersøens Perle	1,00
Bornholms Tappenstreg, af P. Andersen	1,00
(indeholder »Bornholms Drapæ«)	
Nordens Capri, af Valdemar Olsen	1,00
Råsapåsijn, samlet af Wessel	1,50
Bornholms Pris, af Winther	1,00
Kong Peter Is Honnørmasch, af Dr. Thorsen	1,00
Borriijnholm, Tekst: M. K. Zahrtmann, Musik: Hans Hjorth.	

»Sjøkarinj« og »Bornholms Drapæ« paa Gram-mofonplade, indsunget af A. Holm Nielsen 3,50

Colbergs Boghandel, Rønne

Ældre bornholmsk Litteratur købes og sælges —
Edm. Andersen, Telefon 122, Postkonto 13077

ANDELSBANKEN

A. m. b. A.

Rønne. Telefon 700

Kontorsteder: Østerlars, Telefon 100. Østermarie, Telefon 64

Spar Penge!

De gamle Dæk bliver som nye ved Paalægning af Slidbaner — Største Lager af Autogummi, Exide-Batterier. Auto-Service — Vognsmøring ved Trykluft og Autoløfter. Vognvask, Parkering, Garager — Shell Tank, Autoolier — Aaben Dag og Nat!

Edv. Løvgreen — Auto Service Station

Staalgade 7—9 . Rønne . Tlf. 804 — Aut. Ford Forhandler

Slagteriets Udsalg

Østergade — Rønne

Fører kun 1. Klasses

Kød

Pølser

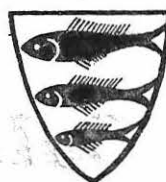
Paalæg

Slagterivarer

Varerne forsendes overalt!

E. Haagensen

BORNHOLMSK KERAMIK

**A/S MICHAEL ANDERSEN
& SØN**

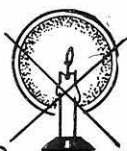
RØNNE LILLE TORV
SANDVIG VED HAMMERSØ

TELEFON 1

MODERNE MENNESKER

Moderne
BELYSNING

Danske Bordlamper (P. H.) — Danske
Lysekroner — Danske Støvsugere (Nil-
fisk) — Danske Strygejern — Radio

Axel Sørensen, Rønne

Nygade 13 — Telefon 569

Bornholmsk Stentøj

L. Hjorths Terracotta-Fabrik ... Rønne

RØNNE MUSIKLAGER

Telefon 122

har altid stort Lager af gode, brugte **Pianoer** til smaa Priser—
Leveres med fuld Garanti — Ratebetaling

Colbergs Boghandel

Hornung & Møllers Udsalg for Bornholm

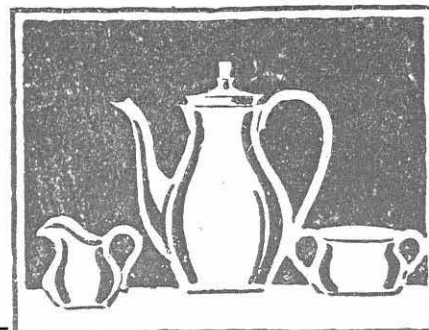
Julegaver!

Stort Udvalg i Guld- Sølv- og Pletvarer — Nye Mønstre i
Skeer og Gaffler — Forlovelsesringe — Kikkerter — Barometre
Læseglass. Moderne Armbaandsure, Consolure, Stueure, Nips-
ure, Brilller i meget stort Udvalg — Lægerecept ekspederes!

H. P. R Ø N N E

L. Torv: Th. Jensens Eft. — *Telefon 319*

Leverandør til Sygekasser og Varelotteriet

Vi holder Jul

og i Har bliver det en billig
Jul, for vi har gjort vort Jule-
indkøb af Kolonialvarer hos

Hage Koføed.
Nelliøegade. Telefon Rønne Nr. 146.

Rønne Vin- og Cigarforretning

Alle kendte Mærker i
Vine og Spirituosa,
Cigarer og Cigaretter
Stort Udvalg i Piber

H. H. LAU.
Telefon 706.

Alt i Køkkenudstyr

Spisestel, Kaffestel, Vinservicer,
Krystal og Keramik i stort og
smukt Udvalg

Altid Nyheder. Billige Priser.

*Glas-, Porcelæn- og Udstyrs-
forretningen St. Torvegade 2.
Rønne.*

E. KJELLBERG

Damernes Juleønsker

opfyldes bedst ved Indkøb af
af fikse og praktiske Julegaver

Kjoler, Hatte, Jumpers, Tørklæ-
der, Tricotlinned, Strømper,
Handsker, Tasker, Paraplyer,
Kimonoer. Alt faar De til de
rigtige Priser i

MODESALONEN
Nygade 15, Rønne. (v. St. Torv)

André Didriksen

*K. Ottesens
Damefrisørsalon*

Krystalgade 22. Telefon 912

*Permanent Fern-
og Vandondulation.*

Manicure, Ansigtssmassage.

Alt i Tone- og Haarfarvning.

Eneforhandling for Bornholm af Skønhedspræparater fra

Elizabeth Arden

K. E. HANSEN

Blikkenslager

Autoriseret Gas- og Vandmester

Sanitets-,
Bade-, W.C.-, Centralvarme-
og Vandværksanlæg

Stettestræde 16. Rønne

Telefon 491

Telefon Rønne 865

Chr. Dideriksen

Bogbinderi & Protokolfabrik

Sct. Mortensgade 4

Leverer alt Bogbinderarbejde i
prima Udførelse. Pressetryk i Guld
og Farve. Eneste Presseforyld-
ningsanstalt paa Bornholm

Bornholms Spare- og Laanekasse

Hovedkontor i Rønne — Telefon 20, Kontortid fra Kl. 9—12 og 2—4

Afdelingen i Allinge — Telefon 54, Kontortid fra Kl. 9—12 og 2—4

Værdipapirer modtages til Opbevaring i aabent Depot!

Indskud modtages paa 3 Maaneders Opsigelse og paa almindelige Sparekassetilkaar — Boxer udlejes!

STAALEGADES SLAGTERFORRETNING

E. Sjølander ... Rønne ... Telefon 152

Det fineste Kød — det bedste Paalæg!

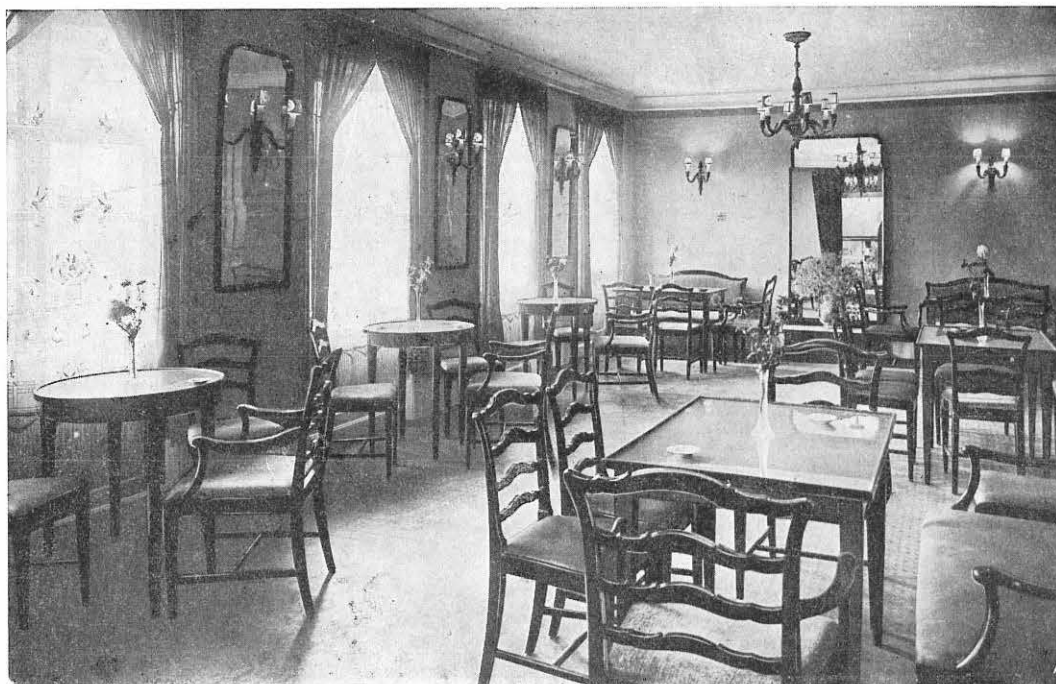
Petrea

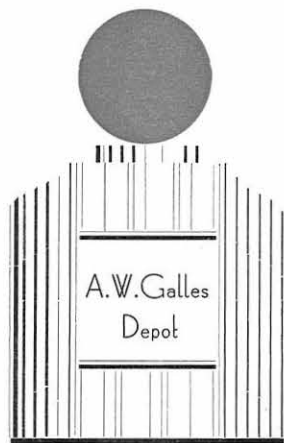
Hansens Konditori

Anna Margr. Hansen

Rønne

Telefon 93

Parfumeri

Kosmetik ... Frisørartikler ... Sæber ... Toiletartikler en gros.
Salonmontering ... Permanentapparater ... Champo-Ovne
Tørrehjælme ... Motorblæsere ... Vaskebækkener ... Staal møb-
ler til Salon, Kontor og Forretning o. s. v.

A. W. GALLES DEPOT
Magstræde, Rønne. Telf. 699

- **Markfrø**
- **Havefrø**
- **Saasæd**

Bornholms Frø- & Saasæd-Central A/S
Frøavl og Frøhandel — Telefon Rønne 699

Tryksager

Har De Brug for en fiks Folder eller Brochure — et virkningsfuldt Skilt — Plakater — Salgsbreve — Reklamekort — Festsange — Fakturaer og alle andre Forretnings-Tryksager til de rigtige Priser —

Ring til Rønne 907

Vi har den gode Idé! — Moderne Stil og absolut fineste Udførelse

Colbergs Eft. Bogtrykkeri, Storegade, Rønne

**Bornholms
Margarinefabrik
A/S**

Øens
eneste
Damp-Farveri
og
Trikohl-
Rensnings-Anstalt

J. A. Pedersen

Østergade 51

**Telefon
820**

Kul
Koks
Cinders
Briketter

Chr. Bidstrup

Rønne — Indehaver M. Th. Bidstrup

Største Import — Største Lager

Bedste Kvaliteter — Billigste Priser

anbefaler sig med 1. Klasses

hjemmelavet Paalæg

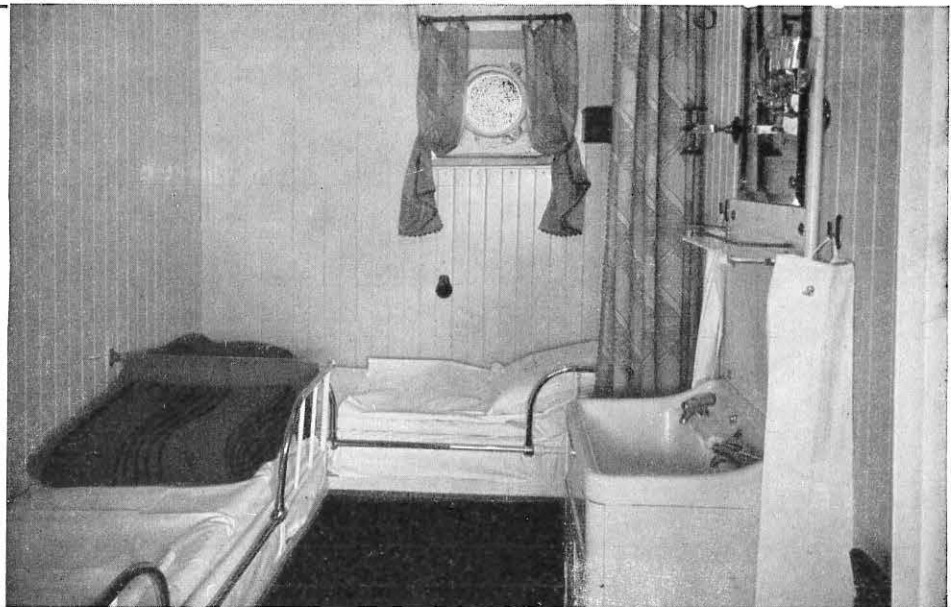
Smaaretter. Alt i Konserves!

VALD. JENSEN

St. Torvegade 64 . Telf. 627

Møbelopbevaring
Flytteforretning
Biler og Hestekøretøjer udlejes!

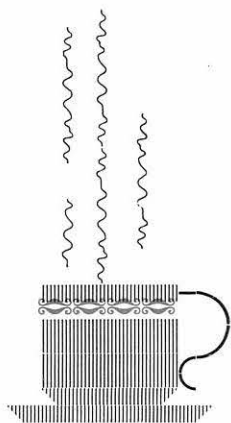
H. P. HOLM
Rønne — Telf. 374

Dampskibsselskabet paa Bornholm af 1866

Daglig direkte Postrute fra Rønne til København med de store moderne Skibe M/S »Hammershus«, M/S »Bornholm« og M/S »Frem«

BILLETPRIS: Kahyt 15 Kr., Dæk 7 Kr. (Børn under 12 Aar det halve). Aarskort for 6 Rejser Tur og Retur paa Kahyt 125 Kr. og for 4 Rejser Tur og Retur 90 Kr. Bør købes af alle Forretningsdrivende og andre, der har Lejlighed til hyppigere at besøge Hovedstaden

Grønbergs Kaffe

er den bedste

Faas overalt paa Bornholm

Svend Frederiksen

Th. Grønbergs Eff. Tlf. Rønne 118

POLYFOTO

RØNNE — NEKSØ

48 forskellige Billeder Kr. 2.50

Pragfulde Forstørrelser Kr. 2.50

DORIC EVERSHARP

med Blæklaas

Dette Aars Julegave!

- Vacuumfyldning
- Gennemsigtig Beholder
- Dobbelt saa stort Blækindhold
- Automatisk Blæklaas
- Indstillelig Guldpen
- Livsvarig Garanti

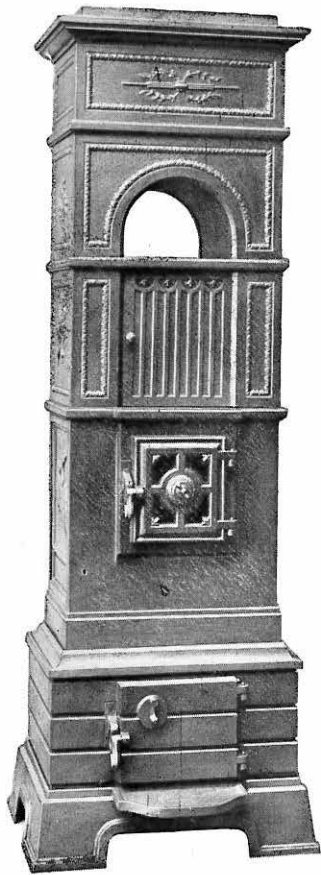
Gennemsigtig Beholder

Bemærk Blæklaasen

Doric Eversharp m/ Blæklaas Kr. 58,00 og 65,00
Tilsvarende Pencil Kr. 28,00
Andre Eversharp Fyldepenne fra Kr. 12,50
Andre Eversharp Pencils fra Kr. 3,50

Colbergs Boghandel, Rønne

Ved Anskaffelse

af en ny Ovn eller Kamin vil det altid være fordelagtigst at vælge en af vore Typer. Støbegodset er extra svært og solidt, og vore bekendte runde Magasinovne holder 25—40 Aar uden væsentlig Vedligeholdelse. Vore firkantede Ovne og Kaminer er forsynede med patenteret brændselsbesparende Ristesystem, saaledes at Brændslet udnyttes til det yderste.

Desuden fremstiller vi Komfurer og alt forefaldende Bygningsstøbegods. — Til vore Ovne kan De altid faa Reservedele til rimelige Priser.

**Bornholms
Maskinfabrik**

Rønne. Telefon 140 & 534

Tryk og sikker
Deres Fremtid
er

GENNEM EN FORSIKRING

i

NYE DANSKE

AF 1864

AFDELINGSKONTOR ST. TORV RØNNE Telf. 545

Inspektør: H. C. ANDERSEN